युवराज शर्मा गौतमको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
सुरेन्द्रराज ज्ञवाली
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६५

शोधनिर्देशक
उपप्रा. कृष्णप्रसाद घिमिरे
नेपाली केन्द्रीय विभाग

युवराज शर्मा गौतमको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
सुरेन्द्रराज ज्ञवाली
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर
२०६५

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली स्नातकोत्तर तह (शैक्षिक वर्ष: २०६२/०६४) दोस्रो वर्षका विद्यार्थी सुरेन्द्रराज ज्ञवालीले **युवराज शर्मा गौतमको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । उहाँको शोधकार्यसँग म सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति:२०६५/०९/१६

....

(उपप्रा. कृष्णप्रसाद घिमिरे)

शोधनिर्देशक

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय,

नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

स्वीकृति–पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानिविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पसका छात्र सुरेन्द्रराज ज्ञवालीले त्रि.वि., स्नातकोत्तर तहमा नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नु भएको **युवराज शर्मा गौतमको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१. विभागीय प्रमुख, प्रा.राजेन्द्र सुवेदी ....

२. शोधनिर्देशक, उपप्रा. कृष्णप्रसाद घिमिरे ....

३. बाह्य परीक्षक, प्रा.गोपीकृष्ण शर्मा ....

मितिः २०६५/१०/१२

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत **युवराज शर्मा गौतमको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र मैले समादरणीय गुरु उपप्रा. **कृष्णप्रसाद घिमिरे**को कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यो शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आइपरेका विभिन्न समस्या र अड्चनहरूसँग जुध्ने प्रेरणा दिँदै सही पथप्रदर्शन गराएर अगि बढ्न उत्प्रेरित गरी आफ्ना कतिपय व्यावहारिक कार्यहरूलाई पन्छाएर कुशल र समुचित दिग्दर्शन गराउनु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञता एवम् श्रद्धा व्यक्त गर्दछु ।

मेरो शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधकार्य गर्नका लागि अनुमति प्रदान गर्नुहुने तथा आवश्यक सल्लाह दिई उत्प्रेरित गर्नुहुने आदरणीय गुरुवर्ग तथा प्रस्तुत विषयमा शोधकार्य गर्न अवसर जुटाइदिने नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

विभिन्न व्यावहारिक समस्याहरूको समाधान गर्दै अध्ययनका लागि हौसला र प्रेरणा दिई यस अवस्थासम्म ल्याइपुऱ्याउन मद्दत गर्नुहुने पूजनीय पिता रेवतीरमण शर्मा ज्ञवाली र मेरी ममतामयी माता भगवतीदेवी ज्ञवालीप्रति म हार्दिक श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु । प्रारम्भदेखि उच्च शिक्षाको यस अवस्थामा ल्याइपुऱ्याउन हरसमय मार्गनिर्देश गर्नुहुने तथा मलाई अध्ययनका लागि अनुकूल वातावरण सृजना गरिदिनुहुने साथै मेरो कार्यसफलताप्रति सदैव जानकारी राख्नुहुने आदरणीय दिदी भिनाजु प्रकाश आचार्य र सुरिता आचार्य तथा गोकुल घिमिरे र मीरा घिमिरे प्रति श्रद्धा भाव राख्नु म आफ्नो उत्तरदायित्व सम्झन्छु । घरायसी कामकाजको जिम्मा लिएर मेरो लेखनकार्यलाई निरन्तरता दिइ सहयोग गर्ने मेरी जीवन सङ्गिनी सीतालाई पनि धन्यवाद दिनु मेरो कर्तव्य ठान्दछु ।

यस शोधलेखन कार्यमा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रुपमा सल्लाह र सुझाव दिने साथीहरु रामप्रसाद अर्याल, भेषराज सापकोटा, मधु ज्ञवाली, राजप्रसाद जोशी र योगेन्द्रमणि दाहालको सहयोग मेरा लागि सदैव स्मरणीय रहनेछ । सामग्री सङ्कलनमा सहयोग गर्ने भाइहरू विष्णु सुवेदी, गोकुल पन्त, खगेश्वर गौतम, हरि घिमिरे, हरि भण्डारी र बाबुराम घिमिरेप्रति म हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । यो शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराउने त्रिभुवन विश्वविद्यालय, केन्द्रीय पुस्तकालयप्रति पनि म हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । सामग्रीहरूलाई झर्को नमानी होसियारपूर्वक शुद्धसँग टङ्कन गरिदिने क्रिएटिभ कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरसमक्ष पेस गर्दछु ।

शैक्षिक सत्र	: २०६२/०६४	(सुरेन्द्रराज ज्ञवाली)
क्रमाङ्क	: १४९	नेपाली केन्द्रीय विभाग
मिति	: २०६५/०९/१४	त्रि.वि. कीर्तिपुर, काठमाडौं

विषयसूची

पृष्ठ

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय १-५

१.१. शोधशीर्षक १

१.२ शोधप्रयोजन १

१.३ विषय परिचय..१

१.४ समस्याकथन १

१.५. शोधकार्यको उद्देश्य..२

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा...२

१.६ शोधकार्यको औचित्य...४

९. शोधकार्यको सीमाङ्कन...४

१० शोधविधि..४

११. शोधपत्रको रूपरेखा...५

दोस्रो परिच्छेद : युवराज शर्मा गौतमको जीवनी ६-२८

२.१ जन्म र जन्मस्थान...६

२.२ पुर्ख्यौली...७

२.३ बाल्यकाल...८

२.४ शिक्षा-दीक्षा..१०

२.४.१ अक्षरारम्भ..१०

२.४.२ विद्यालय शिक्षा र उच्च शिक्षा...१०

२.५ उपनयन संस्कार..१२

२.६ बसोवास १२

२.७ कार्यक्षेत्र...१२

२.७.१ जागिरे जीवन...१३

२.७.२ संस्थागत संलग्नता..१४

२.८ आजीविका..१५

२.९ दाम्पत्य-जीवन...१५

२.१० सन्तान...१६

२.११ पत्नी वियोग..१७

२.१२ स्वभाव..१८

२.१३ रुचि...१९

२.१४ सभा-सम्मेलनमा सहभागिता..२०

२.१५ सृजनात्मकता..२१

२.१५.१ साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश र प्रेरणा २२

२.१५.२ लेखनकार्य र प्रकाशित कृतिहरू २२

२.१६ भ्रमण..२५

२.१७ सम्मान र पुरस्कार...२६

२.१८ साहित्यिक अवधारणा वा जीवनदर्शन...२७

२.१९ निष्कर्ष..२७

तेस्रो परिच्छेद : युवराज शर्मा गौतमको व्यक्तित्व २९–४१

३.१ पृष्ठभूमि..२९

३.२ व्यक्तित्वका विविध पाटाहरू २९

३.२.१ आन्तरिक व्यक्तित्व..३१

३.२.२ बाह्य व्यक्तित्व...३२

३.३ साहित्यिक व्यक्तित्व..३३

३.३.१ कवि तथा खण्डकाव्यकार व्यक्तित्व...३३

३.३.२ निबन्धकार व्यक्तित्व...३५

३.३.३ समालोचक व्यक्तित्व...३५

३.४ साहित्येतर व्यक्तित्व...३६

३.४.१ शिक्षक व्यक्तित्व...३६

३.४.२ प्रशासक व्यक्तित्व...३७

३.४.३ सामाजिक व्यक्तित्व ३७

३.४.४ धार्मिक व्यक्तित्व...३८

३.४.५ अनुसन्धाता व्यक्तित्व..३८

३.४.६ भाषा र संस्कृतिसेवी व्यक्तित्व..३९

३.४.७ बहुभाषी व्यक्तित्व..४०

३.५ जीवनी, व्यक्तित्व र साहित्य लेखनका बीच अन्तःसम्बन्ध...............................४०

३.६ निष्कर्ष..४१

चौथो परिच्छेद : युवराज शर्मा गौतमको कृतित्व ४२-१०३

४.१ कृतिविवरण..४२

४.२ कृतिको अध्ययन क्रम...४३

४.३ युवराज शर्मा गौतमका खण्डकाव्यकृतिहरूको अध्ययन ४३

४.३.१ खण्डकाव्य विश्लेषणका आधारहरू ४४

४.३.२ 'अत्रिवंश शतक' खण्डकाव्यको अध्ययन...४४

४.३.२.१ कृतिगत सन्दर्भ..४४

४.३.२.२ विषयवस्तु..४५

४.३.२.३ संरचना..४७

४.३.२.४ केन्द्रीय कथ्य..४८

४.३.२.५ लय विधान र भाषाशैली..३९

४.३.२.६ उक्तिढाँचा र अलङ्कार प्रयोग ५१

४.३.२.७. शीर्षकीकरण तथा सार...५१

४.३.३ 'कालीगण्डकी' खण्डकाव्यको अध्ययन..५३

४.३.३.१ कृतिगत सन्दर्भ ५३

४.३.३.२ विषयवस्तु..५३

४.३.३.३ संरचना..५५

४.३.३.४ केन्द्रीय कथ्य..५८

४.३.३.५ लयविधान र भाषाशैली..५९

४.३.३.६ उक्तिढाँचा र अलङ्कार प्रयोग...६१

४.३.३.७ शीर्षकीकरण तथा सार..६२

४.३.४ 'ऋतुदर्शन' खण्डकाव्यको अध्ययन..६४

४.३.४.१ कृतिगत सन्दर्भ...६४

४.३.४.२ विषयवस्तु..६५

४.३.४.३ संरचना..६६

४.३.४.४ केन्द्रीय कथ्य......७०
४.३.४.५ लयविधान र भाषाशैली......७१
४.३.४.६ उक्तिढाँचा र अलङ्कार प्रयोग......७२
४.३.४.७ शीर्षकीकरण तथा सार......७३
४.४ युवराज शर्मा गौतमका साहित्येतर कृतिहरूको अध्ययन......७५
४.४.१ 'नेपालमा चिया खेतीको विकासः एक विश्लेषणात्मक अध्ययन'
कृतिको समीक्षा......७५
४.४.१.१ कृतिगत सन्दर्भ......७५
४.४.१.२ विषयवस्तु......७६
४.४.१.३ उद्देश्य......८२
४.४.१.४ शैली......८३
४.४.१. ५ निष्कर्ष......८३
४.४.२ 'तीर्थपर्यटन' कृतिको समीक्षा......८४
४.४.२.१ कृतिगत सन्दभ......८४
४.४.२.२ विषयवस्तु......८५
४.४.२.३ उद्देश्य......८८
४.४.२.४ शैली......८९
४.४.२.५ निष्कर्ष......९०
४.५ युवराज शर्मा गौतमका फुटकर लेखरचनाहरूको सङ्क्षिप्त अध्ययन......९१
४.५.१ धर्म, संस्कृति र सम्पदा विषयक लेखरचनाहरू ९१
४.५.१.१ 'वर्णाश्रम व्यवस्था' लेखको समीक्षा......९२
४.५.१.२ 'बडीमालिका तीर्थ क्षेत्र' लेखको समीक्षा ९३
४.५.१.३ 'बाग्लुङको प्राकृतिक सम्पदा मालिका जङ्गल' लेखको समीक्षा......९४
४.५.१.४ 'थरगोत्र' लेखको समीक्षा......९४
४.५.१.५ 'हृषिकेश मन्दिर' लेखको समीक्षा......९५
४.५.१.६ 'गोसाइँकुण्ड' लेखको समीक्षा ९६
४.५.१.७. 'नेपालका चारधाम' लेखको समीक्षा......९६
४.५.१.८ 'सनातन वैदिक संस्कृतिमा चारधाम तीर्थको अबधारणा' लेखको समीक्षा.....९६

४.५.१.९ 'यक्षप्रश्न' लेखको समीक्षा..९७

४.५.१.१० 'नदी संस्कृति र वाग्मती संरक्षण' लेखको समीक्षा...............................९८

४.५.१.११ 'साहित्यमा सिमसार क्षेत्र' लेखको समीक्षा..९८

४.५.२ जीवनी विषयक लेखरचनाहरू ९९

४.५.२.१ 'दानवीर स्वर्गीय श्री हरिहर गौतम' लेखको समीक्षा..............................९९

४.५.२.२ 'भक्ति सिद्धान्तका कर्मयोगी श्री कविप्रसाद गौतम' लेखको समीक्षा...........१००

४.५.२.३ 'नीलगिरिमा अत्रिआश्रम' लेखको समीक्षा...१००

४.५.२.४ 'सद्गुरु कबीर' लेखको समीक्षा...१०१

४.५.२.५ 'पण्डित श्री धनञ्जय मरासिनी र उनका भक्ति काव्यहरू' लेखको समीक्षा..१०१

४.५.३ शुभकामना कविता र लेख..१०१

४.५.३.४ निष्कर्ष...१०२

पाँचौँ परिच्छेद : उपसंहार..१०४-१०७

सन्दर्भग्रन्थसूची...१०८-११०

सङ्क्षेपीकरण सूची

अप्र.	-	अप्रकाशित
आई.ए.	-	इन्टरमिडिएट अफ आर्टस्
ई.	-	ईस्वी सन्
एम. ई	-	मास्टर्स अफ इन्जिनियरिङ
एम्. ए.	-	मास्टर्स अफ आर्टस
क्र.सं.	-	क्रम सङ्ख्या
काठ.	-	काठमाडौँ
के. जी.	-	किलोग्राम
गा.वि.स.	-	गाउँ विकास समिति
गु.	-	गुरु
गो.द.वा	-	गोरखा दक्षिण बाहु
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.सं.	-	दोस्रो संस्करण
प्र.जि.अ.	-	प्रमुख जिल्ला अधिकारी
प्रा.	-	प्राध्यापक
प्रा.डा.	-	प्राध्यापक डाक्टर
पृ.	-	पृष्ठ
बी.ए.	-	ब्याचलर्स अफ आर्टस्
बी. एल्.	-	ब्याचलर्स अफ ल
वि.सं.	-	विक्रम संवत्
ल.	-	लघु
सम्पा.	-	सम्पादक

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१. शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधकार्यको शीर्षक **युवराज शर्मा गौतमको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** रहेको छ ।

१.२ शोधप्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको आंशिक परिपूर्तिको प्रयोजनार्थ तयार पारिएको छ ।

१.३ विषय परिचय

युवराज शर्मा गौतमको जन्म १९६६ साल साउन २२ गतेका दिन म्यानमारको 'मेमियो' सहरमा जीवनाथ उपाध्याय र माता कान्तिमतीका जेष्ठ पुत्रका रूपमा भएको हो । प्रारम्भिक शिक्षा घरमै हासिल गरेका गौतमले नेपालीमा स्नातकोत्तर, कानुमा स्नातक र संस्कृत व्याकरणमा आचार्यसम्मको अध्ययन गरेका छन् । २०२४ सालबाट सरकारी सेवामा प्रवेश गरेका गौतम हाल सेवा निवृत्त भई बसेका छन् ।

विद्यार्थी जीवनदेखि नै साहित्य सृजनामा लागेका गौतमका पत्र-पत्रिकामा प्रकाशित फुटकर लेखका अतिरिक्त पाँचवटा पुस्तकाकार कृतिहरू पनि प्रकाशित भएका छन् । ती कृतिहरूमा **नेपालमा चिया खेतीको विकास : एक विश्लेषणात्मक अध्ययन** (२०४५), **अत्रिवंश शतक** (२०५९), **तीर्थपर्यटन** (२०६१) **कालीगण्डकी** (२०६१), र **ऋतुदर्शन** (२०६३) रहेका छन् ।

१.४ समस्याकथन

नेपाली भाषा-साहित्य तथा साहित्येतर क्षेत्रका विविध पक्षमा कलम चलाई महत्त्वपूर्ण योगदान दिने गौतमका पत्रपत्रिकामा प्रकाशित फुटकर लेखका अतिरिक्त पाँचवटा कृतिहरू पनि प्रकाशित भएका छन् । यिनै स्रष्टाका बारेमा केही पत्रपत्रिकामा सामान्य चर्चाबाहेक उनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा ठोसरूपमा सघन अध्ययन हुनसकेको छैन । यस्ता बहुमुखी प्रतिभा सम्पन्न व्यक्तित्वका बारेमा गहन अध्ययन नहुनु

नेपाली साहित्यकै समस्या र चिन्ताको विषय हो । प्रस्तुत शोधपत्र युवराज शर्मा गौतमको जीवनी, व्यक्तित्व, साहित्यिक यात्रा, प्रवृत्ति जस्ता विषयसँग सम्बन्धित निम्नलिखित समस्याहरूको निष्कर्ष निकाल्ने प्रयासमा केन्द्रित रहेको छ :

- युवराज शर्मा गौतमको जीवनी के-कस्तो रहेको छ ?
- युवराज शर्मा गौतमका व्यक्तित्वका पाटाहरू के-कस्ता रहेका छन् ?
- युवराज शर्मा गौतमका हालसम्म प्रकाशित कृतिहरू के-कस्ता रहेका छन् ?

१.५. शोधकार्यको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधकार्य समस्याकथनमा उठेका समस्याहरूको समाधानार्थ समग्र जीवनको आरोह-अवरोह, त्यसले उनको व्यक्तित्वमा पारेको प्रभाव र त्यसले साहित्यिक सिर्जनातर्फ प्राप्त प्रेरणा आदि विविध पक्षहरूको ठोस तथा वस्तुपरक अध्ययन गर्नका लागि निम्नानुसार उद्देश्यहरूमा केन्द्रित रहको छ :

- युवराज शर्मा गौतमको जीवनीका आरोह-अवरोह प्रस्तुत गर्नु,
- युवराज शर्मा गौतमको व्यक्तित्वका विविध पाटाहरू केलाउनु,
- युवराज शर्मा गौतमका हालसम्म प्रकाशित कृतिहरूको विश्लेषण गर्नु,

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

युवराज शर्मा गौतमले नेपाली साहित्य तथा साहित्येतर क्षेत्रमा विशिष्ट र गुणात्मक योगदान पुऱ्याएका छन् । उनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका पक्षमा आजसम्म विस्तृत र समष्टि अध्ययन भएको पाइँदैन । छिटफुट रूपमा केही सामान्य चर्चा मात्र भएको पाइन्छ । यिनै चर्चालाई सङ्क्षिप्त र कालक्रमिक रूपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

स्वामी प्रपन्नाचार्यले **तीर्थपर्यटन** (२०६१) को भूमिकामा प्रथम पटक बृहदाकार एवम् पठनीय र मनन गर्न योग्य सामग्रीहरूले परिपूर्ण **तीर्थपर्यटन** नामक ग्रन्थ लेखेर नेपाली साहित्यको बृहदाकार यात्रा ग्रन्थ लेख्नेहरूमा उहँ पहिलो पङ्क्तिमा उभिनुभएको छ भन्दा अतिशयोक्ति नहोला । यस ग्रन्थले उहाँलाई अमर बनाएको छ (गौतम : २०६१) भनी गौतमको नियात्राकार व्यक्तित्वको बारेमा चर्चा गरेका छन् ।

माधव घिमिरेले **कालीगण्डकी** (२०६२) भूमिकाको 'कालीगण्डकी: रम्य नदी र पुण्य नदी पनि' भन्ने शीर्षकमा 'प्रसाद गुण र वैदर्भी रीतिले गर्दा यो काव्यको शैली मनोहर बनेको छ । काव्यमा सहजता र सरसताका साथै काव्य सिर्जनामा बुद्धि र हृदयको समुचित

समन्वय भएको देखिन्छ । कवितामा प्रस्तुत शब्दावलीमा श्रुतिमधुरता र साङ्गीतिक ध्वनिको अन्तर्गुञ्जन पनि पाइन्छ (गौतम, २०६२: क) भन्दै गौतमको काव्यकलाको चर्चा गरेका छन् ।

ज्ञाननिष्ठ ज्ञवालीले 'तीर्थ पर्यटनः पाठकका लागि तीथ' (**सचेत नेपाल**, २०६२: ४१) भन्ने लेखमा युवराज शर्मा गौतमको **तीर्थपर्यटन** कृतिमा नेपाल, भारत अनि तिब्बतका प्रमुख तीर्थहरूको परिचयात्मक र सैद्धान्तिक विवेचना गरिएको गहकिलो पुस्तक हो " भनी कृतिको विवेचना गरेका छन् ।

यादव भट्टराईले 'प्रकृति काव्य : कालीगण्डकी' (**छलफल,** २०६२: ६) लेखमा 'सरल भाषा प्रवाहमय शैली रोचक वर्णन शिल्प, अनुभूतिको तीब्रता र अभिव्यक्तिको कलात्मकताले कृतिको अर्थ र भावगत उचाइका साथै कविको काव्यिक उच्चतालाई स्पष्ट सङ्केत गरेको छ' भन्दै गौतमको काव्य शैलीलाई स्पष्ट पारेका छन् ।

गोपीकृष्ण शर्माले **ऋतुदर्शन** (२०६३) कृतिको भूमिकामा 'युवराज शर्मा गौतम र ऋतुदर्शन खण्डकाव्य' शीर्षक लेखमा गौतमको परिष्कारवादी काव्य प्रवृत्तिको चर्चा गर्दै भन्दछन्- 'गौतमकको काव्य सिर्जनामा बुद्धि र हृदयको राम्रो समन्वय पाइन्छ । शास्त्रीय चिन्तन र नैतिकताले खारिएका उहाँका कविताहरूमा बौद्धिकताको प्रभाव पाइन्छ नै; साथै गहन अनुभूतिको अन्तर्मिश्रणले गर्दा ती कविता उत्तिकै हृदय सम्वेद्य बनेका छन् (गौतम, २०६३: त) ।

हेमराज ज्ञवालीले 'ऋतुदर्शनमा एक दृष्टि' (**कान्तिपुर**, २०६३: ७) लेखमा कालिदासले विश्वप्रसिद्ध 'मेघदूत' लाई रोजेको मन्दाक्रान्ता जस्तो लामो छन्दलाई गौतमले जुन सरल र मीठो शैलीमा ऋतुको वर्णन गर्नु भएको छ, त्यो अत्यन्त मनोहर र हृदयस्पर्शी छ' भनेका छन् ।

'ऋतुमाथि काव्य' (**अन्नपूर्ण पोष्ट,** वर्ष ५, अङ्क २४८, २०६३: पौष, ७) लेखमा धार्मिक सांस्कृतिक चाडपर्व र नेपाली परम्पराको पनि चित्रण गरिएको **ऋतुदर्शन** खण्डकाव्य गहकिलो र एक सुन्दर काव्यकृतिको रूपमा देखिन आएको छ' भन्दै **ऋतुदर्शन** खण्डकाव्यको विषयवस्तुको बारेमा चर्चा गरिएको छ ।

'गौतमको ऋतुदर्शन लोकार्पित' (**हिमालय टाइम्स**, वर्ष १२, अङ्क ८ २०६३:पौष, ८) शीर्षकको लेखमा 'राष्ट्रियता नेपाली संस्कृति र विकासका गतिविधि समेटेको **ऋतुदर्शन** उत्कृष्ट काव्य हो' भनी काव्यको मूल्याङ्कन गरिएको छ ।

मुक्तिनाथ शर्माले 'सुन्दर काव्य बगैंचाः ऋतुदर्शन' (**घटना र विचार**, २०६४: ६) मा काव्यको शैलीका बारेमा चर्चा गर्दै यस्तो महत्त्वपूर्ण कृति दिने गौतमजी धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ भनेका छन् ।

लक्ष्मीकान्त पन्थीले 'कालीगण्डकी खण्डकाव्य : एक परिशीलन' (**दायित्व**, २०६४: २१-२७) लेखमा गौतमको कालीगण्डकी खण्डकाव्यको समीक्षा प्रस्तुत गरेका छन् ।

विभिन्न लेखक तथा समीक्षकहरूले गौतम र उनका काव्यकृतिका बारेमा समीक्षा तथा सङ्केतात्मक सूचना अध्ययन प्रस्तुत गरे पनि उनको समग्र जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा कसैले पनि विस्तृत र प्रामाणिक अध्ययन गरेको देखिँदैन । त्यसैले प्रस्तुत अध्ययनको आवश्यकता भएको हो । यस पूर्वका अध्येताहरूले गरेको अध्ययनले केही सामग्री भने प्रदान गरेका छन् ।

१.६ शोधकार्यको औचित्य

अनुसन्धानमूलक ग्रन्थका साथै मूलतः कविता विधामा कलम चलाउने गौतमका बारेमा समष्टि रूपमा अध्ययन भएको देखिँदैन । त्यसैले यस शोधकार्यमा उनको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययनमा केन्द्रित भई अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कनसमेत गरिएको छ । यसले जिज्ञासु पाठक, शोधार्थीहरूलाई थप सामग्री र मार्गनिर्देश गर्नमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नेछ । शोधसमस्याको समाधान अपूर्ण र अस्पष्ट देखिन्छ । अतः यिनै समस्याको अध्ययन-अनुसन्धान, परीक्षण र विश्लेषण गर्नु यस शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व रहेको छ ।

९. शोधकार्यको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधकार्यमा युवराज शर्मा गौतमको जीवनी र व्यक्तित्वका विविध आयाम र पाटाहरूलाई स्पष्ट पारिएको छ । उनका साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । उनका साहित्येतर कृतिहरूको सामान्य अध्ययन गर्नु यस शोधकार्यको सीमा रहको छ ।

१० शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्यको सामग्री सङ्कलनका लागि पुस्तकालयीय अध्ययन पद्धतिको प्रयोग गरिको छ । शोधनायक र उनको पारिवारिक स्रोतबाट धेरै सामग्रीहरू सङ्कलन

गरिएको छ । शोधनायकका सम्पर्कमा रहेका विद्वान्, चिन्तकहरूसँग भेटी अन्तर्वार्ता, प्रश्नावली आदि विधिबाट पनि सामग्री जुटाइएको छ ।

प्राथमिक स्रोत र द्वितीयक स्रोतबाट प्राप्त सामग्रीलाई वर्णनात्मक तथा विश्लेषणात्मक विधिद्वारा प्रस्तुत गरिएको छ । जीवनी तथा व्यक्तित्वको अध्ययनका लागि जीवनीपरक तथा प्रभावपरक पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ । कृतित्वको अध्ययनका लागि विधागत सैद्धान्तिक अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

११. शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई व्यवस्थित र सङ्गठित ढङ्गले प्रस्तुत गर्ने सन्दर्भमा निम्नानुसार पाँच परिच्छेदमा विभाजन गरिको छ -

पहिलो परिच्छेद -शोधपत्रको परिचय

दोस्रो परिच्छेद - युवराज शर्मा गौतमको जीवनको अध्ययन

तेस्रो परिच्छेद - युवराज शर्मा गौतमको व्यक्तित्वको अध्ययन

चौथो परिच्छेद - युवराज शर्मा गौतमको कृतित्वको अध्ययन

पाँचौं परिच्छेद - उपसंहार

उपर्युक्त परिच्छेदलाई आवश्यकताअनुसार विभिन्न शीर्षक तथा उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेद

युवराज शर्मा गौतमको जीवनी

दोस्रो परिच्छेद

युवराज शर्मा गौतमको जीवनी

२.१ जन्म र जन्मस्थान

युवराज शर्मा गौतमको जन्म वि.सं. १९९६ साउन २२ गते शुक्रवारका दिन षष्ठी तिथिको मध्यान्ह १ बजेतिर म्यान्मारको 'मेमियो' सहरमा पिता जीवनाथ उपाध्याय र माता कान्तिमतीका जेष्ठ सन्तानका रूपमा भएको हो ।[ङ] वृश्चिक राशि र जेष्ठा नक्षत्रमा जन्मेका यिनको न्वारानको नाम युवराज नै हो । बाल्यकालमा यिनको बोलाउने नाम राधेश्याम थियो ।[द] विद्यालय, विश्वविद्यालय तथा नागरिकता प्रमाण पत्रमा भने यिनको जन्ममिति १९९९ साल भाद्र २२ गते तदनुसार १९४२ सेप्टेम्वर ३ तारिख रहेको छ ।[घ] युवराज शर्मा गौतम जन्मदाको राष्ट्रिय राजनीतिक परिवेश राणा शासनको निरङ्कुशता र एकतन्त्री शासन चरमोत्कर्षमा पुगेको थियो भने विश्वपरिवेश दोस्रो विश्वयुद्धमा धकेलिएको थियो ।

यिनका पिताजी जीवनाथ उपाध्याय संस्कृतका प्रख्यात पण्डित, सज्जन, कर्मेष्ठी र सांसारिक मोह नभएका व्यक्ति थिए । त्यसैले माता कान्तिमतीबाट नै घर-व्यवहार सञ्चालन हुन्थ्यो ।[द्ध] पिता जीवनाथ उपाध्यायले घरमै गुरुकुल सञ्चालन गरी गाउँका चेलाहरूलाई संस्कृत, ज्योतिष, कर्मकाण्ड जस्ता विषय अध्यापन गराउने गर्दथे ।[छ] युवराज शर्मा गौतमका मामाघरका हजुरबुवा नरीश्वर ज्ञवाली र यिनका मामा गिरधारी ज्ञवाली पनि संस्कृतका विद्वान् पण्डित थिए । यिनको मामाघर गुल्मी जिल्लाकै रूरू गाउँ विकास समिति वडा नं. २ च्युरेक हो । माता कान्तिमतीको ममता, स्नेह, अनुशासनप्रतिको तीव्र आस्था

[ङ] युवराज शर्मासँग मिति २०६५/३/१० गते उहाँकै निवास बबरमहलमा लिइएको मौखिक वार्तालापबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

[द] ऐजन ।

[घ] युवराज शर्मा गौतमको नागरिकता प्रमाण पत्रमा उल्लेख भएको जन्ममितिअनुसार ।

[द्ध] शुभद्रा ज्ञवालीसँग २०६५/३/१८ गते बबरमहलमा लिइएको मौखिक वार्तालापबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

[छ] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

तथा मामा पं. गिरधारी ज्ञवालीको स्नेह तथा मृदुभाषी व्यक्तित्वको प्रभाव आफूमा परेको उनी स्वयं बताउँछन् ।[ट]

युवराज शर्मा गौतमका एक भाइ र एक बहिनी छन् । यिनका भाइ ज्ञानराज गौतमको जन्म २००७ साल माघमा भएको हो । यिनको विवाह ज्ञवाली थरकी कन्या लक्ष्मीसँग भएको हो । यिनी ३ छोरा र पत्नीका साथ आफ्नै जन्मस्थान गुल्मी जिल्ला, थानपति गा.वि.स.-४ गौतम टोलमा बसोबास गरेका छन् । ज्ञानराज गौतमका छोरी भने छैनन् ।[ठ] बहिनी सुभद्रा गौतमको जन्म २००२ साल जेठ १३ गते भएको हो । यिनको विवाह गुल्मी जिल्लाकै ज्ञवाली परिवारका लक्ष्मण ज्ञवालीसँग भएको हो । यिनका २ छोरा र १ छोरी गरी तीन सन्तान रहेका छन् । खरिदार पदबाट सरकारी सेवा प्रवेश गरेकी शुभद्रा नायव सुब्बा पदबाट सेवानिवृत्त भई काठमाडौं-११ बबरमहलस्थित घरमा गृहस्थी जीवन बिताइरहेकी छिन् ।[ड] युवराज गौतमका भाइ, बहिनी दुबै जना जीवितै छन् ।

यिनको मातृवंश एवम् पितृवंशको पृष्ठभूमि बाबु बाजेदेखि नै मध्यम वर्गीय तथा शिक्षित विद्वान् परिवार भएकाले यिनका दाजुभाइ तथा दिदी-बहिनीहरूको उत्तरोत्तर प्रगति हुँदै गएको देखिन्छ । यिनको जीवनस्तर भाइ-बहिनीको भन्दा उच्च रहेको देखिन्छ ।

२.२ पुर्ख्यौली

अत्रि ऋषिको सन्ततिका रूपमा आफूलाई लिने युवराज शर्मा गौतमको पुर्ख्यौली थलो बाग्लुङ जिल्लाको सल्यान सुखौरा हो । बाग्लुङबाट सर्वप्रथम थोर्गा आएका व्यक्ति जयनारायण हुन् । जयनारायणलाई गुल्मी जिल्लाको थोर्गामा रहेका उनका मावलीहरूले पूज्य ब्राह्मणका लागि गाउँको बीच टोल (हाल गौतम टोल)-मा घर जग्गा दिएर राखेका हुन् ।[ढ] करिब २०० बर्षअघि थोर्गा आएका जयनारायणको पुर्ख्यौली सन्ततिका रूपमा भने युवराज शर्मा गौतम छैंटौं पुस्तामा रहेका छन् । यिनको पुस्ताको क्रम वृक्षारेखामा यस प्रकार रहेको देखिन्छ :

[ट] ऐजन ।

[ठ] रामु गौतमसँग २०६५/३/१ गते बुटवलमा लिइएको मौखिक अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

[ड] शुभद्रा ज्ञवालीसँग २०६५-३-१८ मा लिइएको मौखिक अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार

[ढ] हरिप्रसाद शर्मा र अन्य (सम्पा.), **गौतम वंशावली,** (काठमाडौँ: गौतम समाज, २०५८) ।

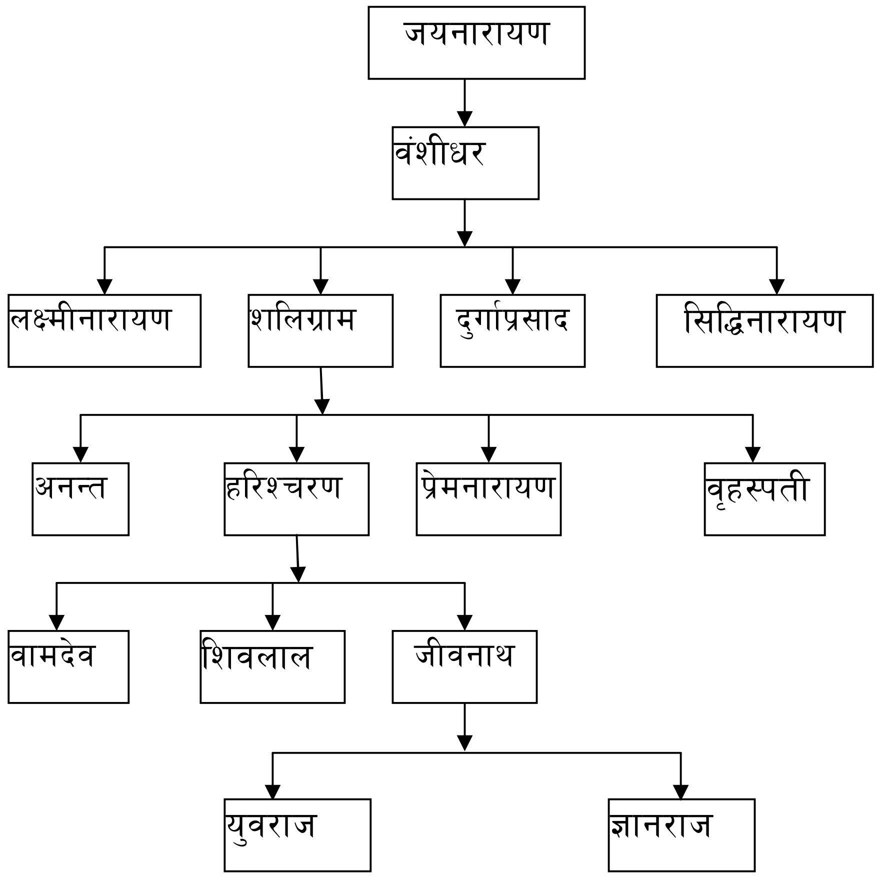

वंशवृक्ष

२.३ बाल्यकाल

बाल्यकाल मानव जीवनको प्रारम्भिक र संवेदनशील चरण हो । बाल्यकालीन यस चरणमा समाजका जन-जीवन, रहन-सहन, वातावरण आदीसँग समायोजन गर्न बालकलाई गाह्रो हुन्छ । यो उमेरका बालकहरूमा बालसुलभ चञ्चलता, मनोरञ्जन तथा खेलकुदमा रमाउने प्रवृत्ति हुन्छ । यस अवस्थामा विभिन्न आपत्-विपत्हरूको सामना समेत बालकले गर्नुपर्ने हुन्छ । जसको कारणले उसको वृद्धि र विकासमा प्रतिकूल असर पार्दछ तर युवराज शर्मा गौतमको बाल्यकाल बाबुआमा तथा मामा पं. गिरधारी ज्ञवालीको माया-ममतामा सुखपूर्वक नै बितेको देखिन्छ ।[ज्ञण]म्यानमारमा जन्मेका युवराज शर्मा गौतम ४/५ वर्षको उमेरमा आफनो पुर्ख्यौली थलो गुल्मीको थोर्गास्थित गौतमटोल फर्केका हुन् । बर्माको बाल्यजीवन खासै याद नभएको गौतम स्वयं बताउँछन् । गौतमले बाल्यकालमै घरको सुरम्य र शैक्षिक वातावरणमा अध्ययनको सु-अवसर प्राप्त गरेको देखिन्छ तर उनको अध्ययन

[ज्ञण] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

औपचारिक नभएर अनौपचारिक रूपमा भएको देखिन्छ । घरमा यिनका पिताजी जीवनाथले चेलाहरूलाई अध्यापन गराउने भएकाले यिनले पनि त्यहीँबाट नै शिक्षारम्भ गरेका हुन् । बाल्यकालदेखि नै यिनी प्रतिभाशाली र जिज्ञासु स्वभावका थिए; साथै हृष्टपुष्ट पनि थिए ।[ञञ] बाल्यकालको अतीततिर फर्केर युवराज शर्मा गौतम भन्दछन्-“म मेरा समवयस्कभन्दा बढी जान्ने सुन्ने तथा गाउँकै केटाहरूमा सबैभन्दा बढी ‘हेण्डसम’ थिए । त्यसैले मलाई सबैजना माया गर्थे ।”[ञद]

युवराज शर्मा गौतमको जन्म सामान्य मध्यमवर्गीय खानलाउन पुग्ने शिक्षित परिवारमा भएकाले यिनी खुसीसाथ राम्रो पालन-पोषणमा हुर्केका थिए । नाग-पञ्चमीको दिन गाउँमा ‘नाग’ बनाएर बाँडेको, चिना बनाएको याद आजसम्म पनि रहेको बताउँछन् ।[ञघ] यिनको विवाह बाल्यकालमै १४ वर्षको उमेरमा १२ वर्षकी कन्यासँग भएको थियो । विवाहका बारेका गौतम भन्दछन् -“वास्तवमा मेरो बाल विवाह भएको थियो ।” काकाहरू, दाजुभाइ तथा गुरुहरूले पनि माया गर्ने भएकाले यिनको बाल्यकाल सुखद नै बितेको देखिन्छ । चञ्चल, खेल्न रुचाउने, विद्वान् र पण्डित हुने चाहाना राख्ने यिनले बाल्यकालमा खासै प्रतिकूल अवस्थाको सामना गर्नु परेन ।[ञद्ध] बाल्यकालमा चिना लेख्ने, कर्मकाण्ड गर्ने, केटाहरूलाई पढाउने चाहना यिनको रहेको थियो । सानैदेखि लेखनाथका कविता मन पर्ने यिनलाई **अमरकोश** र **रघुवंश**का समेत गरी ३/४ सय कविता याद भएको भनी स्वयं गौतम बताउँछन् ।[ञछ] उनी बाल्यकालका रमेशलगायतका साथीहरूसँग लारी (डण्डी-बियो), फुक्कली, चौबाजी जस्ता खेल खेलेको कुराको स्मरण गर्दछन् । समग्रमा भन्नुपर्दा यिनको बाल्यकाल सुखमय तरिकाले मनोरञ्जनपूर्वक खेलकुद र अध्ययनसँग घुलमिल भई बितेको देखिन्छ ।

२.४ शिक्षा–दीक्षा

[ञञ] ऐजन ।

[ञद] शुभद्रा ज्ञवाली, पूर्ववत्

[ञघ] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

[ञद्ध] ऐजन ।

[ञछ] ऐजन ।

युवराज शर्मा गौतमको अक्षरारम्भदेखि यिनले गरेका सम्पूर्ण अध्ययनहरूको चर्चा यस शीर्षकमा गरिएको छ ।

२.४.१ अक्षरारम्भ

शिक्षित परिवारमा जन्मेका युवराज शर्मा गौतमका पिताजी संस्कृतका मूर्धन्य विद्वान् भएकाले उनको पढाइको सुरुवात बोली फुट्दा-नफुट्दै भएको थियो । अक्षरारम्भका सन्दर्भमा स्वयं गौतम भन्दछन् - "मेरो अक्षरारम्भ र अध्ययन निर्धारित समयभन्दा पहिले नै भएको थियो तर औपचारिक रूपमा भने ४ वर्षको उमेर भएपछि वसन्तपञ्चमीको दिन घरमा पिताजीबाटै भएको थियो ।"[ज्ञट] यिनका पिताजिले घरमै शिष्यहरूलाई अध्यापन गराउने हुनाले यिनले पनि पिताजिबाटै अक्षरारम्भ गरेका थिए । पं. नारायण गौतमबाट पनि यिनले घरमै प्रारम्भिक शिक्षा आर्जन गरेका थिए ।[ज्ञठ]

२.४.२ विद्यालय शिक्षा र उच्च शिक्षा

युवराज शर्मा गौतमले तत्कालीन अवस्थामा गुरुकुलीय शिक्षा प्रणालीअनुसार यिनकै घरमा पिताजी र पं. नारायण गौतमबाट **रुद्री**, **चण्डी**, **वेद**, **रघुवंश**, **अमरकोश** आदि अध्ययन गर्ने सु-अवसर प्राप्त गरेका थिए । लेखनाथको **प्रश्नोत्तर**समेत पढ्ने अवसर प्राप्त गरेका गौतमले ३/४ सय कविता कण्ठस्थ सुनाएको कुराको स्मरण हालसमेत गर्दछन् । यही गुरुकुल परम्परामा गुल्मी मानकोटका टेकराज ज्ञवालीले सञ्चालन गरेको श्रीराम पाठशालामा यिनले **कौमुदी**, **रघुवंश**, **हितोपदेश**को अध्ययन गरेका थिए । त्यहाँ साथी भावगत ज्ञवालीसँग निकटता बढ्यो अनि औपचारिक शिक्षाको अध्ययनको लागी उनी भारततर्फ प्रस्थान गरे ।[ज्ञड] पूर्वमध्यमा र उत्तरमध्यमा तथा शास्त्री तहसम्मको अध्ययन तत्कालीन 'वाराणसेय विश्वविद्यालय' (हालको सम्पूर्णानन्द विश्वविद्यालय) वनारसबाट २०१८ सालमा पूरा गरे । 'क' वर्ग विषय नव्यव्याकरण र 'ख' वर्ग ज्योतिष (फलित) विषयमा २०२१ सालमा सम्पूर्णानन्द विश्वविद्यालय वनारसबाट आचार्यतह उत्तीर्ण गरे ।[ज्ञढ] तत्कालीन समयमा अङ्ग्रेजी विषयको प्रभाव विश्वभरी फैलिएको थियो । यसले युवराज

[ज्ञट] ऐजन ।

[ज्ञठ] ऐजन ।

[ज्ञड] ऐजन ।

[ज्ञढ] गोपीकृष्ण शर्मा, "युवराज शर्मा गौतम र 'ऋतुदर्शन; खण्डकाव्य", **ऋतुदर्शन**, (काठमाडौंः ई. राजेन्द्र गौतम, २०६३), पृ.६ ।

शर्मा गौतमलाई पनि अङ्ग्रेजी विषय अध्ययन गर्ने इच्छा जागृत भयो । यसैक्रममा यिनले २०१७ सालमा यु.पी. बोर्ड, इलाहावादबाट एस. एल. सी. पास गरे भने २०१९ सालमा यही बोर्डबाट आई.ए. तह पनि उत्तीर्ण गरे ।[द्दण] यसरी यिनले भारतका विभिन्न विश्वविद्यालयबाट संस्कृत विषयमा आचार्य र अङ्ग्रेजी विषयमा आई. ए. सम्मको अध्ययन पूरा गरी स्वदेश फर्किए । वनारसमा अध्ययन गर्दा गोपीकृष्ण शर्मा र भावगत ज्ञवालीले दिएको प्रेरणा, हौसला र सहयोगको स्मरण गौतमले आजसम्म पनि गर्दछन् । यिनलाई काठमाडौँ आउन दाजु गोकर्णराज शास्त्रीले गरेको आग्रह र सहयोगस्वरूप २०२२ सालमा यिनी काठमाडौँ आए । काठमाडौँ आउनको मुख्य कारण शाखा अधिकृत हुने चाहना थियो ।[द्दज्ञ] यही समयमा २०२४ सालमा सरस्वती कलेज, ठमेलबाट यिनले अङ्ग्रेजीमा स्नातक गरे । २०२४ सालमा शाखा अधिकृतमा नाम निकाली मन्त्रिपरिषद् सचिवालय सिंहदरवारबाट जागिरको प्रारम्भ गरे । जागिरमा प्रमोशनको लागि जतिसक्यो धेरै डिग्री लिए राम्रो हुन्थ्यो भन्ने विचार र कानुन तथा नेपाली साहित्यको अनुरागी भएकाले २०२५ सालमा दरबार स्कुलमा नेशनल कलेजको नामबाट अध्यापन हुने कानुनको स्नातक कक्षामा भर्ना भई एकवर्ष पढेर छाडिदिए ।[द्दद्द] नेपाली साहित्यमा यिनले प्राइभेट रूपमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट २०२७ सालमा स्नातकोत्तर तह पनि उत्तीर्ण गरे । प्रशासक व्यक्तित्व भएकोले कानुनको ज्ञान हुनुपर्ने आवश्यकता महशुस भई २०३० सालमा कानुन विषयमा स्नातक पनि पूरा गरे ।[द्दघ] त्यसपछि गौतमले २०२८ सालमा अस्ट्रेलियाबाट 'विकास-प्रशासन'मा छ महिनाको डिप्लोमा कोर्ष पूरा गरे ।[द्दढ] यसरी २०३० सालपछि औपचारिक अध्ययनबाट विश्राम लिए पनि अनौपचारिकरूपले गरिने आर्जनमा भने यिनी हालसम्म पनि गतिशील हुँदै आएका छन् ।

२.५ उपनयन संस्कार

वैदिक सनातन धर्म संस्कृति तथा हिन्दू संस्कारअनुसार युवराज शर्मा गौतमको उपनयन संस्कार (व्रतबन्ध) आफ्नै घरमा ८ वर्षको उमेरमा सम्पन्न भएको हो । यिनलाई

[द्दण] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

[द्दज्ञ] ऐजन ।

[द्दद्द] ऐजन ।

[द्दघ] ऐजन ।

[द्दढ] ऐजन ।

गायत्रीमन्त्र सुनाउने गुरु आफ्नै पिताजी जीवनाथ उपाध्याय हुन् भने यिनले व्रतबन्धमा वेदमन्त्र भने सुनेनन् ।[द्दछ]

२.६ बसोवास

हरेक मानिसका अनेक बाध्यता, विवशता र परिस्थितिहरू हुन्छन्; इच्छा आकाङ्क्षाहरू हुन्छन् । यिनै परिस्थितिहरूलाई समायोजन गरी व्यवस्थित जीवन निर्वाहका लागि मानिसले अनेक प्रयत्नहरू गर्ने गर्दछ । यिनै प्रयासलाई सार्थकतामा परिणत गर्ने उद्देश्यले मानिस एक टुङ्गोमा आइपुग्छ र जीवनयापनको क्रमलाई अगाडि बढाउँछ ।

युवराज शर्मा गौतम मध्यम वर्गीयसम्पन्न परिवारमा जन्मेकाले अध्ययन र जागिरको सिलसिलामा यताउता भौँतारिए पनि उनको निश्चित बसोवास भने काठमाडौँमा हुँदै आएको छ । यिनका पिताजी जीवनाथ उपाध्याय पण्डित्याइँको क्रममा स-परिवार तत्कालीन बर्मा पुगेका बेला युवराज शर्मा गौतम त्यहीँ नै जन्मेका हुन् ।[द्दट] ४ वर्षको उमेरसम्म यिनी परिवारसँगै बर्मामै बसोवास गरे । ५ वर्षको उमेरमा परिवारसँगै स्वदेश फर्की आफ्नै पैतृक थलो लुम्बिनी अञ्चलअन्तर्गत गुल्मी जिल्लाको थानपती-२ गौतम टोलमा बसोवास गरे ।[द्दठ] बाबुहरूको पैत्रिक सम्पत्तिको अंशवण्डा भए पनि भाइ ज्ञानराज गौतमलाई आफ्नो हिस्साको सम्पूर्ण सम्पत्ति (भाइले नमान्दा–नमान्दै पनि) को मञ्जुरीनामा लेखेर दिए । २०३३ सालमा काठमाडौँ महानगरपालिका वार्ड. नं. ११ बबरमहल, थापाथलीमा घर बनाई त्यही बस्दै आएका छन् ।[द्दड]

२.७ कार्यक्षेत्र

जीवन-यापनको क्रममा प्रत्येक व्यक्तिले विभिन्न क्षेत्रमा कार्य गरेको हुन्छ । युवराज शर्मा गौतमले पनि विभिन्न संघ-संस्थामा रहेर कार्य गरिसकेका छन् र हाल पनि गरिरहेका छन् । जीवनका विभिन्न समयमा विविध क्षेत्रमा कार्य गर्दा यिनले कहिले निःशुल्क त कहिले स-शुल्क काम गरेका छन् । त्यसैले यिनको कार्यक्षेत्रको अध्ययन गर्दा जागिरे जीवन र संस्थागत संलग्नतामा विभाजन गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

[द्दछ] ऐजन ।

[द्दट] ऐजन ।

[द्दठ] ऐजन ।

[द्दड] शुभद्रा ज्ञवाली, पूर्ववत् ।

२.७.१ जागिरे जीवन

मध्यम वर्गीयसम्पन्न शिक्षित परिवारमा जन्मेका युवराज शर्मा गौतमको सानैदेखिको चाहना केटाकेटीहरूलाई पढाउने थियो तर यिनले आफ्नो अध्ययन विस्तार गरेपछि भने शाखा अधिकृत हुने विचार उत्पन्न भयो । २०२३ सालमा दाजु गोकर्णराज शास्त्री (तत्कालिन राष्ट्रिय पञ्चायतका सांसद) को काठमाडौं आउने सल्लाहाले यिनी काठमाडौं आए । २०२४ सालमा लोकसेवा आयोगको लिखित परीक्षा पास गरी शाखा अधिकृत पदमा मन्त्रिपरिषद् सचिवालय सिंहदरबारमा नियुक्त भई १२ वर्षसम्म सेवा गरे ।[द्ढ] त्यसपछि यिनी २०३६ सालमा कालिकोट जिल्लामा प्रमुख जिल्ला अधिकारी भई कार्य सम्पादन गरे । त्यसपश्चात् यिनी हिमाल, पहाड र तराईका गरी निम्नलिखित जिल्लाहरूमा प्र.जि.अ. भई काम गरे । साथै उनले कार्य गरेका कार्यालय, जिल्ला र साल यसप्रकार रहेका छन् :

क.स.	पद/श्रेणी	जिल्ला	साल
१.	शाखाअधिकृत/रा.प.तृतीय	मन्त्रिपरिषद् सचिवालय	२०२४
२.	प्र.जि.अ./रा.प.द्वितीय	कालिकोट	२०३६
३.	प्र.जि.अ./रा.प.द्वितीय	स्याङ्जा	२०३९
४.	प्र.जि.अ./रा.प.द्वितीय	बाग्लुङ	२०४२
५	प्र.जि.अ./रा.प.द्वितीय	पर्वत	२०४३
६.	प्र.जि.अ./रा.प.द्वितीय	बारा	२०४४
७.	सह-अञ्चलाधीश/रा.प.द्वितीय	इलाम	२०४५
८	प्र.जि.अ./रा.प. प्रथम	तेह्रथुम	२०४५
९	प्र.जि.अ./रा.प. प्रथम	महोत्तरी	२०४६
१०	प्र.जि.अ./रा.प. प्रथम	कपिलवस्तु	२०४८
११	सह-सचिव/रा.प. प्रथम	स्वास्थ्यमन्त्रालय	२०४९
१२	सह-सचिव/रा.प. प्रथम	रक्षामन्त्रालय	२०५३
१३	विशेष सचिव/विशिष्ट श्रेणी	श्री ५ को सरकार	२०५५

यसरी ८ वटा जिल्लामा प्रमुख जिल्ला अधिकारी भई काम गरेका युवराज शर्मा गौतम २०४५ सालमा इलाममा सहायक अञ्चलाधीश भएर केही समय काम गरे । २०४६ सालमा यिनको राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीमा बढुवा भयो ।[घण] यसैगरि २०४९ सालमा स्वास्थ्य मन्त्रालयको सह-सचिवसमेत भई ४ वर्ष सेवा गरे । २०५३ सालमा गृहमन्त्रालयको सह-सचिव तथा कायममुकायम सचिव भई कार्य गरेका गौतम २०५५ सालमा तत्कालिन

[द्ढ] श्रीमती शोभा गौतमसँग २०६५/१/२१ गते उहाँकै निवास बबरमहलमा लिइएको मौखिक अन्तर्वाताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

[घण] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

श्री ५ को सरकारको विशिष्ट श्रेणीको विशेष सचिव पदमा २ वर्ष काम गरे । यसरी २०५८ सालमा सह-सचिव पदबाट यिनी सेवा निवृत्त भए ।[घज्ञ]

युवराज शर्मा गौतमले जागिरे जीवनको सिलसिलामा निःशुल्क रूपमा समेत सेवा गरेका छन् । २०१४/१५ सालतिर आफ्नै घरको गुरुकुलमा केही समय अध्यापन गरे भने प्रमुख जिल्ला अधिकारी भएर जाँदा कालिकोट, बाग्लुङ्ग जस्ता जिल्लामा समेत अध्यापन कार्य गरेका थिए ।[घद्द]

२.७.२ संस्थागत संलग्नता

युवराज शर्मा गौतमको कार्यक्षेत्रको अध्ययन गर्दा यिनको संस्थागत संलग्नता पनि जीवनीको महत्त्वपूर्ण पाटो बनेर रहेको छ । आफ्नो जागिरे जीवनमा र हाल पनि उनी विभिन्न सङ्घ-संस्थाहरूमा संलग्न रहेका छन् । यिनले कार्य गर्दै आएका सङ्घ-संस्थाहरू निम्नलिखित छन् :[घघ]

अत्रिवंशका गौतमहरूको संस्था 'गौतम समाज'मा २०५८ सालदेखि हालसम्म उपाध्यक्षको रूपमा काम गर्दै आएका छन् । २०५९ सालदेखि हालसम्म 'गुल्मेली समाज' को सल्लाहकार, २०६१ सालदेखि स्वयभुस्थित 'गीता मन्दिर' को कार्यकारिणी सदस्य, २०६३ सालदेखि बबरमहलमा रहेको 'जनकल्याण परिवार'को कार्यकारिणी सदस्य तथा २०६३ सालदेखि निरन्तर रूपमा शङ्खमूलस्थित 'पूर्व कर्मचारी सेवा परिषद्'को कार्यकारिणी सदस्य भई कार्य गर्दै आएका छन् ।[घद्ध]

२.८ आजीविका

युवराज शर्मा गौतमको आर्थिक स्थिति मध्यमवर्गीय, राम्रो व्यवस्था भएको सम्पन्न अवस्थाको रहेको छ ।[घछ] गौतमका बाबुआमाको आजीविकाको मुख्य स्रोत कृषि र पण्डित्याइँ

[घज्ञ] ऐजन ।
[घद्द] ऐजन ।
[घघ] ऐजन ।
[घद्ध] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत् ।
[घछ] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

थियो । यिनले आफ्नो अध्ययन पूरा गरी शाखा अधिकृत भई घरको आर्थिक स्थिति माथि उठाएका थिए । करिब ३५ वर्ष जागिरे अवस्थामा यिनी तत्कालीन श्री ५ को सरकारको विशिष्ट श्रेणीको सचिव पदमा समेत रहेर कार्य गरेकाले गौतमको आर्थिक अवस्था सम्पन्न रहेको देखिन्छ । यिनका चारैवटा सन्तान स-परिवार अमेरिका र क्यानडामा जागिर तथा अध्ययनको क्रममै रहेकाले पनि गौतमको आर्थिक हैसियत सम्पन्न भएको देखिन्छ ।[घट] हाल छोराहरूको कमाइ र आफ्नो निवृत्तिभरणबाट यिनको जीविका सम्पन्न रूपमै चलेको देखिन्छ ।

२.९ दाम्पत्य–जीवन

युवराज शर्मा गौतमको शुभ-विवाह १४ वर्षको बालकै उमेरमा २०१० सालमा गुल्मी जिल्लाको रूरू गा.वि.स.-७ भट्कुवा, टाकुरा निवासी ज्ञवाली परिवारकी आफूभन्दा २ वर्ष कान्छी शोभा ज्ञवालीसँग वैदिक विधि-विधानअनुसार भएको हो । श्रीमती शोभाको जन्म १९९७ साल फागुनमा भएको हो ।[घठ] विवाहपश्चात् गौतम आफ्नो औपचारिक अध्ययनका लागि भारततर्फ लागेकाले पति-पत्नीबीचको सम्बन्धविकास खासै हुन सकेन । केटाकेटीमै बिहे भएकाले विवाह र पत्नीको महत्त्वबोध हुन सकेन भनी गौतम स्वयं भन्दछन् ।[घड] पछि पनि जागिरको क्रममा विभिन्न स्थानमा बस्नुपर्ने भएकाले दाम्पत्य जीवनमा सहजीवनको अभाव देखिन्छ तर आफूहरूबीच कुनै किसिमको गुनासो नरहेको कुरा गौतम र श्रीमती शोभा दुवैजना दम्पती स्वीकार गर्छन् ।[घढ] मायालु, सरल स्वभावकी, कर्तव्यपरायण, धर्मपरायणा भएकाले युवराज शर्मा गौतमको दाम्पत्य जीवन मेलमिलाप र सुखमय वातावरणमा बित्यो । पत्नी शोभाको तीर्थाटन गर्ने प्रेरणाले नै आफ्नो कृति **तीर्थपर्यटन** सार्वजनिक भएको गौतम स्वयं बताउँछन् ।[द्धण] यिनकी पत्नी शोभा गौतम साक्षर, कुशल र असल गृहिणी हुन् । सामाजिक कार्य पनि गर्ने शोभा विभिन्न संस्थामा पनि संलग्न रहेकी थिइन् । राजनीतिक चासोसमेत राख्ने शोभा राष्ट्रिय प्रजातन्त्र पार्टी (नेपाल) सँग आवद्ध

[घट] ऐजन ।

[घठ] शुभद्रा ज्ञवाली, पूर्ववत् ।

[घड] श्रीमती शोभा गौतम, पूर्ववत् ।

[घढ] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

[द्धण] युवराज शर्मा गौतम र श्रीमती शोभा गौतमसँग २०६४/१२/३० गते उहाँकै निवास बबरमहलमा लिइएको मौखिक अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

रहेकी थिइन् । २०६४ को संविधान सभा निर्वाचनका सभासद्को लागि यसै पार्टीबाट समानुपातिक प्रणालीको बन्दसूचीमा श्रीमती शोभा गौतमको नाम परेको थियो ।[द्दज्ञ] जागिरे जीवनको अवकाशपछिको समयमा घरमा केवल पति-पत्नीमात्र रहेकाले सबै कुरामा यिनी पत्नीमाथि नै पूर्णरूपले आश्रित थिए । उनीहरूको सह-जीवन अत्यन्तै प्रेममय वातावरणका साथ सुख-शान्तिपूर्वक नै बितेको थियो । यही सुखमय वातावरणको क्रममा २०६५ बैशाख २६ गते अक्षय तृतीयाका दिन यिनकी पत्नी शोभा गौतमको असामयिक निधन भएकाले पीडा सहन गर्न नसकी विक्षिप्त भएका छन् ।[द्दद्द] यति हुँदाहुँदै पनि समग्रमा यिनको दाम्पत्य-जीवन सफल नै रहेको देखिन्छ ।

२.१० सन्तान

युवराज शर्मा गौतमका सन्तानहरू तीन छोरा र एक छोरी गरी चारजना रहेका छन् ।[द्दघ] सन्तानको शिक्षा-दीक्षाको राम्रो प्रबन्ध मिलाएका गौतमको परिवार सानो र सुखी छ । यिनको प्रथम सन्तान तथा जेष्ठ सुपुत्रका रूपमा २०१८ साल माघ १६ गते राजेन्द्र गौतमको जन्म भएको हो [द्दढ] क्यानडाबाट इन्जिनियरिङ विषयमा स्नातकोत्तर (एम. ई) सकेका राजेन्द्रको विवाह २०५० सालमा पाल्पाका नेपाल परिवारकी पुत्री मञ्जु नेपालसँग वैदिक विधिअनुसार भएको हो । राजेन्द्रका १ छोरा र १ छोरी गरी २ सन्तान रहेका छन् । हाल यी दुबै दम्पति स-परिवार क्यानडामै बस्दै आएका छन् ।[द्दछ] दोस्रो सन्तानको रूपमा २०२५ असार २५ गतेका दिन रवीन्द्र गौतमको जन्म भएको हो ।[द्दट] कम्प्युटर विषयमा अमेरिकाबाट स्नातक गरेका रवीन्द्रको अमेरिकामै बसोवास गर्ने भारतीयमूलकी मञ्जुसँग २०५३ सालमा प्रेम विवाह भएको हो । रविन्द्रका १ छोरा र १ छोरी रहेका छन् । हाल यी दुवै दम्पत्ती स-परिवार अमेरिकामा बस्दै आएका छन् ।[द्दठ] तेस्रो सन्तानको रूपमा २०२८

[द्दज्ञ] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

[द्दद्द] दामोदर गौतमसँग २०६५/१/७ गते काठमाण्डौमा लिइएको मौखिक अन्तर्बाताअनुसार ।

[द्दघ] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

[द्दढ] ऐजन ।

[द्दछ] ऐजन ।

[द्दट] शुभद्रा ज्ञवाली, पूर्ववत् ।

[द्दठ] ऐजन ।

असोज २२ गतेका दिन छोरा सुरेन्द्र गौतमको जन्म भएको हो ।[द्धड] अमेरिकाबाट सकी हाल विद्यावारिधि गर्दै गरेका सुरेन्द्रको विवाह २०५४ सालमा विराटनगरस्थित घिमिरे थरकी कन्या विभा घिमिरेसँग भएको हो । १ छोरा र १ छोरीसँगै हाल यी दुबै दम्पति अमेरिकामा बसोवास गर्दै आएका छन् । विभा घिमिरे हाल अमेरिकाबाट नर्सिङमा विद्यावारिधि गर्दै छिन् । अन्य बुहारीहरू मञ्जु र मञ्जु पनि स्नातकोत्तर गरिसकेका छन् ।[द्धढ] युवराज शर्मा गौतमको अन्तिम सन्तानका रूपमा २०३८ साल फागुन १६ गतेका दिन पुत्री करुणा गौतमको जन्म भएको हो ।[छण] अमेरिकाबाट स्नातकोत्तर गरेकी करुणाको विवाह २०६४ साल माघ २८ गते भैरहवा, रूपन्देही निवासी सन्दिप शर्मासँग भएको हो । विवाहपश्चात् हाल दुवै दम्पती अमेरिकामै बसेका छन् ।[छज्ञ]

युवराज शर्मा गौतमले सन्तानलाई शिक्षा-दीक्षाको राम्रो प्रबन्ध मिलाएका छन् । यिनी आफ्ना सन्तानहरूबाट पूर्णरूपले सन्तुष्ट पनि छन् तर हालै भएको पत्नी वियोगले छोरा-बुहारी, नाति-नातिनीबाट टाढा भएको महशुस गर्दै नियास्रो मानेका छन् ।[छद्द]

२.११ पत्नीवियोग

युवराज शर्मा गौतमको दाम्पत्य जीवन सुखपूर्वक नै बितेको देखिन्छ । छोरा-बुहारीहरू विदेशमा बस्दै आएकाले यिनी पूर्ण रूपमा श्रीमती शोभा गौतमको हेरविचार, मायाप्रेममा सुखपूर्वक हाँस्दै तीर्थादिहरू घुम्दै दाम्पत्य जीवन बिताइरहेका थिए । श्रीमती शोभा गौतमले श्रीमान्को खानपान, रहन-सहन, भ्रमण जस्ता विषयमा चाख र रुचि राख्थिन् ।[छघ] साह्रै प्रेममय र सुखद दाम्पत्यजीवनको भोग गरिरहेका यी पतिपत्नीको उमेरको फरक करिब २ वर्ष जतिको मात्र थियो । श्रीमती शोभा गौतमको जन्म १९९७ साल फागुनमा भएको हो । यसरी सुखपूर्वक सफल दाम्पत्यजीवन भोगेका गौतमको जीवनमा २०६५ सालको अक्षय तृतीया कठोर दिनको रूपमा उपस्थित हुन्छ । युवराज शर्मा गौतम

[द्धड] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

[द्धढ] ऐजन ।

[छण] ऐजन ।

[छज्ञ] ऐजन ।

[छद्द] ऐजन ।

[छघ] ऐजन ।

आफ्नी पत्नीसँगै खाजा खाई घुमेर घर आउँदा श्रीमती शोभाको स्वास्थ्यमा अचानक प्रतिकूलअवस्था देखी अस्पताल पुऱ्याउँछन् तर उनलाई बचाउँन सक्दैनन् । यिनकी पत्नी शोभा गौतमको २०६५ साल वैशाख २६ गते ६७ वर्षको उमेरमा भएको असामयिक निधनले गौतम विचलित र विक्षिप्त बन्दछन् । पत्नीवियोगको पीडा पोख्दै गौतम भन्छन् :

> *जीता-जाग्दा एक डेढ महिना म ज्यादै विचलित र विक्षिप्त भएँ । पीडाले आहत बनेर खाना रुचेन, निद्रा लागेन सारा रात हेरेरै बिते । कसैसँग बोल्यो की आँशु आउने भयो । म उनीमा ज्यादै 'डिपेन्ड' भएको रहेंछु; म लङ्गडो भएँ । मेरो केही लेखिरहने बानी थियो तर सृजनाको त्यो अदृश्य शक्ति मैले उनीबाटै पाएको जस्तो महशुस भएको छ । लेख्न खोज्छु कलम उठ्दैन । एक्लो महसुस भएको छ । उनको क्षतिपूर्तिको लागि परिवारको सामीप्यताको चाहना भएको जस्तो लागेको छ ।*

युवराज शर्मा गौतम पत्नी निधनले साह्रै विचलित र पीडित भएको देखिन्छ । साथै उनको कविमनमा यस पीडाले अत्यन्तै प्रभाव पारेको देखिन्छ ।[छद्व]

२.१२ स्वभाव

मानिस जुन किसिमको वातावरणका जन्मन्छ, हुर्कन्छ र बढ्छ उसको स्वभाव र बानीव्यहोरा पनि सोहीअनुरूपको हुन्छ । युवराज शर्मा गौतम शिक्षित परिवारमा जन्मेकाले यिनको स्वभाव अत्यन्त मृदुभाषी, शालीन, र शिष्ट रहेको छ । साथै कहिले-काँही ठट्टा गर्न पनि मन पराउने गौतमको कुरा गर्दै जाँदा बीच-बीचमा हाँस्ने स्वभावले यिनको व्यक्तित्वमा अझ निखार ल्याएको देखिन्छ । यिनी साहित्यकार व्यक्तित्व भएकाले स्वभावमा केही गम्भीरता पनि पाइन्छ । तडक-भडकबाट टाढै रहन खोज्ने, सदाचार र सत्कर्ममा संलग्न रहने स्वभाव गौतममा रहेको देखिन्छ ।[छछ] कोमल प्रकृतिको हृदय भएका गौतममा अहङ्कार भन्नेकुरा पटक्कै पाइँदैन । हिन्दू वैदिक सनातन धर्म संस्कृतिका अनुयायी भए पनि धर्मप्रतिको कट्टरता यिनमा रहेको पाइँदैन । त्यसैले यिनमा अन्य धर्म-संस्कृतिको पनि सम्मान गर्ने स्वभाव रहेको देखिन्छ ।[छट]

२.१३ रुचि

[छद्व] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

[छछ] ऐजन ।

[छट] गोपीकृष्ण शर्मासँग भएको कुराकानिबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

हरेक व्यक्तिका आ-आफ्नै प्रकारका रुचि तथा स्वभाव हुन्छन् । मानिसको चाहना वा रुचिअनुसार नै उसको व्यक्तित्व निर्माण भएको हुन्छ । खानामा यिनी सात्विक नेपाली खाना दाल, भात, तरकारी, अचार मन पराउँछन् तर राम्ररी पाकेको भने हुनुपर्छ ।[छठ] मद्यपान र धूम्रपानबाट टाढै रहेका यिनले प्रायः सबै फलफूल मन पराउँछन् । त्यसमा पनि आँप यिनको प्रिय फल हो ।[छड]

साहित्यिक रुचिका सन्दर्भमा शास्त्रीय वर्णमात्रिक छन्दमा रचित लेखनाथका कविता बढी मन पराउँछन् । नेपालीमा लेखनाथ र माधव घिमिरे तथा संस्कृतमा कालिदासका कविताको मिठास आजसम्म पनि लिएको यिनी स्वयं बताउँछन् ।[छढ] यौनमूलक साहित्य मन नपराउने गौतमको रुचि प्रकृति वर्णनमै केन्द्रित रहेको छ ।[टण] लुगा कपडामा यिनी जाडोयाममा दौरा, सुरुवाल, कोट तथा गर्मीयाममा सट-पेन्ट लगाउन मन पराउँछन् ।[टज्ञ] उनलाई मन पर्ने रङ्ग गाढा रातो (क्रिम्सन्) हो ।[टद्द]

मनोरञ्जनमा चलचित्र हेर्ने, गीत सुन्ने, गौतम वनारसको विद्यार्थी जीवनमा हेरेको हिन्दी चलचित्र **धूलका फूल** लाई बिर्सन नसक्ने बताउँछन् । गीतमा स्वदेशी गीत मन पराउने यिनलाई माधव घिमिरे र लक्ष्मण लोहनीका गीतहरूले आकर्षित गर्ने गरेका छन् । गायिकामा तारादेवी मनपर्ने गौतमलाई दिनेश अधिकारीको गीत रचना र अम्बर गुरुङको सङ्गीत मन पर्छ ।[टघ] वाद्यवादनमा खासगरी नेपाली पञ्चैबाजा र त्यसको धून यिनको रुचिको विषय हो । यिनी प्रायः सबै खेल मन पराउँछन् ।[टद्ध]

युवराज शर्मा गौतमले धार्मिक आदर्शलाई कट्टरताको साथ पालना नगरे पनि यिनका इष्टदेव भगवान विष्णु हुन् तर वर्तमान परिस्थितिमा नेपाललाई हिन्दू अधिराज्यबाट

[छठ] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

[छड] गोपीकृष्ण शर्मासँग भएको कुराकानिबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

[छढ] शुभद्रा ज्ञवालीसँग २०६४/३/१८ गते उहाँकै निवास बबरमहलमा लिइएको मौखिक अन्तर्वाताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

[टण] ऐजन ।

[टज्ञ] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

[टद्द] ऐजन् ।

[टघ] ऐजन ।

[टद्ध] ऐजन ।

धर्मनिरपेक्ष बनाएकोमा भने उनी चिन्तित छन् ।[टछ] सनातन वैदिक परम्परालाई यिनले वंश पराम्पराबाट नै ग्रहण गरेकाले दैनिक नुहाउने, पञ्चायन देवता पूजा गर्ने गर्दछन् । यस कार्यको निरन्तरता र नियमितता विधार्थी जीवनमा भए पनि हाल भने नियमितता नभएको स्वयं बताउँछन् ।[टट] धार्मिक भावनालाई निरन्तरता दिने कारक तत्त्का रूपमा भने यिनी आफ्नी पत्नी शोभा गौतमको ठूलो सहयोग र सद्भाव भएको तथ्य स्वीकार्दै उनैको प्रेरणाबाट धार्मिक क्रिया, तीर्थब्रतादिहरू गर्ने गरेको बताउँछन् ।[टठ]

राजनीतिमा कट्टरता नभएको बताउने गौतमले प्रजातान्त्रिक मूल्य, मान्यता, सिद्धान्त र विचार बोक्ने राजनीतिक दललाई मन पराउँछन् । निरङ्कुशताका घोर विरोधी यिनले राजनेताहरूमा नेपाली काङ्ग्रेसका संस्थापक नेता कृष्णप्रसाद भट्टराईलाई मन पराउँछन् ।[टड] युवराज शर्मा गौतमले अञ्चलमा लुम्बिनी, जिल्लामा गुल्मी, गा.वि.स.मा थानपति, हिमालमा सगरमाथा र जनजातिमा मगर (सोझो र सज्जन हुने भएकाले) मन पराउँछन् ।[टढ]

२.१४ सभा–सम्मेलनमा सहभागिता

युवराज शर्मा गौतम एक कुशल प्रशासक भएकाले स्वदेश तथा विदेशका धेरै सभा-सम्मेलनहरूमा भाग लिएका छन् । यिनी प्रमुख जिल्ला अधिकारी, सहायक अञ्चलाधीश, सह-सचिव साथै विशेष सचिव हुँदा स्वदेशका प्रायः महत्त्वपूर्ण सभा-सम्मेलनहरूमा भाग लिएका छन् । गौतमले विदेशमा भाग लिएका सभा-सम्मेलनको चर्चा तल गरिन्छ -

युवराज शर्मा गौतमले अस्ट्रेलियामा भएको ‘विकास प्रशासन’ सम्बन्धी डिप्लोमा कोर्ष गरेपछि २०२८ सालमा तीन पटकसम्म सेमिनारमा भाग लिएका छन् ।[ठण] २०३४ सालमा सिङ्गापुरमा चार पटक, २०५१/२०५२ मा इन्डोनेसियामा दुईपटक, साथै फिलिपिन्समा ‘एसियन डेभलेपमेन्ट बैंकको’ सेमिनारमा समेत भाग लिएका छन् । २०५१ सालमा ‘एच्. आई. भी. एड्स प्रोग्राम’को सेमिनारमा भाग लिन अमेरिका पुगेका गौतमले

[टछ] ऐजन ।

[टट] ऐजन ।

[टठ] ऐजन ।

[टड] ऐजन ।

[टढ] ऐजन ।

[ठण] ऐजन ।

२०५१ सालमा श्रीलङ्कामा पनि परिवार नियोजनसम्बन्धी सम्मेलनमा भाग लिएका छन् ।[ठज्ञ] यसैगरी २०५२ सालमा जापानमा भएको स्वास्थ्यसम्बन्धी सेमिनारमा भाग लिएका यिनले २०५१ सालमा भारत, २०५४ सालमा लेवनान र इजरायलमा भएका सम्मेलनमा समेत भाग लिएका छन् ।[ठ६] युवराज शर्मा गौतमले आफ्नो जागिरको सिलसिलामा स्वदेश तथा विदेशका विभिन्न सभा-सम्मेलनमा भाग लिएकाले आफ्नो प्रशासनिक व्यक्तित्वमा निखार आएको बताउँछन् ।[ठघ]

२.१५ सृजनात्मकता

कुनै पनि व्यक्ति साहित्यकार हुन उसले केही सृजना गरेको हुनुपर्छ । व्यक्तिले केही सृजना गर्छ अनिपछि मात्र ऊ साहित्यकार बन्छ । व्यक्तिले सर्वप्रथम कुनै लेख रचना, गीत, कविता सृजना गर्दा कसैको प्रेरणा वा प्रभाव ग्रहण गर्दछ । सर्वप्रथम त सृजनाका लागि सृजनात्मक उर्जा वा प्रतिभा आवश्यक हुन्छ । अथवा सृजनाका लागि प्रसिद्ध साहित्यकारहरूका कृतिहरूको अध्ययनबाट व्युत्पत्तिजन्य क्षमताको विकाश गर्नुपर्छ या निरन्तर अभ्यास गर्नुपर्छ ।

२.१५.१ साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश र प्रेरणा

युवराज शर्मा गौतमको साहित्यिक जीवनीको निर्माण आफ्नै आन्तरिक सृजनात्मक उर्जाबाट नै भएको देखिन्छ । घरमै पिताजीले पनि केही लेखिरहने तथा सानै उमेरदेखि नै लेखनाथका कविता धेरै गुन्गुनाउने यिनले वनारसको विद्यार्थी जीवनमा गोपीकृष्ण शर्माको प्रशस्त प्रेरणा प्राप्त गरेको कुरा स्वयं बताउँछन् ।[ठद्ध] वनारसमै छँदा सर्वप्रथम २०१७/२०१८ सालतिर **विहानी पख** भन्ने पत्रिकामा 'महात्मा गान्धीप्रति' नामक कविता प्रकाशित भएको हो ।[ठछ] यसका अतिरिक्त जागिरको सिलसिलामा विभिन्न जिल्लाहरू घुम्दा त्यहाँको रमणीय

[ठज्ञ] ऐजन ।
[ठ६] ऐजन ।
[ठघ] ऐजन ।
[ठद्ध] ऐजन ।
[ठछ] ऐजन ।

वातावरण, डाँडाँ-काँडा, नदी-नाला, खोला, छहरा, पर्वत आदिले पनि उनमा साहित्यिक भावना जगाउन प्रेरणा मिलेको देखिन्छ । यसै क्रममा विभिन्न जिल्लामा भेटिने कवि साहित्यकार व्यक्तित्वहरूसँगको भेटघाट र परिचयबाट पनि यिनमा केही प्रभाव र प्रेरणा मिलेको पाइन्छ । माधव घिमिरे लगायतका साहित्यकारहरूको सामिप्यता बढ्दै गएकोले यिनलाई कविता-गीत लेख्ने प्रेरणा मिल्यो ।[ठट] नेपाली, संस्कृत तथा अङ्ग्रेजीका वरिष्ठ साहित्यकारहरूका कृतिहरूको अध्ययन क्रमशः गर्दै लगे । जसले गर्दा साहित्यिक रचनातर्फ झन-झन बढी आकर्षित बन्दै गए ।

एकातिर नेपालका विभिन्न जिल्लाहरूको रमणीय वातावरणले कवि मनमा पारेको प्रभाव अर्कोतिर नेपाली, अङ्ग्रेजी, हिन्दी तथा संस्कृत साहित्यकारहरुका कृतिहरूको अध्ययन तथा आफ्नो आन्तरिक उर्जा; यी सबै कारक तत्वहरुको संयोजनले गर्दा गौतम साहित्यिक रचनातर्फ अग्रसर भएको देखिन्छ । यिनै प्रेरणा र प्रभावले गर्दा यिनी साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश गरेका हुन् ।[ठठ]

२.१५.२ लेखनकार्य र प्रकाशित कृतिहरू

युवराज शर्मा गौतमले १३/१४ वर्षको उमेरदेखि नै कविता लेख्ने अभ्यास गरेको पाइन्छ । लेखनाथ तथा माधव घिमिरेका शास्त्रीयतावादी छन्दोवद्ध कविताको प्रभाव यिनमा परेकाले सुरुमै शार्दूलविक्रीडित छन्दमा 'त्रिवेणी' शीर्षकको कविता २०१३ सालमा लेखेको र हाल पनि केहि पङ्क्ति याद भएको बताउँछन् । ३०/३५ जति श्लोक भएको सो कविताको पहिलो श्लोक यस्तो रहेको छ :[ठड]

"नेपाल राज्य बुटौलदेखि त पूरव साढे अठार कोस् पर
त्रिवेणी भनी ख्यात छन् जगतमा जो छन् अति सुन्दर ।
माघे कृष्ण अमावस्यको दिन त्यहाँ मेला ठूलो लाग्दछ
याहाँ स्नान र दान गर्नु बहुतै इच्छार्थको प्राप्ति छ ॥"

यिनले विभिन्न ठाउँमा आयोजन गरिने वक्तृत्वकला, कवितावाचन जस्ता कार्यक्रममा पनि भाग लिन्थे । यसरी चारैतर्फको साहित्यिक वातावरणले यिनमा भएको

[ठट] ऐजन ।

[ठठ] ऐजन ।

[ठड] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

प्रतिभा प्रस्फुटन हुने मौका मिल्यो । **हितोपदेश**को समेत अनुवाद गरेका गौतमको औपचारिक रूपमा सार्वजनिक साहित्यको प्रकाशन भने २०१७/१८ सालतिर भारतको वनारसबाट निस्कने **विहानी पख** पत्रिकामा प्रकाशित 'महात्मा गान्धीप्रति' भन्ने कविताबाट हुन्छ ।[ठढ] त्यसपछि **मधुपर्क**, **गरिमा**, **सिसार**, **समुदाय**, **हाम्रो संस्कृति**, **झङ्कार**, **समुदय**, **मिर्मिरे**, **सङ्गालो**, **कान्तिपुर** जस्ता पत्र-पत्रिकामा यिनका फुटकर लेख-रचना तथा कविताहरू प्रकाशित हुँदै आएका छन् ।[डण] यसका अतिरिक्त हालसम्म उनका पाँचवटा पुस्तकाकार कृति पनि प्रकाशित भइसकेका छन् । यिनी **चार धाम तीर्थको अवधारणा** नामक बृहत् ग्रन्थ र शीर्षक चयन भइ नसकेको महाकाव्य लेख्दै गरेका छन् तर पत्नीको असामयिक निधनले आफूमा लेख्ने उर्जा नै गुमाएको जस्तो लागेको कुरा स्वयं बताउँछन् ।[डज्ञ] हालसम्म प्रकाशित गौतमका पुस्तकाकार कृतिहरू तथा फुटकर रूपमा प्रकाशित कविता तथा लेख- रचनाहरूलाई कालक्रमिक रूपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ :

पुस्तकाकार कृतिहरू :

क्र.सं.	**प्रकाशित कृति**	**विधा**	**प्रकाशित साल र स्थान**
१.	नेपालमा चिया खेतीको विकास:एक विश्लेषणात्मक अध्ययन	अनुसन्धनात्मक कृति	२०४५, काठमाडौँ
२.	अत्रिवंश शतक	कविता (खण्डकाव्य)	२०५९, काठमाडौँ
३.	तीर्थपर्यटन	ब्हत् यात्राग्रन्थ	२०६१, काठमाडौँ
४.	कालीगण्डकी	कविता (खण्डकाव्य)	२०६२, काठमाडौँ
५.	ऋतुदर्शन	कविता (खण्डकाव्य)	२०६३, काठमाडौँ

फुटकर रूपमा प्रकाशित लेखरचनाहरू :

क्र.सं.	**शीर्षक**	**प्रकाशित पत्रिका र साल**
१	वर्णाश्रम व्यवस्था	**हाम्रो संस्कृति**, वर्ष २, अङ्क३, २०२४, पृ.६३-६५।
२	बडीमालिका तीर्थक्षेत्र	**मधुर्पक**, वर्ष १३, अङ्क १२, २०३८, पृ ३४-३८ ।
३	जीवन्त राजा रहुन्	**सँगालो**, २०४२, पृ. १ ।
४	थरगोत्र	**गौतम समाज स्मारिका,** वर्ष १, अङ्क १, २०५६, पृ.५२-५४

[ठढ] ऐजन ।

[डण] ऐजन ।

[डज्ञ] ऐजन ।

५	दानवीर श्री हरिहर गौतम	**गौतम वंशावली**, २०५८, पृ. ३८-३९ ।
६	भक्ति सिद्धान्तका कर्मयोगी श्री कविप्रसाद गौतम	**गौतम समाज स्मारिका**, वर्ष २, अङ्क २, २०५९, पृ. २६-२७ ।
७	हृषिकेश मन्दिर	**झङ्कार**, वर्ष ५२ संयुक्ताङ्क, १-२, २०५९, पृ. ४४-४८ ।
८	गोसाइँकुण्ड	**झङ्कार**, वर्ष ५३ संयुक्ताङ्क, १-२, २०६०, पृ. ९३-९५ ।
९	हिन्दू संस्कृतिमा राजा	**माटो**, वर्ष ? अङ्क ८ २०६० पृ. १-२ ।
१०	नीलगिरिमा अत्रि आश्रम	**गौतम समाज स्मारिका**, वर्ष ४, अङ्क ४, २०६१ पृ. ६-७ ।
११	सद्गुरु कबीर	**कबीर दृष्टि,** वर्ष ५, अङ्क २०, २०६१ पृ. ११-१२ ।
१२	सत्यवादी सन्त कबीर	**कबीर दृष्टि,** वर्ष ६, अङ्क २१, २०६१ पृ.२३-२४ ।
१३	चिरायु कामना	**माटो**, वर्ष १७ अङ्क ८ २०६१ पृ. २१ ।
१४	रानी ! बाँच युगौंयुग	**लालीगुराँस**, वर्ष २५, अङ्क १०८ २०६१ पृ. ९ ।
१५	नेपालका चारधाम	**कान्तिपुर**, वर्ष अङ्क २०६० पृ. ७ ।
१६	सनातन वैदिक संस्कृतिमा चारधाम	**झङ्कार**, वर्ष ५६, पूर्णाङ्क ५४,२०६३, पृ. ३४-३६ ।
१७	यक्ष प्रश्न	**समुदय**, वर्ष १४, संयुक्ताङ्क, १-२, २०६०, पृ. ९३-९५ ।
१८	नदी संस्कृति र वागमती संरक्षण	**सिसार**, वर्ष अङ्क ६, २०६४,पृ.४२-५४ ।
१९	साहित्यमा सिमसार	Wetlands And Calture, 2006 p. 101-104 .
२०	सनातन वैदिक संकृतिमा चारधाम तीर्थको अवधारणा	**सिसार**, विशेषाङ्क , २०६४,पृ ३७-४१ ।
२१	पण्डित श्री धनञ्जय मरासिनी	**धनञ्जय स्मृति ग्रन्थ,** काठमाडौँ : २०६४ ।

२.१६ भ्रमण

युवराज शर्मा गौतमको जन्म तत्कालीन बर्मामा भएको हो । ४ वर्षको उमेरमा आफ्नै पैतृक थलो गुल्मीमा फर्केका गौतमले विभिन्न स्थानवाट अध्ययन पूरा गरी हाल काठमाडौँमा बसोवास गर्दै आएका छन् ।[डद] यिनी अध्ययन, जागिर तथा तीर्थाटनको क्रममा स्वदेश तथा विदेशका विभिन्न ठाउँमा भ्रमण गरेका छन् । जागिरे जीवनको अवकाशपछि पनि देश-विदेश घुमेका छन् । गौतमले नेपालका हिमाल, पहाड र तराईका झापा, मोरङ, सुनसरी, तेह्रथुम, सिराहा, उदयपुर, महोत्तरी, रसुवा, बाग्लुङ्, कपिलवस्तु, अर्घाखाँची, दाङ, प्युठान, धनगढी, सुर्खेत, जुम्ला, कञ्चनपुर, कालिकोट गरी करिब ५०

[डद] ऐजन ।

जिल्ला तथा १४ वटै अञ्चलको प्र.जि.अ. तथा सहायक अञ्चलाधीस हुँदा भ्रमण गरेको देखिन्छ ।[डघ]

यवुराज शर्मा गौतमले विदेशमा भएका स्वास्थ्य, परिवार नियोजन, एच.आई.भी. एड्स जस्ता विषयसँग सम्बन्धित कार्यशाला, गोष्ठी तथा सेमिनार आदिमा भाग लिन विभिन्न मुलुकहरूको भ्रमण गरेका छन् । यिनले गरेका विदेशी राष्ट्रहरूको भ्रमणलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ :

क.सं.	मुलुक	भ्रमणको सन्दर्भ	साल
१	अस्ट्रेलिया	'विकास प्रशासन' सम्बन्धी ६ महिने तालिम लिन (हालसम्म १८ पटक विभिन्न सेमिनारहरूमा)	२०२८
२	थाइल्याण्ड	सेमिनारमा भाग लिन	२०२८
३	हङकङ	सेमिनारमा भाग लिन	२०२९
४	सिङ्गापुर	सेमिनारमा भाग लिन(हालसम्म ४ पटक)	२०३४
५	फिलिपिन्स	एसियन डेभलपमेन्ट बैंकको सेमिनारमा भाग लिन	२०५०
६	इन्डोनेसिया	स्वास्थसम्बन्धी अध्ययन भ्रमण (दुईपटक)	२०५१
८	अमेरिका	एच.आई.भी. एड्ससम्बन्धी अध्ययन भ्रमण	२०५१
९	श्रीलङ्का	परिवार नियोजनसम्बन्धी सेमिनारमा भाग लिन	२०५१
१०	भारत	क्यान्सर अस्पताल खोल्ने विषयमा छलफल गर्न	२०५१
११	जपान	स्वास्थ्यसम्बन्धी अध्ययन भ्रमण	२०५२
१२	बेलायत	सेमिनारमा भाग लिन	२०५२
१३	लेबनान	संयुक्त राष्ट्रसंघको आग्रहमा आर्मीहरूले प्रदर्शन गर्ने 'मेडल परेड'मा भाग लिन	२०५४
१४	इजरायल	स्वतन्त्र भ्रमण	२०५४

यसरी देश-विदेशमा भ्रमण गर्दा त्यहाँको जन-जीवन, रहनसहन, रीतिरिवाज तथा संस्कृतिको गहिरो अध्ययन गर्ने र त्यहाँका ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक विषयका तथ्यहरूको खोजी र अन्वेषण गर्ने भएकाले युवराज शर्मा गौतमले ती विषयहरूमा राम्रो

[डघ] ऐजन ।

ज्ञान हासिल गरेका छन् । यसको परिणाम **तीर्थपर्यटन** नामक बृहत् अनुसन्धानात्मक यात्रा ग्रन्थ हो ।[डद्ध]

२.१७ सम्मान र पुरस्कार

युवराज शर्मा गौतम "हुने बिरुवाको चिल्लो पात"[डछ] भनेझैं मेधावी छात्रका रूपमा परिचित हुँदै आएका व्यक्ति हुन् । यसका अतिरिक्त उनी सरकारी सेवामा प्रवेश गरेपछि विभिन्न सामाजिक कार्यमा संलग्न रहे । यही सेवामूलक कार्य गरेवापत् विभिन्न प्रशंसापत्र र कदर-पत्र प्राप्त गरेका छन् ।[डट] हाल पनि यिनी सामाजिक कार्यमा लागिरहेकाले अझ पनि मानसम्मान पाउने सम्भावना रहेको छ । यिनले प्राप्त गरेका राष्ट्रियस्तरका महत्वपूर्ण पुरस्कार तथा मानपदवीहरू निम्नानुसार रहेका छन् :[डठ]

क्र.सं	मानपदवीको नाम	सम्मान गर्ने संस्थाको नाम	योगदान/साल
१	गोरखा दक्षिणबाहु चौथा	श्री ५ महाराजधिराज वीरेन्द्र वीरविक्रम शाहदेवद्वारा	प्रशासनिक सेवा गरेवापत्-२०३१
२	शुभराज्याभिषेक पदक	श्री ५ महाराजधिराज वीरेन्द्र वीरविक्रम शाहदेवद्वारा	प्रशासनिक सेवा गरेवापत्-२०३३
३	जनमत सङ्ग्रह सेवा पदक	गृहमन्त्रालय(तत्कालिन मन्त्री जोगमेहर श्रेष्ठबाट)	प्र.जि.अ. भई जनमत सङग्रहमा राम्रो काम गरेवापत्-२०३७
४	दैविप्रकोप उद्धार सेवा पदक	स्वास्थ्य मन्त्रालयबाट	बाढीपीडितहरूलाई स्वास्थ्यसम्वन्धी काम गरेवापत्-२०५१
५	गोरखा दक्षिणबाहु तेस्रो	श्री ५ महाराजधिराज वीरेन्द्र वीरविक्रम शाहदेवद्वारा	रक्षासम्बन्धी विशेष काम गरेवापत्-२०५६

२.१८ साहित्यिक अवधारणा वा जीवनदर्शन

प्रत्येक मानिसको जीवनदर्शनसम्बन्धी भिन्दा-भिन्दै दृष्टिकोण र मान्यता रहेको हुन्छ । मानव जीवन अत्यन्तै संवेदनशील भएकाले आफूले पाएको छोटो जीवनलाई बुद्धिमान मानिसले सार्थक बनाउन चाहन्छ र जीवनदर्शनको अवधारणा निक्यौंल गर्दछ ।

[डद्ध] ऐजन ।

[डछ] लोकोक्ति ।

[डट] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

[डठ] ऐजन ।

युवराज शर्मा गौतम ‘सादा जीवन उच्च विचार’ भन्ने आदर्शबाट प्रेरित भएको बताउँछन् ।[डड] गौतम सात्विक, अध्ययनशील, आस्तिक (कट्टरपन्थी भने होइन), कम महत्त्वाकाङ्क्षा भएको शालीनपूर्ण जीवन दर्शनलाई आदर्श मान्दछन् ।[डढ] यही आदर्शले उनी जीवनका हरेक मोडमा सफल भएका छन् । साहित्यिक सन्दर्भमा भने शास्त्रीयतावादी परिष्कारवादी प्रकृतिचित्रण नै यिनको आदर्श हो । साहित्यिक अवधारणाको सन्दर्भमा स्वयं गौतम भन्दछन्-“साहित्य जीवनको दर्शन हो; जीवनको सौँचाई त्यसमा पोखिन्छ ।”

२.१९ निष्कर्ष

वि.सं. १९९६ सालमा म्यान्मारमा जन्मेका युवराज शर्मा गौतमको बाल्यकाल गुल्मी जिल्लाको थोर्गामा बितेको हो । उनी घरमै अक्षरारम्भ गरी वनारस तथा काठमाडौँबाट उच्चशिक्षा हासिल गरी अध्ययनकै क्रममा अस्ट्रेलियासम्म पनि पुगेको देखिन्छ । नेपालीमा स्नातकोत्तर, संस्कृतमा आचार्य र कानुनमा बी.एल. सम्मको अध्ययन गरेका यिनी २०२४ सालमा शाखा अधिकृत पदबाट सरकारी सेवामा प्रवेश गरी सह-सचिवपदबाट सेवा निवृत्त भई बसेका छन् । जागिरकै सिलसिलामा देश-विदेशको भ्रमण गरेका गौतम विभिन्न मानपदवी तथा सेवापदकबाटसमेत विभुषित भएका छन् । २०१७/१८ सालबाट ‘महात्मागान्धीप्रति’ कविता लेखी सार्वजानिक साहित्ययात्रा आरम्भ गरेका गौतमको आफ्नै आन्तरिक साहित्यिक उर्जाको प्रेरणाबाट हालसम्म ५ वटा पुस्तककार कृति र दर्जनौँ फुटकर कविता र लेख रचनाहरू प्रकाशित भइसकेका छन् । हाल महाकाव्य र चारधाम विषयको बृहत्ग्रन्थ लेखनमा लागिरहेका छन् ।

युवराज शर्मा गौतम मध्यमवर्गीय सम्पन्नशाली व्यक्ति हुन् । यिनका तीन छोरा र एक छोरी स-परिवार विदेशमा बस्दै आएका छन् । पत्नीसँग बसेका गौतमकी श्रीमती शोभा गौतमको हालै भएको असामयिक निधनले कवि हृदयमा चोट परेको छ । हाल काठमाडौँ, बबरमहलस्थित आफ्नो घरमा एक्लै बस्दै आएका छन् । गौतम साहित्य लेखनमा शास्त्रीयतावादी, परिष्कारवादी हुन् तर पनि यिनको लेखन स्वच्छन्दतावादतर्फ उन्मुख रहेको देखिन्छ । यिनै साहित्य सर्जक गौतमको जीवन समग्रमा सुखद् रूपमा नै बितेको देखिन्छ ।

[डड] ऐजन ।

[डढ] ऐजन ।

तेस्रो परिच्छेद

युवराज शर्मा गौतमको व्यक्तित्व

तेस्रो परिच्छेद

युवराज शर्मा गौतमको व्यक्तित्व

३.१ पृष्ठभूमि

व्यक्तिको जीवनीका विभिन्न पक्षले व्यक्तित्वको निर्माण गर्दछ । व्यक्तित्वको अर्थ मानसिक प्रक्रियामा एकरूपता वा अनुरूपताको निर्माण हो । एकरूपता भन्नाले सधैं एकै किसिमको काममात्र गर्नु नभई परिवेशअनुसारको एकरूपता भन्ने बुझिन्छ । वास्तवमा व्यक्तित्वको अभिप्राय आफ्नो आन्तरिक स्वभावलाई दृढ बनाउनु पनि हो । प्रत्येक परिवर्तित स्थितिमा मानिसले आफ्नो प्रतिभाको गहन र स्पष्ट छाप छोड्न सक्नुपर्छ । यस अर्थमा व्यक्तित्वको अर्थले परिवर्तनशीलता भन्ने नभई प्रतिकूल स्थितिको अनुकूल चल्न सक्ने त्यो शक्ति सत्ता हो जसले मानिसलाई प्रत्येक क्षणमा आफ्नो दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्छ । परिस्थितिअनुसार चल्न सक्ने र प्रत्येक क्षणका नवीन दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्नसक्ने व्यक्तिभित्र निहीत प्रतिभा नै व्यक्तित्व हो ।[ढण]

३.२ व्यक्तित्वका विविध पाटाहरू

कुनै पनि व्यक्तिको जीवनका आरोह-अवरोह, घात-प्रतिघात, क्रिया-प्रतिक्रिया र जीवन भोगाइमा नै उसको समष्टि व्यक्तित्व निर्भर रहन्छ । व्यक्तित्व निर्माणमा कुनै पनि मानिसका जीवन भोगाइमा आउने विविध घटना, जीवनका चाँप-प्रतिचाँप, आरोह-अपरोह, घात-प्रतिघात, क्रिया-प्रतिक्रिया, द्वन्द्व-प्रतिद्वन्द्व, मोड-प्रतिमोडद्वारा प्रमुख भुमिका खेलेको हुन्छ । यसैगरी ऊ बाँचेको परिवेश, पारिवारिक पृष्ठभूमि, सामाजिक सांस्कृतिक रुचि, पेशा, शिक्षा-दीक्षा आदिले पनि उल्लेखनीय सहयोग पुऱ्याएको हुन्छ ।[ढज्ञ] यसका अतिरिक्त शिक्षा, रुचि, पेशा र जीवन र जगत्प्रतिको दृष्टिकोण पनि व्यक्तित्व निर्माणमा सहायक हुन्छ । यी परिवेशबाट निर्मित व्यक्तित्वलाई निजी व्यक्तित्व र सार्वजनिक व्यक्तित्वमा बाँडेर हेर्न सकिन्छ । व्यक्तिका निजी व्यवहारसित सम्बद्ध कुरालाई निजी व्यक्तित्व भनिन्छ ; जसमा आन्तरिक एवं बाह्य व्यक्तित्व पर्दछन् । यसैगरी सार्वजनिक व्यक्तित्व भन्नाले समाजअनुरूप

[ढण] दशरथ ओझा, **समीक्षाशास्त्र** (दिल्ली; राजपाल एण्डसन्, ई. १९७५) पृ. ३१ ।

[ढज्ञ] खगेन्द्रप्रसाद लुइँटेल, **क्षेत्रप्रताप अधिकारीका काव्य प्रवृत्ति**, अप्रकाशित, स्नातकोत्तर शोधपत्र, (कीर्तिपुरः नेपाली केन्द्रीय विभाग,२०४६), पृ.२२ ।

चलेर समाजका लागि विभिन्न रचनात्मक कार्य गर्नु भन्ने बुझिन्छ ।[ढद] साहित्यकारका सन्दर्भमा भने सार्वजनिक व्यक्तित्वलाई साहित्यिक र साहित्येतर व्यक्तित्वमा विभाजन गरी हेर्न सकिन्छ । साहित्यिक व्यक्तित्वलाई पनि स्रष्टा व्यक्तित्व र द्रष्टा व्यक्तित्व गरी दुई उपकोटिमा विभाजन गर्न सकिन्छ । स्रष्टा व्यक्तित्वभित्र सृजना गरिएका साहित्यका विभिन्न विधागत अवस्था देखापर्छन् भने द्रष्टा व्यक्तित्वभित्र समालोचना, समीक्षा, सम्पादन, भूमिका जस्ता कुरा पर्दछन् । साहित्यसँग सम्बद्ध नरही समाजका विविध पक्षहरूमा काम गरेका यावत् कार्यहरू साहित्येतर व्यक्तित्वभित्र राखेर अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

युवराज शर्मा गौतम मूलतः साहित्यकार हुन् तर पनि साहित्येतर क्षेत्रको योगदानमा पनि यिनको ठूलो भूमिका रहेको छ । व्यक्तित्वका यिनै दुई पाटाहरूबाट यिनले आफूमा बहुमुखी प्रतिभाको निर्माण गरेका छन् र बहुआयामिक व्यक्तित्व हुन पुगेका छन् । साहित्यभित्र कविता, निबन्ध, समालोचना, भूमिका जस्ता विधामा कलम चलाएका गौतमले साहित्तेतर क्षेत्रमा पनि विशेष पहिचान वनाउन सफल देखिन्छन् । गौतमका यिनै व्यक्तित्वका विविध पाटाहरूलाई आरेखमा यसरी देखाउन सकिन्छ :

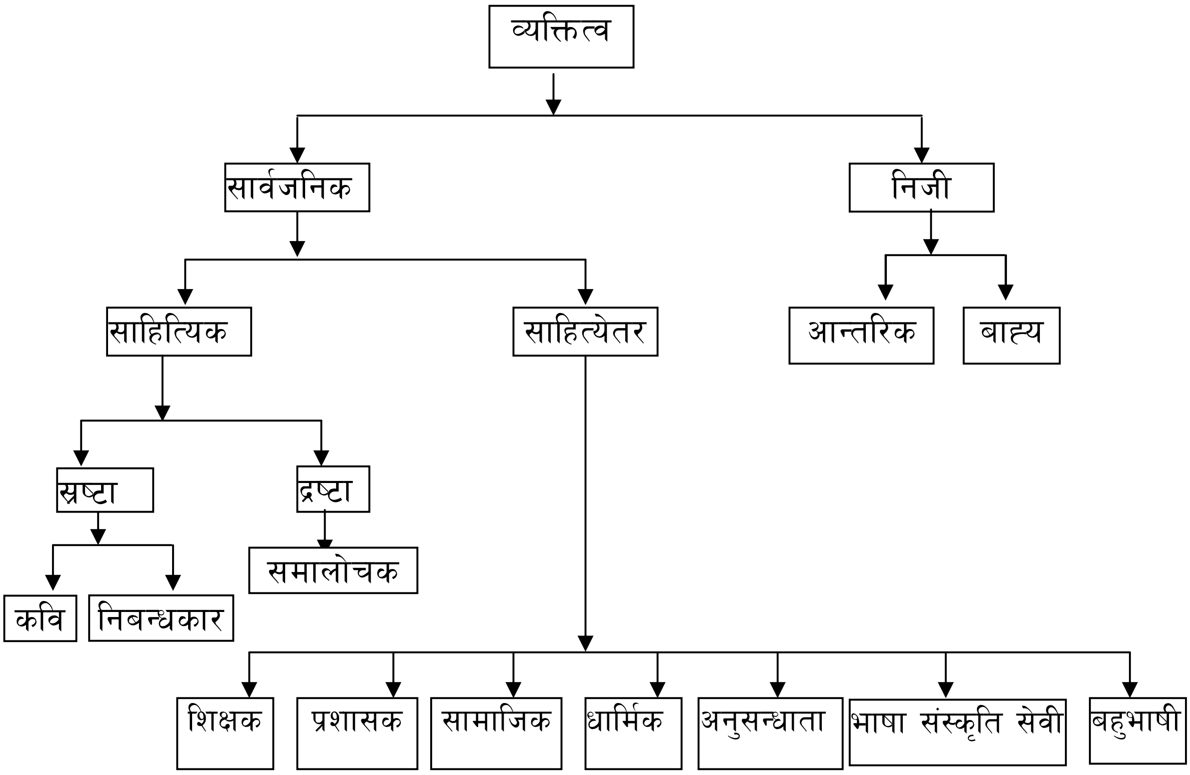

३.२.१ आन्तरिक व्यक्तित्व

[ढद] विदुरप्रसाद दाहाल, **यादव खरेलको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन,** अप्रकाशित, स्नातकोत्तर शोधपत्र, (कीर्तिपुरः नेपाली केन्द्रीय विभाग, २०५५), पृ २७ ।

आन्तरिक व्यक्तित्व भन्नाले व्यक्तिमा निहीत शील-स्वभाव, आचरण र प्रवृत्तिलाई बुझाउँछ ।[ढघ] युवराज शर्मा गौतमको आन्तरिक व्यक्तित्वलाई नियाल्दा यिनी सानै उमेरदेखि जिज्ञासु, अनुशासित र तीखो बुद्धि भएका अभिभावक र गुरुहरूसँग पनि बोल्न नहिच्किचाउने, सहपाठी र अन्य दौँतरीहरूसँग सहयोग आदान-प्रदान गर्ने, हाँसो ठट्टा गर्न मन पराउने, तीव्र स्मरणशक्ति सम्पन्न, स्पष्ट बोल्ने र निडर स्वभावको भएको पाइन्छ ।[ढद्ध] यिनको वृद्धि र विकाससँगै यिनमा रहेको बालशुलभ चञ्चलता हट्दै गई गहिरो रूपमा अध्ययनमा लाग्ने, शान्त, गम्भीर, शिष्ट एवं मृदुभाषी, शास्त्रीयतावादी परिष्कारवादी कविताप्रति अभिरुचि, प्रकृतिप्रेमी जस्ता आन्तरिक प्रवृत्ति बढ्दै गए । जसको फलस्वरूप कल्पनातत्त्वको पनि विकास हुँदै गएकोले साहित्यतर्फ अभिमुख भएको देखिन्छ । यिनलाई झट्ट हेर्दा सरल, सहज र शान्त देखिए पनि गहिरिएर हेर्दा कुनै कुरामा चिन्तन गरिरहेको जस्तो गम्भीरता र भावुकता यिनको मुखाकृतिले देखाएको हुन्छ । ऐतिहासिक, धार्मिक, सामाजिक कीर्ति फैलिओस् भन्ने चाहना राख्ने प्रयत्नशील व्यक्ति गौतममा आडम्बरपनाको झलक कत्ति पनि देख्न पाइँदैन । उच्चपदस्थ प्रशासकसमेत भइसकेका गौतममा साना-ठूलालाई समान व्यवहार र मान-मर्यादासमेत राख्नसक्ने क्षमता रहेको पाइन्छ । मान्छेको उमेर, स्वभाव र प्रवृत्तिअनुसार उसप्रति देखाउन सक्ने व्यवहारिक कुशलताले गर्दा हरेक तह र वर्गका व्यक्तिसँग सहज वातावरणको सृजना गर्न सक्ने क्षमता यिनमा रहेको पाइन्छ ।[ढछ]

युवराज शर्मा गौतम सानैदेखि आफ्नो कर्मप्रति निष्ठावान्, स्वावलम्बी, स्वाभिमानी र सङ्घर्षशील देखिन्छन् । विद्यार्थी, गरिब र निमुखाप्रति सहानुभूति राख्दै आफूले सकेको सहयोग गर्दै आएका छन् ।[ढट] यिनमा वैदिक सनातन धर्मप्रति आस्था भएपनि कट्टरता भने देखिँदैन; समयानुकूल हुनुपर्छ भन्ने धारणा यिनमा रहेको पाइन्छ । चाकडी र चाप्लुसी गर्न मन नपराउने यिनी कर्म गर्ने फलको आशा नराख्ने 'निष्कामकर्मयोग' मा विश्वास राख्दछन् । यसरी युवराज शर्मा गौतमलाई आन्तरिक व्यक्तित्वको आलोकमा हेर्दा यिनी सरल, सहज,

[ढघ] अरुणविलास अधिकारी, **मुकुन्द आचार्यको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन,** अपकाशित, स्नातकोत्तर शोधपत्र, (कीतिपुरः नेपाली केन्द्रीय विभाग, २०५७), पृ. ख ।

[ढद्ध] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत ।

[ढछ] ऐजन ।

[ढट] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत ।

अनुशासित, जिज्ञासु, सहयोगी, कर्तव्यपरायणतापूर्ण, निष्कामकर्मयोगी, स्वावलम्बी र स्वाभिमानी व्यक्तित्व हुन् भन्न सकिन्छ ।

३.२.२ बाह्य व्यक्तित्व

बाहिरबाट झट्ट हेर्दा देखिने शारीरिक बनावट र आकारप्रकार नै बाह्य व्यक्तित्व हो । युवराज शर्मा गौतमलाई यही दृष्टिबाट नियाल्दा यिनी ५ फुट १० इन्च अग्लो, न मोटो न दुब्लो किसिमको आकर्षक शारीरिक बनावट, ठूलो टाउको, फराकिलो निधार, केही ठूलो नाक, गहुँगोरो वर्ण, ठूला आँखा, देब्रे गालामा कोठी, केही मात्रामा ठट्टा गर्दै हाँस्ने र हसाउँन मन पराउने फूर्तिलो खालको, दाह्री जुङ्गा काटेर चिटिक्क पर्ने भएकाले अरुलाई प्रभाव पार्नसक्ने आकर्षक शारीरिक व्यक्तित्वले पूर्ण रहेका छन् ।[ढठ] अरुको कुरा सुन्ने र गम्भीरताका साथ उत्तर दिने खालको स्वभाव यिनको रहेको छ । कसैलाई पनि दुःख दिने, कुरा लगाएर फाटो पार्ने र अनावश्यक कुरामा विवाद गर्ने स्वभाव यिनमा रहेको छैन ।[ढड]भाइ-बहिनीलाई असाध्यै माया गर्ने, खेल खेल्दा पनि बहिनीलाई भूइँमा नराखी बोकेर खेल्ने कुराको स्मरण बहिनीले हालसम्म पनि गरिरहेकी छन् ।[ढढ] स्वावलम्बी र आत्मनिर्भर बन्ने चाहना सानैबाट राख्ने यिनले फुर्सदको समय साहित्यसृजना र अध्ययन गरी बिताउँछन् ।[ज्ञण] सबैसँग मित्रता र सौहार्दता गाँस्ने, कसैको कुभलो नसोच्ने, चियो-चर्चो नगर्ने भएकाले ठूलो मान्छे हुँ भन्ने अभिमान यिनले कहिल्यै देखाएका छैनन् ।[ज्ञण्ज्ञ] आफ्ना कुरा स्पष्टसँग राख्ने नेतृत्वदायी क्षमता भएका गौतम आजसम्म कसैसँग पनि झुकेका छैनन् ।[ज्ञण्द] जागिरको सिलसिलामा पनि यिनमा भ्रष्ट आचरणको लेससम्म पनि देखिएन ।[ज्ञण्घ]

३.३ साहित्यिक व्यक्तित्व

[ढठ] युवराज शर्मा गौतमसँगको प्रत्यक्ष भेटघाटबाट प्राप्त जाानकारीअनुसार ।

[ढड] युवराज शर्मा गौतमसँग २०६५/१/२२ मा प्रत्यक्ष कुराकानिबाट प्राप्त जाानकारीअनुसार ।

[ढढ] शुभद्रा ज्ञवाली, पूर्ववत् ।

[ज्ञण] दामोदर गौतम, पूर्ववत् ।

[ज्ञण्ज्ञ] कमल गौतमसँग २०६५/३/१७ मा बुद्धनगरमा लिइएको मौखिक अन्तर्वार्ताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

[ज्ञण्द] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

[ज्ञण्घ] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत् ।

सामान्यतया व्यक्तिको साहित्यिक व्यक्तित्व पहिल्याउन त्यस व्यक्तिका साहित्यिक कृतिको अध्ययन गर्नुपर्ने हुन्छ । साहित्यका विधा, उपविधा जस्तैः कविता, कथा, नाटक, निबन्ध, समालोचना आदिको मूल्याङ्कन, विश्लेषण र समालोचनाबाट नै उसको साहित्यिक व्यक्तित्वको निक्यौंल गर्न सकिन्छ । युवराज शर्मा गौतमको साहित्यिक व्यक्तित्वलाई पनि यिनका प्रकाशित कृतिहरूको विधागत सापेक्षताका आधारमा बुँदागत रूपमा छुट्याउनु सान्दर्भिक देखिन्छ । । युवराज शर्मा गौतम २०१७/२०१८ सालतिर वनारसबाट प्रकाशित हुने **विहानी पख**मा प्रकाशित 'महात्मा गान्धीप्रति' कविताबाट सार्वजनिक कवितायात्रा प्रारम्भ गरी नेपाली साहित्यमा प्रवेश गरेका हुन् । कविता लेखनबाट साहित्यमा प्रवेश गरेको भएपनि गौतमले साहित्यका अन्य विधामा पनि कलम चलाएका छन् । कविताका अतिरिक्त निबन्ध, समालोचना, भूमिका लेखनमा समेत यिनको योगदान रहेको छ । हाल पनि यिनी साहित्य सृजनाका क्षेत्रका लागिरहेको हुनाले विधागत विस्तारको टुङ्गो भने लागिसकेको छैन तर पनि मुख्यतः यिनी कवि व्यक्तित्वकै रूपमा परिचित छन् । यिनको करिब पाँच दशकदेखिको साहित्यिक योगदानलाई साहित्यिक व्यक्तित्वका रूपमा राखी त्यसैका आधारमा यिनको साहित्यिक व्यक्तित्वको अध्ययन गरिएको छ ।

३.३.१ कवि तथा खण्डकाव्यकार व्यक्तित्व

युवराज शर्मा गौतमले साहित्यका विविध क्षेत्र तथा फाँटमा कलम चलाएपनि यिनी मूलतः कवि हुन् । उनको **विहानी पख**मा प्रकाशित 'महात्मागान्धीप्रति' नामक कविता सर्वप्रथम प्रकाशित कविता हो । फुटकर रूपमा उनका कविताहरू **माटो** साप्ताहिकमा 'चिरायु कामना', 'रानी ! बाँच युगौंयुग' जस्ता शीर्षकमा प्रकाशित भएका छन् साथै **संगालो** मा 'जीवन्त राजा रहून्' र **गौतम समाज स्मारिका**को प्रत्येक अङ्कको मुखपृष्ठमा एक-एक श्लोक कविता पनि निरन्तर रूपमा प्रकाशित भएका छन् । यसका साथै पुस्तकाकार कृतिका रूपमा पनि यिनका खण्डकाव्यात्मक कृतिहरू प्रकाशित भएका छन् । गौतमका **अत्रिवंश शतक** (खण्डकाव्यः २०५९), **कालीगण्डकी** (खण्डकाव्यः २०६२), **ऋतुदर्शन** (खण्डकाव्यः २०६३) गरी तीनवटा खण्डकाव्य प्रकाशित भएका छन् । यिनै प्रकाशित पुस्तकाकार तथा फुटकर काव्य-कृतिहरूको आधारमा युवराज शर्मा गौतमको कवि व्यक्तित्व निर्धारण गर्न सकिन्छ ।

यिनका कविताको केन्द्रीय विषय प्रकृति नै हो । यसका अतिरिक्त कविताको अन्तर्विकासको प्रारम्भिक आभ्यासिक चरणमा केही स्तुतिपद्यहरू पनि यिनको कवितात्मक

विशेषताको रूपमा रहेको देखिन्छ । खासगरी यिनका खण्डकाव्य कृतिहरूमा धर्म-संस्कृति, सामाजिक रहन-सहन र रीति-रिवाजको वस्तुपरक चित्रण भएको पाइन्छ । यिनका काव्यको शैली सरल भइकन पनि माधुर्य गुण सम्पन्न देखिन्छ ।[ज्ञण्ढ]

युवराज शर्मा गौतमका कवितामा पाइने बौद्धिकताको भावनात्मक कोमलता, तीक्ष्ण दृष्टि, छोटा-छोटा वाक्य विन्यास, आनुष्ठानिक समन्वय, विचारमा सौम्यता र इमान्दारीपूर्ण कथनपद्धति आदि यिनका कवितात्मक प्रवृत्ति हुन् । यिनको महत्त्वपूर्ण कवितात्मक प्राप्ति शास्त्रीयतावादी छन्दोबद्ध कविता रचनाको कडा अनुशासन नै हो तर पनि यिनका कवितामा स्वच्छन्दतावादी भावधाराभित्र परिष्कारपूर्ण शैली, मीठो लय र अनुप्रासयुक्त कविताको छटा पाइन्छ । स्वतः स्फूर्त बिम्ब, प्रतीक र अलङ्कार साथै भाषागत परिपक्वताले यिनका कविता-काव्य बौद्धिकस्तरका देखिन्छन् । यिनका कविताले समसामयिक राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, अन्धविश्वास, कुरीति, कुसंस्कार, रूढीवादी चिन्तन र धार्मिक कट्टरताप्रति व्यङ्ग्यात्मक र विद्रोहात्मक स्वर निकाल्दै समाजलाई सही बाटोमा अघि बढाउनसमेत प्रयत्न गरेको पाइन्छ । यसै सन्दर्भमा आर्थिक असमानतालाई व्यक्त गर्ने मार्मिक एक श्लोक हेरौं :

“ठूला मान्छे कति कति नयाँ ए. सि. पङ्खा चलाई
फान्टा, लस्सी, मधुर जलको चुस्किमा रज्गाजाई ।
बस्नेलाई गजब छ बडो, अन्य जो बे-सहारा
बस्छन् हम्कीकन हर घडी पङ्ख हातै सहारा ॥”[ज्ञण्छ]

यहाँ ग्रीष्म ऋतुको प्रचण्ड गर्मीमा अभिजात वर्गले ए.सि., पङ्खा चलाई पेप्सी, फेन्टा, लस्सी जस्ता पेय पदार्थको सेवन गर्दै आनन्दमै समय बिताउँछन् तर गरिब नेपाली जनता केबल हाते पङ्खाको सहाराले गर्मी झेल्न विवश छन् भन्ने भाव र विषय अत्यन्त वस्तुपरक ढङ्गले चित्रण गरिएको छ ।

३.३.२ निबन्धकार व्यक्तित्व

युवराज शर्मा गौतम कवि साहित्यकार मात्र नभएर निबन्धकार पनि हुन् । यिनका **कान्तिपुर**, **झङ्कार**, **गरिमा**, **मधुपर्क** जस्ता पत्रिकामा लेख, निबन्ध र प्रबन्धहरू प्रकाशित

ज्ञण्ढ माधव धिमिरे, “शुभकामना”, **ऋतुदर्शन**, (काठमाडौँ: राजेन्द्र गौतम, २०६३) ।
१०५ युवराज शर्मा गौतम, **ऋतुदर्शन**, (काठमाडौँ: राजेन्द्र गौतम, २०६३), पृ.३२ ।

भएका छन् । यसका अतिरिक्त यिनको तीर्थाटनका क्रममा विभिन्न मुलुकका तीर्थहरूको भ्रमणसँग सम्बन्धित यात्रा-साहित्यको बृहत् ग्रन्थ **तीर्थपर्यटन** (२०६१) पनि प्रकाशित भइसकेको छ । यिनका लेख, रचना, निबन्ध, प्रबन्धहरू देशभित्रका विषयमा मात्र सीमित नरही देशबाहिरको सांस्कृतिक, साहित्यिक, ऐतिहासिक, धार्मिक विषयसँग सम्बन्धित तथ्यपरक, वस्तुपरक, बर्णनात्मक एवं विवरणात्मक किसिमका रहेका छन् ।

तीर्थपर्यटन यात्राग्रन्थ भए पनि यसमा यिनले आत्मतत्त्वको प्रवेश कहीँ पनि गराएका छैनन् । नेपाल, भारत र तिब्बतका प्रमुख तीर्थहरूको चिनारी, वस्तुपरक ढङ्गबाट गरिएको उत्कृष्ट यात्रा साहित्यको रूपमा **तीर्थपर्यटन** आएको छ । "युबराज शर्मा गौतमले **तीर्थपर्यटन** नामक यात्रा ग्रन्थ लेखेर नेपाली साहित्यको बृहदाकार यात्राग्रन्थ लेख्नेहरूमा वहाँ पहिलो पङ्क्तिमा उभिनुभएको छ । यस ग्रन्थले वहाँलाई अमर बनाएको छ ।"[ज्ञण्ट] यस कृतिमा यथार्थ वस्तुस्थिति, प्राकृतिक दृश्यहरूको मनोरम चित्रण, ऐतिहासिक तथा धार्मिक मूल्य भएका स्थलहरूको ऐतिहासिक इतिवृत्त, कला-संस्कृति आदिको पनि वर्णन गरिएको छ । यिनै विविध विषयलाई समेट्दै भाषा र भावबीच एकान्वित प्रदान गरी सरल एवं सहज शैलीमा चित्रसहित प्रस्तुत गरेका छन् । "यस कृतिले तीर्थालु भक्तजनहरूलाई यात्राका क्रममा पथ-प्रदर्शनको कामसमेत गर्न सक्ने देखिन्छ ।[ज्ञण्ठ] समकालीन यात्रा साहित्यकारका तुलनामा यिनले स्तरीय लेखनकला उद्घाटन गरी निबन्धकार/प्रबन्धकार व्यक्तित्वको स्पष्ट सङ्केत गरेका छन् ।

३.३.३ समालोचक व्यक्तित्व

युवराज शर्मा गौतम कवि, निबन्धकारका अतिरिक्त समालोचक पनि हुन् । यिनले २०६४ सालमा पण्डित धनञ्जय मरासिनीद्वारा संस्कृत भाषामा लेखिएका भक्तिकाव्यहरूको समालोचना **धनञ्जय स्मृति ग्रन्थ** (२०६४) मा गरेका छन् । गौतमले संस्कृत भाषामा समेत राम्रो दख्खल राखेकाले मरासिनीका संस्कृत काव्यहरूमाथि समालोचकीय दृष्टि दिन सफल भएका हुन् ।[ज्ञण्ड] यिनले मरासिनीको जीवनीलाई जीवनीपरक समालोचनाका आधारमा तथा कृतिहरूलाई वर्णनात्मक, विवरणात्मक र व्याख्यात्मक विधिको प्रयोग गरी समालोचना

[ज्ञण्ट] स्वामी प्रपन्नाचार्य, "शुभकामना", **तीर्थपर्यटन**, (काठमाडौं,:लुम्विनी ट्रेडिङ एन्ड प्रिन्टिङ हाउस प्रा. लि., २०६१) ।

१०७ ज्ञाननिष्ठ ज्ञवाली, "तीर्थपर्यटनः पाठकका लागि तीर्थ",**सचेत नेपाल**, मासिक, (सम्पा. थमनप्रसाद वास्तोला), (वर्ष २, अङ्क २, २०६२ः जेठ), पृ. ४०-४१ ।

१०८ गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत् ।

गरेका छन् । यिनले मरासिनीका काव्यमा रहेको साङ्ख्यदर्शन, योगदर्शन, उपनिषद् जस्ता दर्शनसँग सम्बन्धित विषयलाई पनि स्पष्ट पारेका छन् ।[ज्ञण्ढ] साथै यिनमा केही प्रभावपरक समालोचनाको आग्रह पनि रहेको छ । सैद्धान्तिक र व्यावहारिक समालोचनाको प्रयोग पनि यिनले गरेका छन् । यसरी गौतमले समालोचना गर्दा जीवनीपरक, सैद्धान्तिक, वर्णनात्मक, विवरणात्मक, व्याख्यात्मक पद्धतिको प्रयोग गरेका छन् भने प्रभाववादी समालोचनको प्रभाव पनि यिनमा परेको देखिन्छ । गौतमले केही पुस्तकहरूमा गहकिला भूमिका पनि लेखेका छन् ।

३.४ साहित्येतर व्यक्तित्व

हरेक व्यक्तिका जीवनका विविध पाटाहरू हुन्छन् । साहित्यिक व्यक्तित्व जीवनको एक पाटो हो भने साहित्येतर व्यक्तित्व पनि जीवनको अर्को पाटो हो । युवराज शर्मा गौतम बहुमुखी प्रतिभा भएका व्यक्ति हुन् । साहित्यिक व्यक्तित्वको अतिरिक्त उनको साहित्येतर व्यक्तित्वका पनि विविध पाटाहरू रहेका छन् । यहाँ यिनै साहित्येतर व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरूलाई क्रमशः अध्ययन गरिएको छ ।

३.४.१ शिक्षक व्यक्तित्व

युवराज शर्मा गौतमको सानैदेखिको चाहना पिताजीले जस्तै गाउँका केटाकेटीलाई पढाउने थियो ।[ज्ञज्ञण] साथै यिनमा एउटा असल र दक्ष शिक्षकमा हुनुपर्ने शैक्षिक र शारीरिक गुणहरू पनि रहेको देखिन्छ । यिनको सानैदेखिको चाहनाले साकार रूप लिँदा २०१४/१५ सालतिर आफ्नै घरमा पिताजीद्वारा सञ्चालित गुरुकुलमा अध्यापन गरे । साथै कालिकोट र बाग्लुङ जिल्लमा प्रमुख जिल्ला अधिकारी भएर कार्य गर्दासमेत अध्यापन कार्य गरेको देखिन्छ ।[ज्ञज्ञज्ञ] शिक्षक पेशा यिनले धन आर्जनका लागि नभएर सेवाभावले गरेका थिए ।

३.४.२ प्रशासक व्यक्तित्व

प्रशासनिक काम आफैमा महत्त्वपूर्ण र जिम्मेवारीपूर्ण हुन्छ । सम्पूर्ण कार्यालयकै जिम्मा लिएर कर्मचारी तथा सेवाग्राहीहरूको काम, कर्तव्य र अधिकारअनुसार कार्यगर्दै जाँदा विविध बाधा-व्यबधान उत्पन्न हुने गर्दछन् । कुशल प्रशासकले त्यस्ता अवरोधहरूलाई

---

१०९ युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

[ज्ञज्ञण] ऐजन ।

[ज्ञज्ञज्ञ] ऐजन ।

विविध प्रक्रिया अवलम्बन गरी समस्याको निराकरण गर्दछ । युवराज शर्मा गौतम एक कुशल प्रशासनिक क्षमता भएका व्यक्ति भएकाले यसैअनुरुप कार्य गरेको देखिन्छ ।

युवराज शर्मा गौतमले २०२४ सालदेखि मन्त्रिपरिषद् सचिवालय सिंहदरवारमा शाखा अधिकृत भई आफ्नो शाखाअन्तर्गतको प्रशासनिक कार्य १२ वर्षसम्म कुशल रूपमा सम्हाले । २०३६ सालदेखि २०४८ सालसम्म हिमाल, पहाड तथा तराईका गरी ८ जिल्लामा प्र.जि.अ. भई जिल्लाको प्रशासनिक कार्य दक्षताकासाथ सम्पन्न गरे ।[ज्ञज्ञद] प्रशासकमा हुनुपर्ने बौद्धिक, शारीरिक, मानसिक तथा प्रशासनिक क्षमता भएकै कारणले इलाममा सहायक-अञ्चलाधीश भई कार्य गरे । त्यसपछि स्वास्थ्य र रक्षा जस्ता अत्यन्त संवेदनशील मन्त्रालयहरूमा सह-सचिवजस्तो उच्च पदमा रही आफ्नो कुशल प्रशासकीय भूमिका निर्वाह गरिसकेका गौतम विशिष्ट श्रेणीमा बढुवा भई २०५५ सालमा तत्कालीन श्री ५ को सरकारको विशेष सचिवसमेत भई २ वर्षसम्म कार्य गरे ।[ज्ञज्ञघ]

यसरी युवराज शर्मा गौतमले शाखा अधिकृत, प्र.जि.अ., सहायक-अञ्चलाधीश, मन्त्रालयको सह-सचिव तथा श्री ५ को सरकारको विशेष सचिव जस्तो अति संवेदनशील स्थान तथा पदमा रहेर आफ्नो सच्चरित्रता र कर्तव्यपरायणता प्रस्तुत गर्दै एक कुशल प्रशासकको भूमिका खेलेको पाइन्छ ।[ज्ञज्ञढ] यिनै महत्त्वपूर्ण प्रशासनिक कार्यबाट यिनको प्रशासक व्यक्तित्व प्रभावकारी र सफल थियो भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

३.४.३ सामाजिक व्यक्तित्व

युवराज शर्मा गौतम समाज सुधारमा लाग्ने क्रियाशील समाजसेवी व्यक्तित्व हुन् । उनले आफू प्रशासनिक क्षेत्रमा रहँदा पनि र हाल सेवा निवृत्त भइसकेपछि पनि सामाजिक कार्य गरिरहेका छन् । यिनी २०५१ सालमा नेपालमा क्यान्सर अस्पताल खोल्ने सन्दर्भमा दिल्ली र बम्बैमा गई भारतीय अधिकारीहरूसँग छलफल गरी अस्पताल सञ्चालनका लागि आर्थिक, भौतिक र प्राविधिक सहयोगसमेत जुटाएका थिए, जसले गर्दा आम सर्वसाधारण नेपालीहरूलाई राहत मिलेको छ ।[ज्ञज्ञछ] हाल पनि यिनी समाज सुधारका लागि 'गौतम

[ज्ञज्ञद] ऐजन ।

[ज्ञज्ञघ] ऐजन ।

[ज्ञज्ञढ] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत, ।

[ज्ञज्ञछ] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

समाज', 'गुल्मेली समाज', 'गीता मन्दिर', 'जनकल्याण परिवार', 'पूर्व कर्मचारी सेवा परिषद्' जस्ता सामाजिक संस्थाहरूसँग आवद्ध भई सामाजिक कार्य गर्दै आएका छन् ।[ज्ञज्ञट]

यसैगरी गौतमले **श्री प्रतिभा प्राथमिक विद्यालय** सागर पोखरी, थोर्गा, गुल्मीमा जेहेन्दार १ छात्रा र १ छात्रलाई वार्षिक रूपमा छात्रवृत्ति पाउने गरी रू. एकाउन्न हजार (५१,०००) को **शोभा छात्रवृत्ति** नामको अक्षय कोष खडा गरेका छन् । यिनै संस्थाहरूमा सक्रिय रूपमा कार्य गर्दै विभिन्न कोणबाट समाज सुधारको अपेक्षा राखेका छन् । त्यसैले यिनी सामाजिक व्यक्तित्वको रूपमा पनि चिनिन्छन् ।

३.४.४ धार्मिक व्यक्तित्व

युवराज शर्मा गौतम वैदिक हिन्दु सनातन धर्मका अनुयायी हुन् तर धार्मिक कट्टरपन्थी भने होइनन् ।[ज्ञज्ञठ] अन्य धर्म-संस्कृतिलाई पनि सम्मान गर्ने यिनी धार्मिक सहिष्णुता भएका व्यक्ति हुन् । वंश-परम्परादेखि नै धार्मिक कार्यको निरन्तरता भएकाले यिनको पनि धर्मप्रति आस्था भने रहेको छ । गौतम नेपाल, भारत तथा तिब्बतका अधिकांश तीर्थस्थलहरूको भ्रमण गरिसकेका छन् ।[ज्ञज्ञड] धर्मको आडम्बरमा समाजलाई कु-संस्कार र असहिष्णुतातर्फ धकेल्नेहरूप्रति विद्रोह गर्ने गौतमले घर, समाज तथा तीर्थक्षेत्रहरूमा विविध प्रकारका धार्मिक कार्यहरूको सम्पादन गर्दै आएका छन् ।[ज्ञज्ञढ]

३.४.५ अनुसन्धाता व्यक्तित्व

अनुसन्धान वास्तवमै जटिल कार्य हो । वस्तुपरक तथा तथ्यपरक रूपमा नवीन कार्यको खोजी गर्नु नै अनुसन्धान हो । युवराज शर्मा गौतमले अनुसन्धानलाई पनि पहिलो स्थान दिँदै आएका छन् । २०२४ सालबाट जागिरमा प्रवेश गरेदेखि नै यिनको लेखनी अनुसन्धानात्मक लेखरचनातिर अभिमुख भएको हो ।[ज्ञद्दण] यही क्रममा २०४५ सालमा गौतमको अनुसन्धानात्मक पुस्तकाकार कृति **नेपालमा चिया खेतिको विकास : एक विश्लेषणात्मक अध्ययन** (२०४५) प्रकाशित भएको हो । यस कृतिमा नेपालको चिया खेतिको

[ज्ञज्ञट] दामौदर गौतम, पूर्ववत् ।
[ज्ञज्ञठ] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।
[ज्ञज्ञड] ऐजन ।
[ज्ञज्ञढ] ऐजन ।
[ज्ञद्दण] ऐजन ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, सरकारी नीति र अवधारणा, आयात तथा चिया खेतिको सम्भावना जस्ता विषयमा गहिरिएर अध्ययन अनुसन्धान गरिएको छ । यसैगरि **तीर्थपर्यटन** (२०६१) मा पनि धार्मिक तीर्थस्थलहरूको खोजी, त्यससँग सम्बन्धित किंवदन्ती र त्यसलाई पुष्टि गर्ने आधिकारिक तथ्य तथा प्रमाणहरूको खोजी गरी प्रकाशित गरिएको छ । यसका अतिरिक्त **हाम्रो संस्कृति**, **झङ्कार**, **कान्तिपुर**, **गरिमा**, **मधुपर्क**, **सिसार** जस्ता पत्रपत्रिका तथा पुस्तकहरूमा पनि अनुसन्धानात्मक लेख रचनाहरू प्रकाशित भएबाट गौतमको अनुसन्धाता व्यक्तित्व प्रस्ट हुन्छ ।

३.४.६ भाषा र संस्कृतिसेवी व्यक्तित्व

युवराज शर्मा गौतम नेपाली भाषाको शुद्ध र स्पष्ट प्रयोगका पक्षपाती हुन् । सानैदेखि लेखनाथका कविताको अध्ययन गर्ने गौतमलाई लेखनाथको भाषागत शुद्धताले प्रभाव पारेको पाइन्छ । **हाम्रो संस्कृति** पत्रिकामा प्रकाशित 'हाम्रो नेपाली भाषाका विशेषताहरू' लेखमार्फत् नेपाली भाषाका विशेषताहरूको चर्चा गर्दै भाषाको उन्नयनमा विशेष योगदान गरेका छन् । गौतमले आफ्ना काव्यकृतिहरूको भाषा प्रयोगमा विशेष ख्याल राख्ने गरेका छन् ।[ज्ञद्ज्ञ] भाषाको अतिरिक्त यिनी संस्कृतिसेवी व्यक्तित्व पनि हुन् । यिनले सांस्कृतिक महत्त्व बोक्ने स्थानहरूको खोज अनुसन्धान गरी **हाम्रो संस्कृति**, **कान्तिपुर**, **झङ्कार**, **सिसार** जस्ता पत्र-पत्रिकामा संस्कृति स्तम्भमा लेखहरू पनि प्रकाशित गराएका छन् ।[ज्ञद्द] यिनका फुटकर रूपमा प्रकाशित प्रायः लेखहरू संस्कृतिसँग सम्बन्धित रहेका छन् । यिनै लेख रचनाहरूको अध्ययनबाट यिनको भाषा र संस्कृतिसेवी व्यक्तित्व स्पष्ट हुन्छ ।

३.४.७ बहुभाषी व्यक्तित्व

युवराज शर्मा गौतम मातृभाषा तथा राष्ट्रभाषा नेपालीका अतिरिक्त संस्कृत, हिन्दी तथा अङ्ग्रेजी भाषाका कुशल ज्ञाता हुन् । गौतम यी भाषाहरूमा धारा प्रवाह रूपमा बोल्न र लेख्न सक्दछन् साथै यिनलाई भोजपुरी र मैथिली भाषाको पनि राम्रो ज्ञान रहेको छ ।[ज्ञद्घ]

[ज्ञद्ज्ञ] ऐजन ।

[ज्ञद्द] ज्ञाननिष्ठ ज्ञवालीसँग लिइएको मौखिक अन्तर्वाताबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

[ज्ञद्घ] युवराज शर्मा गौतमसँग २०६५/१/२२ गते उहाँकै निवासमा लिइएको मौखिक वार्तालापबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

यसरी मातृभाषा नेपालीका अतिरिक्त अन्य पाँच भाषाको ज्ञान भएकाले यिनलाई बहुभाषी व्यक्तित्वका रूपमा लिन सकिन्छ ।

३.५ जीवनी, व्यक्तित्व र साहित्य लेखनका बीच अन्तःसम्बन्ध

युवराज शर्मा गौतमको उन्सत्तरी वर्षे लामो जीवनीलाई सरसर्ती रूपमा सर्वेक्षण गर्दा उनी जन्मेको स्थान, घर परिवार, सामाजिक वातावरण र रहन-सहन, देश-विदेशका यात्रा अनुभव, जागिर तथा सङ्घ-संस्थामा कार्य गर्दाको अनुभव बाल्यकालदेखि हालसम्म जीवनमा आइपरेका आरोह-अवरोह आदि घटना र प्रभावबाट नै साहित्य लेखन कार्य आरम्भ भई क्रमशः विकसित र विस्तारित रूप लिएको देखिन्छ । मध्यमवर्गीय शिक्षित परिवारमा जन्मेका गौतमको साहित्यिक जागरण भने यिनको आन्तरिक अजस्र साहित्यिक उर्जा नै हो तर पनि यसलाई अझ उन्नत पार्ने काम भने यिनले प्राप्त गरेको शिक्षा, अग्रज स्रष्टाहरूका कृतिहरूको अध्ययन आदिबाट भएको देखिन्छ । यही वातावरणले यिनलाई लेखनतर्फ अभिप्रेरणा जागृत भयो र लेखन कार्यमा संलग्न हुँदै गए ।[ज्ञद्द] धार्मिक, ऐतिहासिक तथा प्राकृतिक वातावरणको प्रभाव यिनको व्यक्तित्व निर्माणमा परेकोले साहित्यमा पनि प्राकृतिक र सांस्कृतिक विषयको केन्द्रीयता र प्रभाव ज्यादा देखिन्छ ।

देश-विदेश तथा गाउँ-सहरका प्रकृति धार्मिक, सांस्कृतिक, सामाजिक वातावरण र रहन-सहन बुझेका गौतम यिनै विषयमा साहित्य सृजना गर्दछन् । बाल्यकालदेखि नै शास्त्रीयतावादी छन्दोबद्ध कविताको प्रभाव परेको र युवावस्थामा समेत यस्तै काव्यकृतिहरूको अध्ययन गरेकाले यिनी प्रकृतिको सुन्दर वर्णन गर्दछन् । यसरी गौतमको जीवनी, व्यक्तित्व र लेखनका बीचमा अन्तरसम्बन्ध रहेको पाइन्छ । तुलनात्मकरूपमा यिनको जीवनी यात्रा, वातावरण र साहित्यलेखन कार्यको समायोजनलाई हेर्दा एक आपसमा नितान्त घनिष्ट र अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।

३.६ निष्कर्ष

युवराज शर्मा गौतमको बाह्य व्यक्तित्व जति चित्ताकर्षक छ आन्तरिक व्यक्तित्व पनि त्यत्तिकै धनी देखिन्छ । बहुमुखी प्रतिभाका धनी गौतमले नेपाली साहित्यका कविता, निबन्ध, समालोचना जस्ता विधामा कलम चलाई साहित्यिक व्यक्तित्वलाई उजिल्याएका छन् । युवराज शर्मा गौतमका विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित फुटकर लेखका अतिरिक्त

[ज्ञद्द] युवराज शर्मा गौतमसँग २०६५/१/२२ गते उहाँकै निवासमा लिइएको मौखिक वार्तालापबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

पाँचवटा पुस्तकाकार कृति पनि प्रकाशित भइसकेका छन् । उनी मूलतः कति व्यक्तित्व भए पनि यिनको निबन्धकार व्यक्तित्व तथा समालोचक व्यक्तित्व पनि सशक्त रहेको देखिन्छ ।

युवराज शर्मा गौतमको साहित्यिक व्यक्तित्वको अतिरिक्त साहित्येतर व्यक्तित्व पनि बहुमुखी रहेको छ । यिनी असल शिक्षक तथा कुशल प्रशासक मात्र नभई समाजसेवी र धार्मिक व्यक्तित्व पनि हुन् । धार्मिक, सांस्कृतिक, सामाजिक, आर्थिक जस्ता विषयहरूमा अन्वेषण गर्ने अन्वेषकका रूपमा यिनको व्यक्तित्व परिचित देखिन्छ । नेपाली, संस्कृत, अङ्ग्रेजी, हिन्दी लगाएतका छ भाषाका ज्ञाता गौतमले नेपाली भाषा र संस्कृतिको उत्थानमा महत्त्वपूर्ण योगदान गरेका छन् ।

युवराज शर्मा गौतमको विगतको जीवन सरल, सहज र सुव्यवस्थित रूपमा बितेको देखिन्छ । आर्थिक कठिनाई र अप्रत्याशित पारिवारिक पीडाको अनुभव नै नगरेका गौतम हाल भने पत्नी वियोगले विक्षिप्त बनेका छन् । यिनै वातावरणमा यिनको व्यक्तित्व निर्माण भएको छ । त्यसैले यिनका कविता काव्य प्रकृति र सांस्कृतिक सुरम्यताको वर्णनमै केन्द्रित रहेका छन् । यसरी जीवनका आरोह-अवरोह, व्यक्तित्वका विविध पाटाहरूको अनुभव र अनुभूतिका बीच युवराज शर्मा गौतमको साहित्यिक सृजनाको पारस्परिक प्रभाव एवं अन्तर्सम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।

चौथो परिच्छेद

युवराज शर्मा गौतमको कृतित्व

चौथो परिच्छेद

युवराज शर्मा गौतमको कृतित्व

४.१ कृतिविवरण

युवराज शर्मा गौतमको साहित्यलेखन २०१७/१८ सालतिरबाट प्रारम्भ भएपनि हालसम्म प्रकाशित र प्राप्त पुस्तकाकार कृति तथा फुटकर लेख रचनाहरू निम्नलिखित रहेका छन् :

पुस्तकाकार कृतिहरू

क.सं.	प्रकाशित कृति	विधा	प्रकाशित साल
१.	नेपालमा चिया खेतिको विकासः एक विश्लेषणात्मक अध्ययन	अनुसन्धनात्मक कृति	२०४५
२.	अत्रिवंश शतक	कविता (खण्डकाव्य)	२०५९
३.	तीर्थपर्यटन	बृहत् यात्राग्रन्थ	२०६१
४.	कालीगण्डकी	कविता (खण्डकाव्य)	२०६२
५.	ऋतुदर्शन	कविता (खण्डकाव्य)	२०६३

फुटकर लेख रचना

क्र.सं.	शीर्षक	प्रकाशित पत्रिका र साल
१	वर्णाश्रम व्यवस्था	**हाम्रो संस्कृति** , वर्ष २, अङ्क३, २०२४, पृ.६३-६५
२	बडीमालिका तीर्थक्षेत्र	**मधुर्पक**, वर्ष १३, अङ्क १२, २०३८, पृ ३४-३८ ।
३	जीवन्त राजा रहुन्	**सँगालो**, २०४२, पृ. १ ।
४	थरगोत्र	**गौतम समाज स्मारिका,** वर्ष १, अङ्क १, २०५६, पृ.५२-५४
५	दानवीर श्री हरिहर गौतम	**गौतम वंशावली**, २०५८, पृ. ३८-३९ ।
६	भक्ति सिद्धान्तका कर्मयोगी श्री कविप्रसाद गौतम	**गौतम समाज स्मारिका**, वर्ष २, अङ्क २, २०५९, पृ. २६-२७ ।
७	हृषिकेश मन्दिर	**झङ्कार** , वर्ष ५२ संयुक्ताङ्क, १-२, २०५९, पृ. ४४-४८ ।
८	गोसाइँकुण्ड	**झङ्कार** , वर्ष ५३ संयुक्ताङ्क, १-२, २०६०, पृ. ९३-९५ ।
९	हिन्दू संस्कृतिमा राजा	**माटो** , वर्ष ? अङ्क ८ २०६० पृ. १-२ ।
१०	नीलगिरिमा अत्रि आश्रम	**गौतम समाज स्मारिका**, वर्ष ४, अङ्क ४, २०६१ पृ. ६-७ ।
११	सद्गुरु कबीर	**कबीर दृष्टि,** वर्ष ५, अङ्क २०, २०६१ पृ. ११-१२ ।
१२	सत्यवादी सन्त कबीर	**कबीर दृष्टि,** वर्ष ६, अङ्क २१, २०६१ पृ.२३-२४ ।
१३	चिरायु कामना	**माटो**, वर्ष १७ अङ्क ८ २०६१ पृ. २१ ।
१४	रानी ! बाँच युगौंयुग	**लालीगुराँस**, वर्ष २५, अङ्क १०८ २०६१ पृ. ९ ।

१५	नेपालका चारधाम	**कान्तिपुर**, वर्ष अङ्क २०६० पृ. ७ ।
१६	सनातन वैदिक संस्कृतिमा चारधाम	**झङ्कार**, वर्ष ५६, पूर्णाङ्क ५४,२०६३, पृ. ३४-३६ ।
१७	यक्ष प्रश्न	**समुदय**, वर्ष १४, संयुक्ताङ्क, १-२, २०६०, पृ. ९३-९५ ।
१८	नदी संस्कृति र वागमती संरक्षण	**सिसार**, वर्ष अङ्क ६, २०६४,पृ.४२-५४ ।
१९	साहित्यमा सिमसार	Wetlands And Calture , 2006 p. 101-104 .
२०	सनातन वैदिक संकृतिमा चारधाम तीर्थको अवधारणा	**सिसार**, विशेषाङ्क , २०६४,पृ ३७-४१ ।
२१	पण्डित श्री धनञ्ज्य मरासिनी	**धनञ्जय स्मृति ग्रन्थ,** काठमाडौँ : २०६४ ।

यिनै पुस्तकाकार कृति तथा फुटकर लेख रचनाहरूले युवराज शर्मा गौतमको साहित्यिक व्यक्तित्व उजिल्याएका छन् । यस परिच्छेदमा गौतमका यिनै कृतिहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

४.२ कृतिको अध्ययन क्रम

युवराज शर्मा गौतमका पाँचवटा पुस्तकाकार कृति र दुई दर्जनजति फुटकर लेख रचनाहरू प्रकाशित भएका देखिन्छन् । पुस्तकाकार कृतिहरूमा पनि केही साहित्यिक कृतिहरू छन् भने केही साहित्येतर कृतिहरू पनि छन् । त्यसैले यिनका कृतिहरूको अध्ययन गर्दा सङ्ख्यात्मक रूपमा गौतमका खण्डकाव्यहरू बढी भएका र यिनको साहित्यतर्फको उर्वरभूमि पनि खण्डकाव्य भएको साथै साहित्यिक मूल्य र मान्यताका दृष्टिले पनि उनका खण्डकाव्य प्रखर भएकाले सर्वप्रथम पुस्तकाकार रूपमा प्रकाशित खण्डकाव्यहरूको अध्ययन गरी त्यसपछि मात्र पुस्तकाकार रूपमा प्रकाशित साहित्येतर कृतिहरू र उनका हालसम्म प्राप्त फुटकर लेखरचनाहरूको सङ्क्षिप्त अध्ययन गरिएको छ । कृतिहरूको अध्ययन क्रमलाई यसरी देखाइन्छ-

१. **अत्रिवंश शतक** (खण्डकाव्य: २०५९)
२. **कालीगण्डकी** (खण्डकाव्य: **२०६२**)
३. **ऋतुदर्शन** (खण्डकाव्य: २०६३)

४.३ युवराज शर्मा गौतमका खण्डकाव्यकृतिहरूको अध्ययन

युवराज शर्मा गौतमका **अत्रिवंश-शतक**, **कालीगण्डकी** र **ऋतुदर्शन** गरी तीनवटा खण्डकाव्यहरू हालसम्म प्रकाशित भएका छन् । यहाँ यिनै खण्डकाव्य कृतिहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

४.३.१ खण्डकाव्य विश्लेषणका आधारहरू

खण्डकाव्यको विश्लेषण गर्दा विभिन्न कुराहरूलाई आधार मान्न सकिन्छ । मुख्यरूपले खण्डकाव्यका तत्त्वका आधारमा खण्डकाव्यको विश्लेषण गर्ने परम्परा चल्दै आएको पाइन्छ । यस शोधपत्रमा भने निम्नलिखित आधारलाई ग्रहण गरी गौतमका खण्डकाव्यको विश्लेषण गरिएको छ :

१. कृतिगत सन्दर्भ
२. विषयवस्तु
३. संरचना
४. केन्द्रीय कथ्य
५. लयविधान र भाषाशैली
६. उक्तिढाँचा र अलङ्कार प्रयोग
७. शीर्षकीकरण तथा सार [ज्ञद्दछ]

यिनै शीर्षकले अपेक्षा गरेका विषय, सन्दर्भ र क्षेत्रको आधारमा युवराज शर्मा गौतमका खण्डकाव्यहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

४.३.२ 'अत्रिवंश शतक' खण्डकाव्यको अध्ययन

यस शीर्षकमा युवराज शर्मा गौतमको पहिलो खण्डकाव्य कृति **अत्रिवंश शतक**लाई निम्न लिखित शीर्षक र उपशीर्षकमा विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ ।

४.३.२.१ कृतिगत सन्दर्भ

अत्रिवंश-शतक खण्डकाव्यको रचना २०५८ सालको असार साउनतिरका करिब डेढदुई महिनामा भएको हो । यसले पाठकमाझ आउन भने करिब एक वर्ष कुर्नुपऱ्यो ।[ज्ञद्दट]

अत्रिवंश-शतक युवराज शर्मा गौतमको पहिलो खण्डकाव्य हो । यो खण्डकाव्य रचनाको लागि गौतमको आन्तरिक प्रतिभाको प्रेरणाका अतिरिक्त २०५६ सालमा **गौतम वंशावली** प्रकाशन गर्दा गठित समितिमा उपाध्यक्ष भई कार्य गर्दाको अनुभव र प्राप्त सामग्रीको ठूलो प्रेरणा रहेको पाइन्छ । गौतमले अत्रिवंशको प्रादुर्भाव र वंश-विस्तारको विषयलाई गद्यमा लेख्ने विचार भएपनि पछि यही विषयवस्तुलाई पद्यमा संयोजन गरी गोपीकृष्ण शर्मालाई देखाउँदा शर्माले तुरुन्त प्रकाशन गर्न सल्लाह दिए साथै युवराज शर्मा

[ज्ञद्दछ] महादेव अवस्थी, **आधुनिक नेपाली महाकाव्य र खण्डकाव्यको विमर्श**, (काठमाण्डौं: इन्टेलेक्चुअल बुक प्यालेस, २०६४) पृ. १७६-१८२ ।

[ज्ञद्दट] युवराज शर्मा गौतमसँग उहाँकै निवास बबरमहलमा मिति २०६५/५/२२ गते भएको प्रत्यक्ष कुराकानीबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

गौतमको कवित्वको पनि प्रशंसा गरे । यसबाट कविले अझ बढी प्रेरणा प्राप्त गरी यसलाई परिमार्जन गरे । यसपछि २०५९ सालको आषाढ महिनामा यसको सार्वजानिक प्रकाशन भयो । अत्रिवंशका मूलपुरुष अत्रि र उनकी पत्नी अनुसूयाको आदर्शरूप एवं आफ्नो वंशको उत्थान गर्नुपर्छ भन्ने विचार र प्रभाव नै यस कृति रचनाको मुख्य प्रेरणागत स्रोत हो ।

अत्रिवंश-शतक खण्डकाव्यको प्रेरणा स्रोतगत सन्दर्भतर्फ दृष्टि दिँदा यसको रचनाका निम्ति संस्कृत, हिन्दी तथा नेपाली साहित्यमा देखापरेका शतकीय काव्यढाँचाबाटसमेत उद्दीप्त रहेको देखिन्छ । वास्तवमा यो कृति वंश परिचायक सन्दर्भबाट निर्देशित छ ।[ज्ञद्दठ]

४.३.२.२ विषयवस्तु

धार्मिक सांस्कृतिक पक्षका सन्दर्भबाट अत्रि-अनुसूयाको आदर्शरूप र अत्रिवंशको विकासको स्वरूप सङ्क्षिप्त रूपमा देखाउनु नै **अत्रिवंश-शतक** खण्डकाव्यको विषयवस्तु हो । यस खण्डकाव्यले अत्रि-अनुसूयादेखि वर्तमान कालसम्मको लामो वंशयात्राको सङ्क्षिप्त वर्णनलाई आफ्नो काव्यगत विषयवस्तु बनाएको छ । अत्रिवंशका आदिपुरुष अत्रिदेखि आत्रेय, अर्चनास र स्यावास्य हुँदै ऋतुभद्रसम्मको र यिनै ऋनुभद्रदेखि हालसम्म विस्तार भएका ५० पुस्ताको सङ्क्षिप्त वर्णनलाई यस खण्डकाव्यले विषयवस्तु बनाएको छ । यसका साथै काशीदासदेखि वर्तमान कालसम्म देखापरेका अत्रिवंशका मुख्य तथा ऐतिहासिक पुरुषहरूको बारेमा सङ्क्षिप्त बर्णन गर्नु पनि यस खण्डकाव्यको विषयवस्तु बनेको छ । मुख्यरूपले अत्रिवंशको ऐतिहासिकस्वरूपको खोजी र प्रकाश पार्नु यस खण्डकाव्यको विषयबस्तु हो । यस खण्डकाव्यका सुरुका दुई श्लोकबाट नै विषयवस्तुको बोध हुन्छ । यसको उदाहरण हेरौं :

"को हुन् ? पूर्वज हाम्रा ती, पैले बस्थे कहाँ-कहाँ ?
आए पुर्खा कहाँबाट ? पैले बास गरे कहाँ ?।"

अत्रिवंश शतक, श्लोक सङ्ख्या-१, पृ.१ ।

"थर गौतम औ गोत्र अत्रि भन्ने कसोरी भौ ?।
पैला पुरुष को हुन् ती ? नाम के उनको थियो?॥"

अत्रिवंश-शतक, श्लोक सङ्ख्या-२,पृ.१ ।

यसरी धार्मिक तथा ऐतिहासिक विषयबस्तुलाई समेटेको **अत्रिवंश-शतक**मा गौतमले धार्मिक अथवा अलौकिक र लौकिक पात्रहरू सृजना गरेका छन् । अलौकिक पात्रहरूमा अत्रि

[ज्ञद्दठ] गोपीकृष्ण शर्मा, "अत्रिवंश शतक बारे", **अत्रिवंश शतक,** (काठमाण्डौ : श्रीमती शोभा गौतम, २०५९) ।

र उनकी पत्नी अनुसूया तथा देवताहरू रहेका छन्; जो खण्डकाव्यको विषयवस्तुलाई अगाडि बढाउनमात्र आएका छन् । उनीहरूको सक्रिय कार्यव्यापार भएको पाइँदैन भने लौकिक पात्रहरूमा अत्रिवंशमा उत्पन्न विभिन्न गुण तथा विशेषताहरूले युक्त ऐतिहासिक पात्रहरू काशीदास, श्रीधर, जयनारायण, वद्रीनाथ, स्वर्गद्वारी महाप्रभु, कुलचन्द्र, हरिहर, कविप्रसाद, भवानी आदि रहेका छन् । **अत्रिवंश-शतक** खण्डकाव्य यति धेरै चरित्रहरूको उपस्थिति भएर पनि चरित्र प्रधान नभएर विषयवस्तु प्रधान काव्य भएकाले चरित्र-चित्रणमा खासै जोड दिइएको छैन केवल विषयवस्तु जोड्ने क्रममा नाममात्र उल्लेख गरिएको छ । त्यसैले यो काव्य पात्र विधानको दृष्टिले दूर्बल देखिन्छ तर विषयवस्तुका दृष्टिले भने सबल नै रहेको छ ।

आलोच्य खण्डकाव्यले पर्यावरणका रूपमा पौराणिक परिवेश अत्रि-अनुसूयाको सन्दर्भमा प्राप्त गरेको छ भने लौकिक परिवेशमा भारतका काव्यकुञ्ज, हरियाणा, सिक्किम तथा नेपालका सल्यान, डोटी, दैलेख, रुकुम, रोल्पा, दाङ, प्युठान, थोर्गा, सिन्दुरेजस्ता स्थान र नदीनाला वन पर्वत आदिलाई समेटेको पाइन्छ । यसरी यस काव्यले स्थानिक परिवेशका रूपमा लौकिक तथा अलौकिक परिवेशलाई प्राप्त गरेको छ । कालीक परिवेशमा पौराणिक समय र वर्तमानको समयलाई पनि काव्यले आत्मसात् गरेको छ । **अत्रिवंश-शतक** खण्डकाव्यले पाठकमा सृजना गर्ने वातावरणको अध्ययन गर्दा पौराणिक समयको वर्णन तथा वर्तमान यस भौतिक युगको वर्णनले कुतूहलता र रोमाञ्चकताको साथै ओजस्वी तथा ममतामयी भावलाईसमेत आफूमा समेटेको छ । गाउँ, समाज र राष्ट्रका लागि केहि गर्नुपर्छ भन्ने भावलाई उद्वेलित गर्न **अत्रिवंश-शतक**को वातावरण सक्षम रहेको छ । यस खण्डकाव्यले विषयवस्तुसँग मेल खाने पात्रविधान, विषयवस्तु र पात्रलाई सङ्गठित र समायोजन गर्ने देशकाल र वातावरणको संयोजन गरी विषयवस्तुलाई गति प्रदान गरेको पाइन्छ ।

४.३.२.३ संरचना

अत्रिवंश-शतक खण्डकाव्य आख्यानात्मक लघुकाव्य हो ।[ज्ञद्दड] यस खण्डकाव्यलाई कवि स्वयंले 'पुस्तिका' भनेका छन् ।[ज्ञद्दढ] गोपीकृष्ण शर्माले 'लघुकाव्य' भनेका छन् ।[ज्ञघण] १०० श्लोकदेखि ९९९ श्लोकसम्मको लमाइ हुने खण्डकाव्य पुष्ट/स्थूल खण्डकाव्यमा पर्दछन् । पुष्ट वा स्थूल खण्डकाव्यका पनि पुष्ट/स्थूल र बढी पुष्ट वा स्थूलतर गरी दुई उपवर्ग देखाउन सकिन्छ ।[ज्ञघज्ञ] त्यसैले आलोच्य काव्यको श्लोकगत लमाई १०८ श्लोकसम्म रहेकाले र विषयवस्तु पनि कथानकको सूत्रद्वारा बाधिएकाले यसलाई मानक खण्डकाव्यको पहिलो उपवर्ग पुष्ट खण्डकाव्यमा राख्न सकिन्छ तर सर्गगत संरचनाको सङ्गठन भने यस खण्डकाव्यमा पाइँदैन ।

अत्रिवंश-शतक खण्डकाव्यमा खण्ड, सर्ग वा अध्यायको नाम दिइएको छैन तर पनि यसमा सातवटा उपशीर्षकको योजना गरिएको पाइन्छ । त्यसैले यी सातवटा उपशीर्षकलाई सर्गको रूपमा लिन सकिन्छ । यस खण्डकाव्यलाई आख्यानगत प्रबन्धविधानका दृष्टिले हेर्दा खण्डकाव्यको प्रसङ्ग निर्देशका लागि पहिलो उपशीर्षक 'अत्रिवंश-शतक' राखिएको छ । यसमा जम्मा दुई श्लोक रहेका छन् । यो पृष्ठ एकसम्म फैलिएको छ । खण्डकाव्यको दोस्रो उपशीर्षक प्राचीन इतिहास हो । श्लोक सङ्ख्या ३ देखि ४६ सम्मका जम्मा ४१ वटा श्लाक रहेको यो उपशीर्षक पृष्ठ १ देखि १२ सम्म फैलिएको छ । तेस्रो उपशीर्षक आधुनिक इतिहास श्लोक सङ्ख्या ७१ सम्म जम्मा २५ वटा श्लोक र पृष्ठ १२ देखि १८ सम्म विस्तार भएको छ । खण्डकाव्यको चौथो उपशीर्षक गौतम थर पृष्ठ १९ देखि २० सम्म श्लोक सङ्ख्या ७२ देखि ७७ सम्म जम्मा ५ वटा श्लोक सङ्ख्यामा पूरा भएको छ । पाँचौ उपशीर्षक स्थान विशेषका मूल पुरुषहरू श्लोकसङ्ख्या ७८ देखि १०६ सम्मका जम्मा १९ श्लोक र पृष्ठ २४-२८ सम्म विस्तार भएको छ । काव्यको अन्तिम उपशीर्षक उपसंहार हो । यो पृष्ठ २९ र जम्मा श्लोक सङ्ख्या १०७ र १०८ गरी २ वटामा पूर्ण भएको छ र खण्डकाव्य पूर्ण भएको छ । यस खण्डकाव्यमा सबैभन्दा थोरै श्लोक सङ्ख्या पहिलो र

[ज्ञद्दड] युवराज शर्मा गौतम, **अत्रिवंश शतक**, (काठमाण्डौः श्रीमती शोभा गौतम, २०५९) ।

[ज्ञद्दढ] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत् ।

[ज्ञघण] महादेव अवस्थी, पूर्ववत्, पृष्ठ ५२-५३ ।

[ज्ञघज्ञ] गोपीकृष्ण शमा, पूर्ववत् ।

अन्तिम उपशीर्षकमा जम्मा २/२ वटा रहेका छन् भने सबैभन्दा बढी दोस्रो शीर्षकमा ४१ वटा श्लोक रहेका छन् । यसरी ७ उपशीर्षकहरुमध्ये पहिला दुई शीर्षक अत्रिवंश शतक र 'प्राचिन इतिहास' काव्यको आरम्भ भाग हुन् । यसमा अत्रिवंशका पहिलो पुरुष को हो ? कहाँ बस्थे र प्राचिन इतिहास के हो भन्ने विषयको वर्णन रहेको छ । यसपछिका 'आधुनिक इतिहास' र 'गौतमथर' उपशीर्षक काव्यको मध्य भाग हो । यिनमा अत्रिवंशका काशीदासदेखि हालसम्मका ५० पूस्ताको सङ्क्षिप्त विस्तार र अत्रिवंशमा हुने अन्य थर र गौतम थरको चर्चा गरिएको छ । यसैगरि 'स्थान विशेषका मूल पुरुषहरू' र 'अत्रिकूलका केही ऐतिहासिक व्यक्तित्वहरू' उपशीर्षक अन्त्य भाग हुन् । यिनमा विभिन्न स्थानमा आएर बसेका मूल व्यक्ति र सामाजिक कार्यमा संलग्न केही व्यक्तिहरूको वर्णन गरी काव्यलाई विश्राम दिइएको छ । खण्डकाव्यको विषयवस्तु यहीँ टुङ्गिए पनि कविले 'उपसंहार' उपशीर्षक राखी आफूले यस काव्य लेख्नको कारण, महत्त्व र विशेषता भन्दै विज्ञ सज्जनहरूमा यो कृति समर्पण गरेको कुरा दुई श्लोकमा यसरी व्यक्त गरेका छन् साथै यो उपशीर्षक कृतिको विषयवस्तुसँग सम्बन्धित छैन । एक उदाहरण हेरौँ :

"राख्दो छु, विज्ञ जनमा पढिहेर्नुहोस
हेर्दा, सुझाव तलमाथि भए, दिनोस ।
पाए पछि, थपघटै गरुँला, पछाडि
यो अशिवंश शतकै, छ यहाँ अगाडि ॥"

***उपसंहार**, श्लोक सं. १०८, पृ.२९ ।*

यसरी भिन्न-भिन्न प्रसङ्गहरू भएको यस खण्डकाव्य १०८ श्लोकमा पूर्ण भएको छ ।

४.३.२.४ केन्द्रीय कथ्य

अत्रिवंशका आदि पुरुष महर्षी अत्रि र उनकी धर्मपत्नी सती अनुसूयाबाट विकसित भएको अत्रिवंशको सङ्क्षिप्त इतिहास र वर्तमान तथा केही महत्त्वपूर्ण पुरुषहरूको वर्णन सङ्क्षेपमा गरी आफ्नो वंशप्रति आदर र आस्था जागृत गराउनु **अत्रिवंश-शतक** खण्डकाव्यको उद्देश्य रहेको छ । पुर्खाको गौरवलाई कायम राख्दै पौरख फैलाऔं र अत्रि गोत्रीय वन्धुहरू आफ्नो कुलवंश बारेको मर्यादा र गौरवलाई अक्षुण्य राख्दै सुनाम र सत्कीर्ति राखौँ भन्ने तथ्यमा यो कृति प्रेरणापद रहेको छ ।[ज्ञघद्द]

[ज्ञघद्द] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत् ।

यसरी **अत्रिवंश-शतक** खण्डकाव्यको केन्द्रीय कथ्य धार्मिक, सांस्कृतिक विषय र आफ्नो पुर्खा तथा वंश-परम्पराको गौरवशाली इतिहासको मर्यादा र गौरव कायम राख्नु पर्दछ भन्ने रहेको छ ।

४.३.२.५ लय विधान र भाषाशैली

अत्रिवंश-शतक खण्डकाव्यमा बद्ध लयढाँचाको अत्यन्त नियमसङ्गत र सुमधुर प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यस खण्डकाव्यमा जम्मा दुईथरी अनुष्टुप र बसन्ततिलका बद्ध लयढाँचा वा छन्दढाँचाको प्रयोग गरिएको छ । यस खण्डकाव्यका अधिकांश श्लोक अनुष्टुप छन्दमा बद्ध गरिएको छ ।[ज्ञघघ] अर्थात् यस खण्डकाव्यको आरम्भदेखि १०६ श्लोकसम्म आठ अक्षरको एक पाउ हुने, पाउको अन्त्यमा विश्राम हुने, श्लोकको छैटौ अक्षर गुरु/दीर्घ, सम्पूर्ण पाउको पाँचौ अक्षर लघु/ह्रस्व र दोस्रो र चौथो पाउको सातौं अक्षर पनि लघु नै हुने शास्त्रीय वार्णिक छन्द अनुअ खखखखष्टुपमा रचिएका छन् । उपसंहारका दुई श्लोक भने १४ अक्षरको एक पाउ हुने ८ र ६ अक्षरमा विश्राम हुने तथा 'त भ ज ज गु गु' गण हुने बसन्ततिका छन्दमा लयबद्ध गरिएको पाइन्छ । यो छन्द प्रयोगमा शास्त्रीय बद्ध छन्दको नियम, गति, यति र लयको कठोर रूपमा पालना गरिएको छ । छन्दको कठोर अनुशासन भए तापनि विषयवस्तु र भावमा वाधा उत्पन्न भएको देखिँदैन । सहज र स्वस्फूर्त रूपमा भावानुकूल छन्दको प्रयोग यस काव्यमा भएको देखिन्छ । प्रायः अनुष्टुप छन्दको निर्वाध गतिले भावलाई ओजस्वी बनाएको छ ।[ज्ञघद्ध] केही उदाहरण हेरौं :

"को हुन् ? पूर्वज हाम्रा ती, पैले बस्थे कहाँ-कहाँ ?
आए पुर्खा कहाँबाट ? पैलो बास गरे कहाँ ?।"

अत्रिवंश शतक, श्लोक सङ्ख्या-१, पृ. १ ।

"हो वंश वर्णन कथाहरूले भरेको
ती मान्य कार्यहरू पूर्वजले गरेको ।
पुर्खा उदात्त गुणले परिपूर्ण भारी
खोजी, गवेषण गरेर तयार पारी ॥"

उपसंहार, श्लोक सङ्ख्या-१०७, पृ.२९ ।

प्रस्तुत श्लोकहरूमध्ये पहिलोमा अनुष्टुप छन्दको प्रयोग र दोस्रोमा बसन्ततिलका छन्दको प्रयोगले काव्यमा रमणीयता प्रदान गरेको छ । कहाँ-कहाँ जस्ता पदको पुनरुक्तिले

[ज्ञघघ] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत् ।

[ज्ञघद्ध] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत् ।

मिठास र साङ्गीतिक लयको सृजना गरेको छ भने कहाँ-कहाँ, भरेको-गरेको, भारी-पारी जस्ता अन्त्यानुप्रासको विन्यास काव्यमा अत्यन्त सहजताका साथ गरिएको छ ।

अत्रिवंश-शतक धार्मिक तथा पौराणिक विषयवस्तुमा आधारित भएकाले यसमा प्रयुक्त भाषामा संस्कृतनिष्ठ तत्सम शब्दको बाहुल्यता पाइन्छ तर पनि विषयबस्तुको भावसँग सामञ्जस्य राख्ने क्षमता भएकाले भाषा प्रवाहमय र बोधगम्य नै रहेको छ । कुनै-कुनै श्लोकमा त सम्पूर्ण शब्द नै तत्सम छन् तर यी शब्द छोटा, सरल र समास नभएका छन् जसले गर्दा काव्य बोधगम्य बनेको छ । संस्कृतका 'किं कर्तव्यविमूढ' जस्ता सूक्तिको प्रयोग तथा प्रेसर, दौलत जस्ता आगन्तुक भाषाको प्रयोग पनि काव्यमा भएको छ । भाषाका सन्दर्भबाट आलोच्य खण्डकाव्यका केही श्लोक हेरौं:

"अग्निहोत्री र तत्वज्ञ बुझी राजा स्वयं उठे ।
पाई, आश्रय राजाको विप्र सत्कार्यमा जुटे ॥"

आधुनिक इतिहास, श्लोक सङ्ख्या-५७, पृ. १५।

"विद्वच्छिरोमणि, मान्य, स्रष्टा, साहित्य दर्शन ।
कुलचन्द्र थिए, चन्द्रै सरी ती कुल भूषण ॥"

अत्रिकुलका केही ऐतिहासिक व्यक्तित्वहरू, श्लोक सं. ९३, पृ. २५।

माथिका श्लोकमा संस्कृतनिष्ठ तत्सम शब्दको प्रयोग अत्यधिक रूपमा भएको देखिन्छ तर पनि यी शब्दले काव्यिक विषयवस्तु, भाव तथा लयलाई सहज र स्वस्फूर्त रूपमा केन्द्रिकृत गरेको देखिन्छ । विवेच्य खण्डकाव्यमा तत्सम शब्दको बाहुल्यता र परिष्कारपूर्ण भाषाशैली रहेको देखिन्छ । तत्सम शब्दको बाहुल्यता र परिष्कारपूर्ण शैली यस काव्यको भाषाशैलीगत विशेषता हो । साथै विषयवस्तुको वर्णनमा आएको भाववाही शैलीले काव्यलाई आकर्षक बनाएको छ ।[ज्ञघछ]

काव्यको लय सृजनामा अनुप्रासले पनि विशेष भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । यस खण्डकाव्यमा पनि यति-कति, परे-गरे, सरी-सरी, दम्पति-सन्तति, जति-कति जस्ता अन्त्यानुप्रासको आयोजनाले लयलाई मधुर एवं साङ्गीतिक बनाएको छ तर अद्यानुप्रास र मध्यानुप्रासमा भने काव्य शिथिल नै रहेको छ ।

४.३.२.६ उक्तिढाँचा र अलङ्कार प्रयोग

[ज्ञघछ] युवराज शर्मा गौतम, **अत्रिवंश शतक**, (काठमाडौँ: श्रीमती शोभा गौतम, २०५९), पृ. २९ ।

अत्रिवंश-शतक खण्डकाव्यमा अत्रिवंशसँग सम्वन्धित विषयवस्तुको कथायिताका रूपमा स्वयं कवि युवराज शर्मा गौतम नै उपस्थित भएका छन् । उनकै प्रौढोक्तिका रूपमा यो खण्डकाव्य आएको छ । प्रस्तुत खण्डकाव्यको 'उपसंहार' उपशीर्षकको अन्तिम श्लोकमा 'राख्दो छु विज्ञ जनमा पढी हेर्नुहोस' भनी आफूलाई प्रत्यक्ष उपस्थित गराएका छन् । त्यसैले यो काव्य कविप्रौढोक्ति कथनढाँचामा संरचित रहेको देखिन्छ । यिनै कवि गौतमले वंशसम्वन्धी मुख्य विषयवस्तुको वर्णनात्मक उक्तिका रूपमा यो खण्डकाव्य सङ्गठित रही पूर्ण भएको हुँदा यसमा कविवक्तृप्रौढोक्ति कथनढाँचाको प्रयोग भएको कुरा स्पष्ट देखिन्छ । साथै काव्यमा भएको अनुसूया र देवताको संवादमा नाट्योक्ति कथनढाँचाको प्रयोग पनि सूक्ष्म रूपमा देखिन्छ ।

यस खण्डकाव्यमा अलङ्कारको आयोजित प्रयोग भेटिँदैन तर पनि ठाउँ-ठाउँमा स्वस्फूर्त अलङ्कारको प्रयोगले भनाईलाई ओजस्वी तुल्याएको पनि छ ।[ज्ञघट] प्रश्नालङ्कार (श्लोक १) लोकोक्ति (श्लोक २२) जस्ता अलङ्कारको प्रयोग भएको पाइन्छन भने सबैभन्दा बढी परिकर अलङ्कारको प्रयोग (श्लोकः २१, ४७, ४८, ४९, ५०, ५६, ५७, ५८, ७८, ८१, ८६, ८९, ९०, ९१, ९३, ९७) आदि अत्याधिक श्लोकमा भएको पाइन्छ । प्रश्नालङ्कारको एक उदाहारण हेरौँ :

"को हुन् ? पूर्वज हाम्रा ती पैले बस्थे कहाँ कहाँ ? ।
आए पुर्खा कहाँबाट ? पैलो बास गरे कहाँ ? ॥"

अत्रिवंश शतक, श्लोक १, पृ. १ ।

यसै श्लोकमा प्रश्नहरूको क्रमशः प्रस्तुत गरी काव्यलाई प्रश्नालङ्कारबाट आरम्भ गरिएको छ । प्रश्नालङ्कारले श्लोकलाई मिठासपूर्ण बनाएको छ ।

आलोच्य काव्यमा विभिन्न बिम्ब तथा प्रतीकहरू स्वस्फूर्त रूपमा आएको पाइन्छ । खण्डकाव्यमा अत्रि र अनुसूया प्राचीन आदर्श पुरुष र ममतामयी माताको प्रतीकको रूपमा आएका छन्

४.३.२.७. शीर्षकीकरण तथा सार

खण्डकाव्यको शीर्षक विषयवस्तुसँग सम्वन्धित भएर पनि राख्न सकिने प्रसिद्ध शास्त्रीय मान्यताअनुसार यस खण्डकाव्यको शीर्षक रहन गएको छ । अत्रिवंशको प्राचीन इतिहास, आधुनिक इतिहास र यस वंशका उल्लेखनीय व्यक्तिहरूले गरेका कार्यहरूको वर्णन यसको मुख्य विषयवस्तु भएकाले यस खण्डकाव्यको विषय अत्रिवंशसँग सम्बन्धित रहेको

[ज्ञघट] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत् ।

छ । यस खण्डकाव्यको शीर्षक दुईवटा शब्दबाट बनेको छ 'अत्रिवंश' र 'शतक' । पहिलो खण्डकाव्यको विषयवस्तुसँग सम्बन्धित छ भने दोस्रो खण्डकाव्यमा प्रयुक्त श्लोक सङ्ख्यामा आधारित रहेको छ । काव्यमा १०८ वटा श्लोकहरू रहेकाले यसलाई शतक भनिएको हो । यसरी विषयवस्तु र श्लोक सङ्ख्याको आधारमा आएका दुइवटा शब्द 'अत्रिवंश' र 'शतक' बाट रहेको यस खण्डकाव्यको शीर्षक **अत्रिवंश-शतक** उचित र सार्थक देखिन्छ ।

युवराज शर्मा गौतमद्वारा अत्रिवंशको सङ्क्षिप्त चिनारी दिने उद्देश्यले २०५९ सालमा प्रकाशित **अत्रिवंश-शतक** खण्डकाव्य सर्गविहीन संरचना भए पनि उपशीर्षकको विन्यासले कथावस्तुको श्रृङ्खला व्यवस्थित नै रहेको छ । शास्त्रीय अनुष्टुप तथा बसन्ततिलका वद्ध छन्दमा रचित खण्डकाव्यमा विभिन्न भावहरू रहेका छन् । तत्सम् शब्दको बाहुल्यता रहे पनि यस खण्डकाव्यको भाषाशैली सरल र सहज नै देखापर्दछ । उखान टुक्का, तथा संस्कृतका सूक्तिहरूको प्रयोगले काव्यको भाषाशैली प्रवाहमय बनेको छ । कविवक्तृप्रौढोक्ति ढांचामा संरचित यस खण्डकाव्यमा प्रश्नालङ्कार, लोकोक्तिका अतिरिक्त परिकर अलङ्कार को अत्यधिक प्रयोग भएको पाइन्छ तर यो आयोजित नभई स्वस्फूर्त रूपमा आएको देखिन्छ । आफ्ना पूर्वजका मर्यादा र गौरवलाई कायम राख्नु नै यस खण्डकाव्यको उद्देश्य रहेको छ । कृतिको विषयवस्तु र कृतिमा निहीत श्लोक सङ्ख्याको आधारमा **अत्रिवंश-शतक** शीर्षक विधान उचित र सार्थक रहेको छ ।

वर्णनमा आएको भाववाही भाषशैली प्रायः अनुष्टुप छन्दको निर्वाध गति र ठाउँ-ठाउँमा स्वस्फूर्तरूपले आएको अलङ्कार विन्यासले भनाइलाई ओजस्वी तुल्याएको छ । यसरी आख्यान र कवितालाई सँग-सँगै हिडाउने सीपको आभास यस काव्यमा पाइन्छ । कविको ध्यान कवित्व प्रदर्शनमा भन्दा पनि विषयवस्तुको प्रस्तुतिमा बढी केन्द्रित भएकाले सिद्धहस्त कविको कवितामा पाइने उचाइ यहाँ नापाइएला तर पनि कवित्वको छिपछिपे स्वादलाई भने यस कृतिले अँगालेकै छ । यसरी **अत्रिवंश-शतक** खण्डकाव्यले केवल रूपपक्षलाई मात्र नहेरी जीवनमा केही उल्लेखनीय कार्य गरी समाज र राष्ट्रमा आफ्नो र पुर्खाको गौरवलाई अक्षुण्य राख्नुपर्छ भन्ने जीवनको सार्थकतालाई प्रष्ट पारेको छ । यो कृति केवल साहित्यको रूपपक्षसँग मात्र सम्बन्धित नभई जीवनलाई असल बाटोमा डोऱ्याउनु पर्छ भन्ने जीवनवादी दृष्टिसमेत रहेको छ । त्यसैले यो खण्डकाव्यको महत्त्व आफ्नो ठाउँमा सुरक्षित रहेको छ । **अत्रिवंश-शतक** खण्डकाव्य लेखकको पहिलो खण्डकाव्यात्मक कृति भएकाले यसमा केहि

त्रुटि अवश्य पनि रहेका छन् । यति भइकन पनि यो कृति आफ्ना केहि महत्त्वपूर्ण गुणहरूले सु-सज्जित भएकाले लेखकको पहिलो प्रयास सार्थक नै रहेको छ ।

४.३.३ 'कालीगण्डकी' खण्डकाव्यको अध्ययन

कालीगण्डकी खण्डकाव्य कवि युवराज शर्मा गौतमको कृति प्रकाशनको दृष्टिले दोस्रो खण्डकाव्य हो । यस शीर्षकअन्तर्गत विभिन्न उपशीर्षकमा केन्द्रित रही **कालीगण्डकी** खण्डकाव्यको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ ।

४.३.३.१ कृतिगत सन्दर्भ

२०६१ सालको प्रारम्भमा **तीर्थपर्यटन** प्रेसमा गइसकेपछि रहेको दशैं र तिहारको खाली समयमा ८०/९० श्लोक लेखी गोपीकृष्ण शर्मालाई देखाउँदा यसलाई पनि शतकीय ढाँचा दिई प्रकाशन गर्न सल्लाह दिए तर भावले पूर्णता प्राप्त गर्दा १५७ श्लोक पुग्यो ।[ज्ञघठ] यसैलाई पछि ५ सर्गमा बद्ध गरी **कालीगण्डकी** खण्डकाव्य २०६२ सालमा पठाक सामु आएको देखिन्छ ।

यस खण्डकाव्य लेखनको प्रेरणागत स्रोत भने आफ्नै जन्मभूमि रूरू क्षेत्रमा बग्दै आएकी कालीगण्डकीको पावन महिमा र **तीर्थपर्यटन**को रचना गर्दा प्राप्त ऐतिहासिक तथा पौराणिक प्रमाण नै रहेको देखिन्छ । यिनैमा कविको कवित्व र कल्पनाको मिश्रण पनि प्रेरणागत स्रोतको रूपमा रहेका देखिन्छन् । साथै नेपाली साहित्यमा विद्यमान प्रकृति चित्रणको परम्पराले पनि कविको आन्तरिक उर्जा र प्रेरणा जागृत गराएको देखिन्छ ।

४.३.३.२ विषयवस्तु

प्रकृतिलाई मानवीकरण गरेर रचना गरिएको आलोच्य खण्डकाव्यले पवित्र पावनशलीला कालीगण्डकीको पौराणिक, ऐतिहासिक र धार्मिक प्रसङ्गलाई काव्यिक विषयवस्तु बनाएको देखिन्छ । **कालीगण्डकी** खण्डकाव्य एक प्रकृतिकाव्य हो ।[ज्ञघड] प्रस्तुत काव्यमा कालीगण्डकीको उद्‌गमस्थल दामोदर कुण्डदेखि त्रिवेणीसम्मका तीर्थस्थलहरूको वर्णन गरिएको छ । कालीगण्डकी तटमा पर्ने विभिन्न कुण्डहरू, धामहरू र बेनीहरूको वर्णनलाई यस काव्यले आफ्नो विषयवस्तु बनाएको छ । यस काव्यको मूल कथ्य

[ज्ञघठ] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

[ज्ञघड] यादव भट्टराई, "प्रकृतिकाव्यः कालगीगण्की", **छलफल,** साप्ताहिक, (सम्पा. गोपाल थपलिया), (वर्ष २४, अङ्क ५ आइतबार, २०६२, माघ, पृ.६)

कालीगण्डकीको परिचय दिई त्यसका तटीय क्षेत्रमा रहेका पवित्र तीर्थहरूको परिचय दिनुमा नै प्रवल रहेको छ ।[ज्ञघढ] काव्यले यिनै विषयलाई आफ्नो कथावस्तु बनाए तापनि रिडी अर्थात् रूरू क्षेत्र जो लेखकको जन्मभूमि पनि हो । यसको वर्णन अफ्र होसियारीपूर्वक गरिएको पाइन्छ ।[ज्ञद्धण] यिनै पवित्र नदी कालीगण्डकीको सेरोफेरोभित्रै काव्यिक कथावस्तु केन्द्रित रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत काव्यको विषयवस्तु सशक्त नै देखा पर्दछ ।

यहीँ प्राकृतिक विषयवस्तुको कथ्य सूत्रमा प्रकृति कालीगण्डकीलाई नायिकाको रूपमा काव्यमा चित्रण गरिएको छ । कालीगण्डकीको उत्पत्तिदेखि उनले गरेका विभिन्न तीर्थस्थलहरूको यात्रा, शालिग्राम निर्माण उनको पावनत्व, शीतत्व आदि कार्यको वर्णनका साथै कालीले २०१८ सालमा रिडी (रूरू क्षेत्र) मा गरेको उत्पातको पनि वर्णन गरिएको पाइन्छ अर्थात् यस खण्डकाव्यमा कालीगण्डकीलाई नायिका बनाएर कालीगण्डकीको जीवनयात्रालाई कथाका रूपमा चित्रण गरिएको देखिन्छ ।[ज्ञद्धज्ञ] यसका साथै प्रस्तुत खण्डकाव्यमा प्रकृति कालीगण्डकीका अतिरिक्त अलौकिक पात्र ब्रह्मा, विष्णु, महेश्वर, पार्वती, देवदत्त, रूरूकन्या, बाल्मीकि साथै गजेन्द्र, ग्राहजस्ता मानवेतर पात्रको पनि चित्रण गरिएको छ तर यी पात्र नायिका कालीगण्डकीको जीवनयात्रा वर्णनका क्रममा मात्र आएका देखिन्छन् । त्यसैले यस खण्डकाव्यकी प्रमुख पात्र कालीगण्डकी हुन् । काव्यकारले कथावस्तुमा जति जोड दिएका छन् त्यति जोड चरित्र चित्रणमा दिएको देखिँदैन । त्यसैले पात्र विधानका दृष्टिले प्रस्तुत काव्य दुर्बल नै रहेको देखिन्छ ।

कालीगण्डकी खण्डकाव्यको पर्यावरणको चर्चा गर्दा यस खण्डकाव्यले अलौकिक र लौकिक परिवेश सिर्जिएको देखिन्छ । यस खण्डकाव्यमा वर्णित विष्णु, पार्वती, देवदत्त आदिको तपस्याको वर्णन, ब्रह्मा र महेशको वार्तालाप, ग्राह र गजेन्द्रको सयौँ वर्षको लडाइँ आदिले अलौकिक परिवेश प्राप्त गरेको छ भने मुक्तिनाथ, टुकुचे, मार्फा, रूरूक्षेत्र, देवघाट, त्रिवेणीधामजस्ता पवित्र तीर्थस्थलहरूको वर्णनमा र रिडी (रूरू) को वर्णनमा लौकिक परिवेश प्राप्त गरेको छ । यसरी प्रस्तुत काव्यमा अलौकिक र लौकिक परिवशको मिश्रण गरिएकाले काव्य रोमाञ्चक बन्न पुगेको छ । लौकिक र अलौकिक परिवेश भए तापनि

[ज्ञघढ] दैवज्ञराज न्यौपाने, “सम्मतिमा केही शब्दहरु”, **कालीगण्डकी ,** (काठमाडौँः श्रीमती शोभा गौतम, २०६२), पृ. ग ।

[ज्ञद्धण] मुक्तिनाथ शर्मा, “कालीगण्डकी खण्डकाव्य पढेपछि”, **युगसम्वाद साप्ताहिक,** साप्ताहिक, (सम्पा. सोमनाथ घिमिरे), (वर्ष १९, अङ्क ६, मङ्गलबार, २०६३ः साउन), पृ.४ ।

[ज्ञद्धज्ञ] यादव भट्टराई, पूर्ववत् ।

स्थानिक परिवेश भने लौकिक नै देखापर्छ । यही स्थानिक परिवेशभित्र कालिक परिवेशलाई नियाल्दा काव्यले पौराणिक कालीन समय र हालको समयलाई पनि समाहित गरेको देखिन्छ । काव्यको वातावरणलाई अध्ययन गर्दा काव्यलाई जो सहृदयीले प्राप्त गर्दछ उसलाई रोमाञ्च भावले स्पर्श गर्न थाल्दछ र भावमा चुर्लुम्म डुबुल्की मार्न थाल्दछ । त्यसैले काव्यको वातावरणले पाठकलाई उद्वेलित गर्न पनि सक्षम रहेको देखिन्छ । काव्यमा वर्णित विषयलाई भाका हाली पढ्दै मनभित्र छिराएर हेर्दा आफू स्वयं काली किनारमा हिडिरहेको छु , चिसो मन्द हावाको स्वाद लिँदै, कल्कल् पवित्र जल छोइरहेको छु, पिइरहेको छु जस्तो अनुभव हुन्छ । [ज्ञद्धद्द] यसैबाट काव्यको वातावरणको बोध स्पष्ट देख्न सकिन्छ । यसरी **कालीगण्डकी** खण्डकाव्यले प्राकृतिक विषयवस्तुसँग मेल खाने पात्र कालीगण्डकीलाई मानवीकरण गर्दै लौकिक र अलौकिक परिवेश सृजना गरी पर्यावरणलाई उत्कृष्टता प्रदान गरेको पाइन्छ ।

४.३.३.३ संरचना

कालीगण्डकी खण्डकाव्यको संरचना अत्यन्त व्यवस्थित र सुगठित रहेको देखिन्छ । कविले खण्डकाव्यमा कथ्य विषयसँग सम्बन्धित आफ्ना भावना र विचारहरूलाई खण्डकाव्यात्मक आयाम विस्तार दिई व्यक्त गर्न एउटा ठोस आख्यानको सृजना गरी त्यससँग सम्बन्धित अन्य प्रसङ्गलाई समेत जोड्दै गएका छन् । कालीगण्डकीसँग सम्बन्धित विषय काव्यको प्रमुख कथ्य हो । यही विषयलाई प्रस्ट पार्न आलोच्य खण्डकाव्यमा पाँचवटा सर्गको आयोजना गरिएको छ ।[ज्ञद्धघ] काव्यको आरम्भ हुनुभन्दाअगाडि 'गङ्गाकाली' भन्ने एक श्लोकमा गङ्गाको महिमा गान गरिएको छ भने त्यसपछि 'समर्पण' भन्ने श्लोक रहेको छ, जसमा यो काव्य माता-पितामा समर्पण गरेँ भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । प्रस्तुत काव्यलाई दैवज्ञराज न्यौपानेले तीर्थकाव्य [ज्ञद्धद्ध] र यादवभट्टराईले प्रकृतिकाव्य भनेका छन् भने मुक्तिनाथ शर्मा, हेमराज ज्ञवाली, माधव घिमिरे, र गोपीकृष्ण शर्माले शास्त्रीयकाव्य मान्यतामा लेखिएको खण्डकाव्य भनेका छन् ।

[ज्ञद्धद्द] मुक्तिनाथ शर्मा, पूर्ववत् ।

[ज्ञद्धघ] हेमराज ज्ञवाली, "कालीगण्डकी खण्डकाव्य", **कान्तिपुर,** दैनिक, (सम्पा.नारायण वाग्ले), (वर्ष १३, अङ्क ३४७, शनिबार,२०६२, माघ), पृ.७ ।

[ज्ञद्धद्ध] दैवज्ञराज न्यौपाने, पूर्ववत्, पृ. च ।

कालीगण्डकी खण्डकाव्यको सर्ग योजना अत्यन्त सङ्गठित रहेको छ । प्रथम सर्ग, द्वितीय सर्ग, तृतीय सर्ग, चर्तुथ सर्ग, पञ्चम सर्ग गरी सर्गको नामकरण गरिएको छ । ती प्रत्येक सर्गभित्र आउने प्रसङ्गहरूको सूचना कविले विषयसूची मै दिएकाले विषय बुझ्न सजिलो भएको छ । सर्गगत रूपमा विषयको प्रस्तुति यस प्रकार रहेको छ :

प्रथम सर्ग – गण्डकी उत्पत्ति वर्णन

यस सर्गमा गण्डकी उत्पत्ति वर्णनका २ वटा कथा बताइएको छ । तीमध्ये एकमा विष्णुको गण्डस्थलबाट कृष्णगण्डकी उत्पत्ति भएको उल्लेख छ भने अर्कोमा पार्वतीको पइँतलाबाट आएको पसिनाबाट दामोदार कुण्ड बनी त्यसैबाट कालीगण्डकी उत्पत्ति भएको मानिएको छ ।[ज्ञद्धछ] यही विषय प्रथम सर्गमा पृष्ठ १ देखि पृष्ठ १० सम्म २८ वटा श्लोकमा विस्तारित भएको देखिन्छ । खण्डकाव्यको सबैभन्दा छोटो सर्ग (श्लोकगत लमाइका आधारमा) यही हो ।

द्वितीय सर्गः दामोदरकुण्ड, ब्रह्माजीको यज्ञ र मुक्तिनाथ तीर्थ वर्णन

द्वितीय सर्ग पृष्ठ ११ देखि पृष्ठ २२ सम्मका जम्मा ३२ वटा श्लोकमा फैलिएको छ । दोस्रो सर्गका ३२ श्लोकहरूमा दामोदर कुण्ड र त्यहाँको विशेषता तथा मुक्तिनाथ क्षेत्रको विशेष चर्चा गरिएको छ ।[ज्ञद्धट]

तृतीयसर्गः शालिग्रामशिला र तटीय क्षेत्रवर्णन

तृतीय सर्गको विस्तार जम्मा ३३ श्लोकमा पृष्ठ २३ देखि पृष्ठ ३४ सम्ममा भएको छ । जसमा शालिग्रामशिला वर्णनका साथै लोमन्थाङ, कागबेनी, जोमसोम, मार्फा, टुकुचे, पूला, रहुतीर्थ, गलेश्वर, बेनीबजार, बाग्लुङ भगवती, कुस्मा, गुप्तेश्वर, मोदीबेनी, नरसिंहमन्दिर, सेतीबेनी र रुद्रबेनीको चर्चा पाइन्छ ।[ज्ञद्धठ]

चतुर्थ सर्गः रूरूक्षेत्र हृषिकेश वर्णन

[ज्ञद्धछ] ऐजन ।

[ज्ञद्धट] दैवज्ञराज न्यौपाने, पूर्ववत्, पृ. ग ।

[ज्ञद्धठ] ऐजन ।

यस सर्गमा रूरूक्षेत्र (रिडी) तीर्थको विस्तृत वर्णन पाइन्छ । देवदत्त ऋषिको तपस्या, इन्द्रद्वारा तपस्या भङ्ग गर्न प्रम्लोचा अप्सरा खटाइनु, रूरूकन्या जन्मनु, रूरूको तपस्याबाट विष्णु खुसी भई हृषिकेशका रूपमा त्यस तीर्थमा विष्णुको स्थायी उपस्थिति हुनु, रूरू क्षेत्रको पौराणिक इतिहास आदि विषयको वर्णन यस सर्गमा गरिएको छ । [ज्ञद्धड] कविको जन्मस्थान रूरूक्षेत्र भएकाले कालीगण्डकीमा खेलेको, कुदेको जस्ता बाल्यकालका रमाइला क्षणहरू तथा विद्यार्थी जीवनका रमाइला क्षणहरूको संस्मरणसमेत यस सर्गमा गरिएको छ । २०१८ सालमा रिडीमा कालीगण्डकीले गरेको विनासको वर्णन पनि काव्यमा यसरी गरिएको छ :

"संवत् साल अठार , भाद्रपदमा गङ्गे ! तिमी उर्लियौ
पारी ध्वंस रिडी बजार सहसा ढाकी सबै हर्दियौ ।
धौता मन्दिर ती बजारभरिका पाटी र पौवा लियौ
भक्तेनीजन बस्ती हाय ! बुकुरा सारा बढारी दियौ ॥"

चतुर्थ सर्ग: श्लोक २४ ।

यसरी कविले करुण रसले पूर्ण यस श्लोकबाट २०१८ सालको ध्वंसको वर्णन गरेका छन् । पृष्ठ ३५ देखि पृष्ठ ४६ सम्म विस्तारित यस सर्गमा जम्मा ३५ वटा श्लोकहरू रहेका छन् । यस खण्डकाव्यको सबैभन्दा लामो सर्ग पनि यही नै हो ।

पञ्चम सर्ग : देवघाट बाल्मीकि आश्रम तथा त्रिवेणीधाम

पञ्चमसर्ग पृष्ठ ४७ देखि पृष्ठ ५६ सम्म फैलिएको छ । यसमा जम्मा २९ वटा श्लोकहरू रहेका छन् । ती श्लोकहरूमा कालीगण्डकी र त्रिशुलीको सङ्गमस्थल देवघाटको वर्णन, त्यहीका तपस्थलीहरूको चर्चा, बाल्मीकि आश्रमको वर्णन, गण्डकी र नारायणी भएर बगेको त्रिवेणीको वर्णन यस सर्गमा गरिएको छ ।[ज्ञद्धढ]

आलोच्य खण्डकाव्यमा विषयवस्तुसँग सम्बन्धित अनेक चित्रावली राखेर यो काव्यलाई अझै सुन्दर र महिमामण्डित पार्ने काम कविबाट भएको छ । [ज्ञछ्ण] यस काव्यमा रहेका चित्रावलीको विवरण यस प्रकार रहेको छ :

सर्ग	उपशीर्षक	श्लोक सङ्ख्या	चित्र सङ्ख्या
प्रथम सर्ग	गण्डकी उत्पत्तिवर्णन	२८	५
द्वितीय सर्ग	दामोदर कुण्ड, ब्रह्माजीको	३२	५

[ज्ञद्धड] हेमराज ज्ञवाली, पूर्ववत् ।
[ज्ञद्धढ] दैवज्ञराज न्यौपाने, पूर्ववत् ।
[ज्ञछ्ण] दैवज्ञराज न्यौपाने, पूर्ववत्, पृ. घ ।

	यज्ञ र मुक्तिनाथ तीर्थवर्णन		
तृतीय सर्ग	शालिग्रामशिला र तटीयक्षेत्र वर्णन	३३	४
चर्तुथ सर्ग	रूरूक्षत्र हृषिकेश वर्णन	३५	३
पञ्चम सर्ग	देवघाट, बाल्मीकि आश्रम तथा त्रिवेणीधाम वर्णन	२९	४
जम्मा		१५७	२१

यसरी कविले यस काव्यमा विषय वर्णन स्पष्ट पार्न सम्बन्धित चित्रावलीसमेत राखी काव्यलाई अझ स्तरीय बनाएका छन् । यसका साथै काव्यको विषयलाई परिशिष्ट भागमा गद्यमा राखी स्पष्ट पारिएको छ । परिशिष्ट गोपीकृष्ण शर्माद्वारा लेखिएको छ ; जुन ११ पृष्ठ लामो रहेको छ । यसरी **कालीगण्डकी**को संरचना सङ्गठित र व्यवस्थित रूपले पूर्ण भएको देखिन्छ । काव्यको मूल कथ्य जम्मा १५७ श्लोक र ५६ पृष्ठसम्म फैलिएको छ भने परिशिष्टसमेत गरी काव्य ६८ पृष्ठसम्म विस्तार भएको छ ।

४.३.३.४ केन्द्रीय कथ्य

कालीगण्डकी हाम्रै मातृभूमि नेपालको दामोदर कुण्डदेखि उत्पन्न भएर विभिन्न तीर्थस्थलहरूलाई स्पर्श गर्दै भारततर्फ प्रस्थान गरेको वर्णन काव्यमा गरिएको छ । नेपालका अन्य नदी-नालाभन्दा यसको महिमा विभिन्न पुराणादिहरूमा विशेष रहेको छ । यसका तटमा जति तीर्थादि स्थलहरू पर्दछन् नेपालका अन्य नदीहरूमा त्यति पर्दैनन् तर पनि यसको त्यति प्रचार-प्रसार भएको पाइँदैन । भारतमा बग्ने भागिरथी गङ्गाको जति महत्त्व पुराणमा उल्लेख छ , त्यति नै महत्त्व कालीगण्डकीको रहेको छ भन्ने कुरालाई प्रमाणसहित देखाउनु यस खण्डकाव्यको उद्देश्य रहेको देखिन्छ । भारतीयहरूले कैलाश मानसरोवरदेखि प्रयाग र काशी हुँदै गङ्गासागरसम्म बहने भागिरथी गङ्गालाई भारतीय संस्कृतिको नदी बनाएका छन् । हामी नेपालीले पनि कालीगण्डकीलाई नेपाली संस्कृति बनाउनुपर्छ भन्ने विचारलाई काव्यले आत्मसात् गरेको छ ।[ज्ञछज्ञ] काव्य पढ्दा भौगोलिक, सांस्कृतिक, प्राकृतिक, आध्यात्मिक र सामाजिक विविध अनुभूतिहरूको मर्यादित आनन्द पाइन्छ ।[ज्ञछद]

कालीगण्डकी खण्डकाव्यको केन्द्रीय कथ्य कालीगण्डकीको महिमागान गर्दै राष्ट्रिय संस्कृतिको रूपमा विकास गरी नेपालको ऐतिहासिक, भौगोलिक र पौराणिक कथनको प्रमाणसहित प्रष्ट पार्नु रहेको देखिन्छ ।

[ज्ञछज्ञ] माधव घिमिरे, पूर्ववत् ।

[ज्ञछद] दैवज्ञराज न्यौपाने, पूर्ववत् ।

४.३.३.५ लयविधान र भाषाशैली

कालीगण्डकी खण्डकाव्यमा शास्त्रीय बद्धलय ढाँचाको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । शास्त्रीय बद्धलयको अत्यन्त कठोर र नियमसङ्गगत अनुशासन पालना गरिएको पाइन्छ । छन्दलाई मिलाउन केही शब्दहरूको तोडमोड (गलयिँचा=गलैंचा, तिन्टै= तीनवटा पृ. ४६) समेत गरिएको पाइन्छ तर पनि भाव र विषयमा बाधा उत्पन्न भएको देखिँदैन । प्रस्तुत काव्य पूर्वीय काव्यमान्यताका आधारमा लेखिएको खण्डकाव्य हो । यसमा वर्णमात्रिक उपजाति, शार्दूलविक्रीडित र स्रग्धरा छन्दमा लेखिएका १५७ श्लोकहरू रहेका छन् । [ज्ञछघ]

विवेच्य खण्डकाव्यमा प्रथमसर्ग, द्वितीय सर्ग र पञ्चम सर्गका प्रथम श्लोकहरू शास्त्रीय बद्धछन्द उपजातिमा रचना गरिएका छन् । उपजाति छन्दको एउटा श्लोक हेरौँ :

"काली समुद्भुत भएर आइन्
हिमालका काखमहाँ रसाइन् ।
यी विष्णु-गण्डस्थलकी निशानी
पीयूष गङ्गाजल तुल्य खानी ॥"

प्रथम सर्ग, श्लोक १ ।

यसैगरी तृतीय सर्ग र चतुर्थ सर्गका प्रथम श्लोकहरू १/१ अक्षरको एक पाउ हुने, पाउको अन्त्यमा विश्राम हुने 'त त ज गु गु' गण हुने वर्णमात्रिक छन्द इन्द्रवज्रामा संरचित छन् । यसको पनि एउटा श्लोक हेरौँ:

"हे कालि ! गङ्गे ! भन ती कला छन् ?
कुँद्छयौ कसोरी? हरिका शिला हुन् ।
ती स्वर्णरिखा कसरी जुरेका ?
आवर्त चुल्ठैसरि षोडशीका ॥"

तृतीय सर्ग, श्लोक १ ।

पाँचवटै सर्गका अन्तिमका एक-एक श्लोकहरू २१ अक्षरको एक पाउ हुने , सात-सात अक्षरमा विश्राम हुने 'म र भ न य य य' गण हुने शास्त्रीय वर्णमात्रिक छन्द स्रग्धरामा रचिएका छन् । एक श्लोक यसको पनि हेरौ :

"गङ्गे ! तिम्रो छ खेलैसरि भव-रचना स्रोत तिम्रा अनेक
धारा तिम्रा हजारौ सब जनहितमा राख माया विवेक
काली ! आखीर पुग्छयौ सतत गतिलिई सागरैसम्म खेल्दै
गङ्गा भागीरथीका संगमिलन भई अन्य धारा समेट्दै ॥"

पञ्चम सर्ग, श्लोक २९ ।

[ज्ञछघ] ऐजन ।

अन्य सबै मुख्य विषयवस्तुसँग सम्बन्धित १४७ श्लोकहरू नेपालीको जातीय छन्द मानिने १९ अक्षरको एक पाउ हुने, १२ र ७ अक्षरमा विश्राम हुने, 'म स ज स त त गु' गण हुने वर्णमात्रिक छन्द शार्दूलविक्रीडितमा रहेका छन् ।[ज्ञछद्ध] एउटा थुङ्गो यसको पनि हेरौँ :

"सल्लाका रुख-देवदार वनमा अल्झी हिउँ लर्वर
छिर्दा मिर्मिरे सूर्यका किरणले दृश्यावली सुन्दर ।
टल्किन्छन् कति रश्मिजाल चुचुरा, भित्ता, पखेरा जहाँ
हेर्दैमा रमणीय यी हिमचुली कैलास जस्तै यहाँ ॥"

द्वितीय सर्ग, श्लोकः २१ ।

लयविधानका दृष्टिले प्रस्तुत काव्य उत्कृष्ट रहेको पाइन्छ । ब्रह्मानन्द सहोदर भनिएको काव्यानन्दको भाव, शिल्प, विचार र लयको आनन्द काव्यमा पाइन्छ । [ज्ञछछ]

कालीगण्डकी खण्डकाव्य पौराणिक ऐतिहासिक र धार्मिक विषयवस्तुसँग सम्बन्धित काव्य हो । कवि स्वयं संस्कृतका ज्ञाता र व्याकरणलाई विशेष ध्यान दिने व्यक्ति भएकाले भाषा परिष्कृत र तत्समनिष्ठ रहेको पाइन्छ । यसका साथै झुल्मुल्, झल्मल्, पिल्पिल्, छ्वाङछ्वाङ जस्ता अनुकरणात्मक शब्दको काव्यमा व्यापक प्रयोग भएको देखिन्छ । यस काव्यको भाषाशैलीगत विशेषता परिष्कृत र अनुकरणात्मक शब्दको बाहुल्यता नै हो भन्न सकिन्छ । यसका साथै इरादा, हर्दिन् जस्ता आगन्तुक शब्दको प्रयोग पनि काव्यमा भएको पाइन्छ । शिल्पगत रूपमा अध्ययन गार्दे **कालीगण्डकी** खण्डकाव्य शास्त्रीय छन्दमा रचिएको पाइन्छ । खण्डकाव्यले गेयात्मक स्तुतिकाव्यको रूप पनि लिएको छ । [ज्ञछट] तत्सम तथा अनुकरणात्मक शब्दको बाहुल्यता र परिष्कारपूर्ण शैली यस खण्डकाव्यको भाषाशैलीगत विशेषता हो । प्रसाद गुण र वैदर्भी रीतिले गर्दा यो काव्यको शैली मनोहर बनेको छ । [ज्ञछठ] काव्यमा प्रयुक्त अन्त्यानुप्रासको साङ्गीतिक लयले काव्यलाई गेयात्मक बनाएको छ । यसका प्रायः श्लोकहरूमा अन्त्यानुप्रासको आयोजना गरिएको छ भने कतैकतै मध्यानुप्राससमेत भेटिन्छ । समग्रमा काव्य लयविधान र भाषाशैलीका दृष्टिले उत्कृष्ट नै ठहर्छ ।

४.३.३.६ उक्तिढाँचा र अलङ्कार प्रयोग

[ज्ञछद्ध] गोपीकृष्ण शर्मा, "कालीगण्डकी खण्डकाव्य", **कालीगण्डकी**, (काठमाण्डौ : श्रीमती शोभा गौतम, २०६२), पृ. ५७ ।

[ज्ञछछ] दैवज्ञराज न्यौपाने, पूर्ववत्, पृ. ख ।

[ज्ञछट] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत्, पृ. ६६ ।

[ज्ञछठ] माधव घिमिरे, "कालीगण्डकी रम्मनदी र पुन्य नदी पनि", **कालीगण्डकी,** (काठमाडौं: श्रीमती शोभा गौतम, २०६२), पृ. क ।

प्रस्तुत खण्डकाव्यमा कालीगण्डकीसम्बन्धी मुख्य विषयवस्तुको वर्णनात्मक उक्तिका रूपमा संरचित भई पूर्ण भएको हुँदा यसमा कविवक्तृप्रौढोक्ति ढाँचाको प्रयोग भएको स्वतः स्पष्ट देखिन्छ । यसका साथै ब्रह्मा, विष्णु, महेश, पार्वती, रूरूकन्या आदिको संवादमा नाट्योक्ति कथनढाँचाको प्रयोग पनि सूक्ष्मरूपले भएको देखिन्छ । त्यसैले आलोच्य खण्डकाव्यमा कविप्रौढोक्तिका साथै कतिपय ठाउँमा कविनिवद्धवक्तृप्रौढोक्ति कथनढाँचासमेत रहेको पाइन्छ ।[ज्ञछड]

खण्डकाव्यमा एउटै रसको अभिव्यक्ति हुन्छ भन्ने पूर्वीय मान्यता रहेको छ । यही शास्त्रीय आलोकमा **कालीगण्डकी**लाई हेर्दा भक्तिरसको अभिव्यक्ति त छदैछ; मूलतः शान्तरसलाई अङ्गीरसका रूपमा काव्यले प्रस्तुत गरेको छ ।[ज्ञछढ]

कालीगण्डकी खण्डकाव्य सुन्दर प्रकृत्ति काव्य हो ।[ज्ञटण] प्रकृति वर्णनमा केन्द्रित प्रस्तुत काव्यमा आयोजित अलङ्कारविधान नभए पनि स्वभावोक्ति, अतिशयोक्ति, उत्प्रेक्षा, उपमा, विषेशोक्ति जस्ता अलङ्कार स्वतः स्फूर्तरूपमा भने आएको देखिन्छ । केही अलङ्कारका उदाहरणहरू हेरौं :

"बस्दा ती तपमा उठेछ नभमा ज्वालाग्नि झिल्कासरी
गाला लाल दुवै भएर हरिका निक्ल्यो पसीना झरी
आएथ्यो हरि गण्डमा झलझली उर्ली पसीना झल
बग्दा त्यै झल गण्डकी हुन गइन् पीयूष तुल्या जल ॥"

प्रथम सर्ग, श्लोक ४ ।

"हे कालि ! गङ्गे ! भन ती कला छन्
कुद्छयौ कसोरी? हरिका शिला हुन् ।
ती स्वर्गरेखा कसरी जुरेका ?
आर्वत चुल्ठैसरि षोडशीका ॥"

तृतीय सर्ग, श्लोक १ ।

माथि उल्लेख गरिएका श्लोकमध्ये पहिलो श्लोकमा तपस्या गर्दा नभमा ज्वाला उठेको, त्यसले हरिका गाला राता-राता भएर पसिनाको भेल उर्लिएको र त्यही झल बग्दै जाँदा गण्डकीको उत्पत्ति भएको कुराको वर्णन अतिसयोक्तिपूर्ण रूपमा गरिएको छ भने दोस्रो श्लोकमा शालिग्रामशिलामा भएका स्वर्ण रेखालाई षोडशी वा युवतीको चुल्ठोसँग तुलना गर्दा उपमा अलङ्कार उत्पन्न भएको छ । ठाउँ-ठाउँमा उखान-टुक्का, संस्कृतमा सूक्तिहरू

[ज्ञछड] ऐजन, पृ. ६६ ।

[ज्ञछढ] ऐजन ।

[ज्ञटण] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत्, पृ. ६८ ।

तथा बिम्बादीको प्रयोगले खण्डकाव्यको आलङ्कारिक शील्पसौन्दर्य गहिरिन पुगेको छ । काव्यले शाब्दिक बिम्बलाई सफलतापूर्वक उतारेको छ भने कालीगण्डकीलाई शीतत्त्व र पावनत्व प्रदान गर्ने माताको प्रतीकको रूपमा काव्यमा वर्णन गरिएको छ । बिम्बालङ्कार योजनासँग सम्बन्धित उपयुक्त विभिन्न आभूषणहरू अन्तर्निहीत रहेकै हुनाले पनि यो काव्य उत्कृष्ट सृजनाको रूपमा प्रतिष्ठित हुन पुगेको छ ।

४.३.३.७ शीर्षकीकरण तथा सार

खण्डकाव्यमा शीर्षकको महत्त्वपूर्ण स्थान रहने गर्दछ । शीर्षकीकरण गर्दा काव्यमा वर्णित नायक/नायिका, कथावस्तु आदिको प्रतिनिधित्व हुने गरी राख्ने पूर्वीय काव्य मान्यता रहेको पाइन्छ । शीर्षक देख्ने बित्तिकै काव्यको पूर्वानुमान गर्न सकिने र कुतूहल जगाउन सक्ने खालको राख्नु पर्ने हुन्छ । प्रस्तुत खण्डकाव्यमा पनि यही मान्यताअनुसार काव्यको मुख्य विषयवस्तु कालीगण्डकीको उत्पत्ति र जीवनयात्राको वणर्नलाई आधार मानी राखिएको छ । साथै काव्यको नायिकाको रूपमा पनि कालीगण्डकीको चित्रण गरिएको छ तर काव्यमा चरित्र चित्रण सशक्त रूपमा नभएकाले काव्यको शीर्षक विषयवस्तु वा मुख्य कथ्यका आधारमा राखिएको देखिन्छ । 'काली' र 'गण्डकी' दुई शब्दको समास भई कालीगण्डकी शीर्षक रहन गएको छ । यसरी विषयवस्तुको आधारमा रहन गएको **कालीगण्डकी** शीर्षक सार्थक र औचित्यपूर्ण रहेको छ । साथै शीर्षकीकरण गर्दा उत्पन्न हुनुपर्ने कुतूहलतालाई पनि शीर्षकले आत्मसात् गरेको देखिन्छ । त्यसैले शीर्षकीकरण औचित्यपूर्ण रहेको देखिन्छ ।

युवराज शर्मा गौतमद्वारा रचित कालीगण्डकी खण्डकाव्य उनको काव्ययात्राको दोस्रो कृति हो । पहिलो काव्य **अत्रिवंश शतक** पनि उत्कृष्ट नै रहेको थियो । काव्यको साधनायात्रामा आफ्नो गहन अध्ययन र लगनशीलतास्वरूप आएको कालीगण्डकी खण्डकाव्य नेपाली खण्डकाव्यमा परम्परामा उत्कृष्ट स्थानमा रहन सफल देखिन्छ ।

पौराणिक र धार्मिक विषयवस्तुमा रचित यस खण्डकाव्यले कालीगण्डकीको महिमागान गर्दै पवित्र र पावन नदी कालीगण्डकीलाई नेपालको सम्पदा र संस्कृतिको रूपमा स्थापना गर्नुपर्ने विचारलाई अगाडि सारेको देखिन्छ । २०६२ सालमा श्रीमती शोभा गौतमद्वारा प्रकाशित **कालीगण्डकी** खण्डकाव्यमा पाँचवटा सर्गहरूको सङ्गठित योजना गरिएको छ । ती पाँचवटा सर्गभित्र शास्त्रीय वर्णमात्रिक उपजाति, इन्द्रवज्रा, शार्दूलविक्रीडित र स्रग्धराजस्ता शास्त्रीय छन्दका जम्मा १५७ श्लोक रहेका छन् । काव्यको मूलकथ्य ५६ पृष्ठसम्म विस्तारित भएको छ भने परिशिष्ट ११ पृष्ठसम्म फैलिएको छ । काव्यमा जम्मा

८४ पृष्ठ खर्चिएको छ । शान्त रसलाई अङ्गीरस बनाएको यस काव्यमा विभिन्न भावलहरहरू फैलिएका छन् । तत्सम शब्द र आगन्तुक शब्दको प्रयोग समुचित रूपले गरिएको छ । अनुकरणात्मक शब्दको व्यापक प्रयोगले काव्यलाई चित्ताकर्षक बनाएको छ । उखान-टुक्का, सूक्ति र बिम्बालङ्कार काव्यमा स्वतःस्फूर्तरूपमा आएका छन् । कालीगण्डकीलाई नेपालको गौरव, सभ्यता र संस्कृति बनाउनुपर्छ भन्ने महान् उद्देश्य यस काव्यले बोकेको छ । वर्णनमा आएको प्रवाहमयी, ओजस्वी, प्रौढ र परिष्कृत भाषाको चमकले काव्यलाई उजिल्याएको छ । गौतमले पहिलो काव्यबाटै आफ्नो परिष्कारपूर्ण शैलीलाई देखाइसकेका थिए । **कालीगण्डकी**मा आइपुग्दा त्यो अझ उचाइमा पुगेको छ । नेपाली जातिको जातीय छन्द शार्दूलविक्रीडितको निर्बाध गति र ठाउँ-ठाउँमा आएको स्वस्फूर्त अलङ्कारविन्यास तथा प्रायः आएको अन्त्यानुप्रासको विन्यासले काव्यको कला वा रूपपक्षलाई ज्यादै उत्कृष्टता प्रदान गरेको छ । वास्तवमा यस काव्यले गौतमलाई एक परिष्कृत र प्रौढ कविका रूपमा नेपाली साहित्य सामु चिनाएको छ । **कालीगण्डकी** खण्डकाव्यसम्म आउँदा गौतमको काव्यकारिताले काव्यिक सौन्दर्यको उचाइ स्पर्श गरिसकेको छ । कतिपय स्थलमा भाव-रमणीयता र वैचित्र्यको छटा पनि परिलक्षित हुन्छ ।[ञटञ] प्रसाद गुण र वैदर्भी रीतिले गर्दा यो काव्यको शैली मनोहर बनेको छ ।[ञटद]

यसरी काव्यको रूपपक्ष अत्यन्त उत्कृष्ट देखापर्दछ । यसो हुँदाहुँदै पनि काव्यले केवल कलापक्षलाई मात्र नहेरी जीवनवादी चेतनालाई पनि अङ्गीकार गरेको छ । कालीगण्डकीजस्तो पावन नदीलाई हाम्रो गौरव, सभ्यता र संस्कृति बनाउनुपर्छ, हाम्रो राष्ट्रको पहिचान बनाउनु पर्छ, हाम्रो देशमा रहेका मुक्तिनाथ, रूरूक्षेत्र, देवघाट, त्रिवेणी जस्ता तीर्थस्थलको चिनारी विश्वमा गराउनुपर्छ भन्ने राष्ट्रवादी स्वरसमेत काव्यले सुसेल्न पुगेको देखिन्छ । यसको एउटा उदाहरण यस प्रकार छ :

"यो हो शुद्ध , पवित्र भूमि र यहाँ प्राणी दयाले गरी
आए, ध्यान तपादि कृत्य गरुँला भन्ने इरादा धरी ।
मौका यो तपको परेछ र ममा त्यो ताप बढ्दै गरी
यी गण्डस्थलबाट निस्कन गयो तातो पसीना झरी ॥"

प्रथम सर्ग, श्लोक ७ ।

[ञटञ] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत्, पृ. ६८ ।

[ञटद] माधव घिमिरे, पूर्ववत् ।

यहाँ हाम्रो देशमा विद्यमान तपस्थलीको महत्त्व र पहिचान गराउँन कवि लागिपरेका देखिन्छन् । यस्तै श्लोकहरू काव्यभरि देख्न सकिन्छ । परिष्कारपूर्ण शैलीलाई अँगालेका गौतम केवल कलालाई मात्र ध्याान नदिई जीवनवादी स्वर पनि काव्यमा सुसेल्न पुगेका छन् । त्यसैले यो **कालीगण्डकी** खण्डकाव्य कला र जीवन दुवैको राम्रो संयोजनले उत्कृष्ट ठहरिन पुगेको छ ।

कालीगण्डकी खण्डकाव्य समर्पणमय भक्तिभाव, गेयात्मक रचनाविधान र संवेद्य अनुभूतिको त्रिवेणी बन्न पुगेको छ । आर्य संस्कृति र वैदिक सभ्यताका साथै प्रकृति पूजा गर्ने आदिम संस्कारको उद्भावना यस काव्यमा पाइन्छ । आर्यावर्तमा हिमाली नदीले आफ्ना प्रस्रवण क्षेत्रमा बनाएको प्राचीन नवीन सभ्यतालाई पनि यस काव्यले प्रस्तुत गरेको छ । श्रुतिमा गेयात्मकता, वर्णनमा कुतूहलता र अनुभूतिको संवेद्यताले गर्दा यो काव्य बढी आस्वाद्य बनेको छ । समग्र रूपले हेर्दा काव्यमा केही त्रुटि भए पनि गुण पक्षको आधिक्यता नै बढी रहेको देखिन्छ ।

४.३.४ 'ऋतुदर्शन' खण्डकाव्यको अध्ययन

ऋतुदर्शन खण्डकाव्य गौतमको तेस्रो खण्डकाव्य कृति हो । यस शीर्षकअन्तर्गत विभिन्न उपशीर्षकमा केन्द्रित रही यस खण्डकाव्यको अध्ययन निम्नानुसार गरिएको छ ।

४.३.४.१ कृतिगत सन्दर्भ

युवराज शर्मा गौतमद्वारा लेखिएका तीनवटा खण्डकाव्य कृतिहरूमध्ये यो कान्छो कृति हो अर्थात् खण्डकाव्य कृति प्रकाशनको दृष्टिले तेस्रो कृति हो भने समष्टि कृति प्रकाशनको गणना गर्दा पाँचौं पुस्तकाकार कृति हो । धेरै विशेषताद्वारा सु-सज्जित यो कृति लेखनको प्रसङ्ग रमाइलो किसिमको रहेको देखिन्छ । नेपालमा प्रजातन्त्रको पुनः प्राप्तिका लागि भएको जनआन्दोलन २०६२/०६३ को समयमा लागेको कर्फ्यूको समयमा बाहिर हिड्डुल गर्न नपाएका कविले १२-१५ दिनमै यो कृतिको पाण्डुलिपि तयार पारेको देखिन्छ ।[ज्ञटघ] त्यसैले यसमा विभिन्न व्यङ्ग्यभाव पनि रहेका छन् । यस खण्डकाव्य लेखनको लागि प्रेरणा र प्रभाव भने कालीदासको **ऋतुसंहार** र लेखनाथको **ऋतुविचार**बाट प्राप्त भएको हो ।[ज्ञटद्ध]यसैमा कविको अन्तः प्रेरणाका साथै प्रकृतिलाई काव्यको विषय बनाउने

[ज्ञटघ] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत् ।

[ज्ञटद्ध] ऐजन ।

नेपाली साहित्यको परम्पराबाट प्रशस्त प्रेरणा मिलेको देखिन्छ । यिनै प्रेरणा, प्रभाव र स्रोतबाट **ऋतुदर्शन** खण्डकाव्य २०६३ सालमा पाठकसामु आएको देखिन्छ ।

४.३.४.२ विषयवस्तु

ऋतुदर्शन खण्डकाव्यमा प्रकृतिका वार्षिक ऋतुचक्रसम्बन्धी विषयवस्तुलाई आख्यानका रूपमा लिइएको देखिन्छ । वर्षचक्रमा आउने छवटै ऋतुहरूको विषयवस्तु नेपाली जन-जीवनको पृष्ठभूमिमा रहेको देखिन्छ । वर्षचक्रमा आउने छवटा ऋतुहरूको चित्रणमा आधारित यस कृतिमा मुख्य विषयवस्तु प्रकृति परिवर्तन र त्यसले मानवजीवनमा पार्ने प्रभावका बारेमा केन्द्रित रहेको देखिन्छ । काव्यमा छवटै ऋतुहरूको वर्णनको अतिरिक्त तत्-तत् ऋतुहरूमा मनाइने धार्मिक, सांस्कृतिक चाडपर्व र नेपाली परम्पराको चित्रण पनि गरिएको छ ।[ज्ञटछ] **ऋतुदर्शन** खण्डकाव्यमा वसन्त, ग्रीष्म, वर्षा, शरद्, हेमन्त र शिशिर गरी जम्मा छ खण्ड रहेका छन् । प्रत्येक खण्डले ऋतुका प्रकृति, प्रभाव, महत्त्व र तिनका संरक्षणका बारेमा बोलेको देखिन्छ । प्राकृतिक पर्यावरणमा देखिएका भौतिक विकृतिले सुन्दर सृष्टि र सृजनाको सभ्यता नष्ट हुने हो कि ? भन्ने शङ्कासमेत काव्यमा भेटिन्छ । जीवन र प्रकृतिको सम्बन्धलाई काव्यले आफ्नो काव्यिक विषयवस्तु बनाएको छ ।[ज्ञटट] काव्यमा राष्ट्रियता, नेपाली संस्कृति, संस्कार, विकासका गतिविधि र नेपाली पर्यटनलाई समेत समेटिएको छ ।[ज्ञटठ] काव्यमा विषयवस्तुको रूपमा छवटा ऋतुहरूको वर्णन आएको देखिन्छ भने ऋतुवर्णनमा प्रकृतिवर्णनका साथै ईश्वरीय अनुभूतिको चित्रण पनि पाइन्छ ।[ज्ञटड]

ऋतुदर्शन खण्डकाव्यको मुख्य विषयवस्तु प्रकृति हो । यसमा प्रकृतिका वार्षिक ऋतुचक्रसम्बन्धी विषयवस्तुको परिष्कारवादी वस्तुगत कथात्मक अभिव्यक्ति गरिएको छ र त्यस मुख्य विषयवस्तुभित्र सामाजिक, सांस्कृतिक, नैतिक र आध्यात्मिक विषयसन्दर्भहरूलाई सम्पुटित तुल्याइएको छ । समष्टिगत रूपमा विषयवस्तुगत सेरोफेरोलाई नियाल्दा वास्तवमा प्रकृतिपरक विषय कै केन्द्रीयतामा नै काव्यको सृजना भएको पाइन्छ ।

[ज्ञटछ] समीक्षक, "ऋतुमाथि काव्य", **अन्नपूर्णपोष्ट,** दैनिक, (सम्पा. श्री आचार्य), (वर्ष ५, अङ्क २४८, शनिबार, २०६३, पुस) , पृ. ७ ।

[ज्ञटट] चन्द्रप्रसाद न्यौपाने, "ऋतुवर्णनकाव्य", **मधुपर्क**, मासिक, (सम्पा. श्री ओमश्रेष्ठ), (वर्ष ४०, अङ्क ५,५४६०, २०६४, असोज) पृ. १७ ।

[ज्ञटठ] अज्ञात, "गौतमको ऋतुदर्शन लोकार्पित, **अन्नपूर्णपोष्ट,** दैनिक, (सम्पा. उज्वल शर्मा), (वर्ष १२, अङ्क ८, सोमबार, २०६३, पुस) पृ. ८ ।

[ज्ञटड] गोपीकृष्ण शर्मा, "युवराज गौतम र ऋतुदर्शन खण्डकाव्य", **ऋतुदर्शन,** (काठमाडौँः ई राजेन्द्र गौतम, २०६३) पृ. ज ।

प्रकृति नै मुख्य कथ्य बनेको यस खण्डकाव्यमा मानवीकृत ऋतु नै काव्य नायक हो ।[ज्ञटढ] पूरै एक वर्षको यात्रामा उसले विभिन्न रूप धारण गरेर अलग-अलग कार्य सम्पन्न गरेको छ । कहिले वर्षा ऋतुको रूप लिएर पानी बर्साउने, सम्पूर्ण वनस्पतीलाई हराभरा तुल्याउने र खेती-किसानी गराउने जस्ता काम गरेको छ भने कहिले शरद् ऋतुको रूप लिएर चारैतिर सफा स्वच्छ वातावरण बनाएको हुन्छ । यसरी नै सिङ्गो ऋतुले वर्षभरि वसन्त, ग्रीष्म, वर्षा, शरद्, हेमन्त र शिशिर गरी ६ ओटा रूप लिएर सोही अनुकूल अलग-अलग कार्य गरेको छ । ।[ज्ञठण] त्यसैले आलोच्य खण्डकाव्यको नायक प्रकृतिलाई मानवीकरण गरिएको ऋतु नै हो । ऋतुले विभिन्न समयमा गर्ने राम्रा नराम्रा कार्यहरूको वर्णनबाट नै काव्य पूर्ण भएको छ ।

ऋतुदर्शन खण्डकाव्यको पर्यावरणको अध्ययन गर्दा यसले स्थानिक परिवेशका रूपमा वार्षिक प्राकृतिक परिवर्तनमा देखापर्ने छवटा ऋतु र तिनमा हुने परिवर्तनलाई नै ग्रहण गरेको छ । कालिक परिवेशलाई नियाल्दा पूरा एक वर्षको समय काव्यले ग्रहण गरेको छ । वसन्त ऋतुदेखि लिएर शिशिर ऋतुसम्मका १२ महिनामा प्रत्येक ऋतुले भोग गर्ने २/२ महिनाको वर्णन काव्यमा गरिएको छ । वर्षचक्रमा आउने ऋतुसम्बन्धी परिवर्तन र त्यसले मानवजीवनमा पार्ने प्रभावमा नै काव्यको वातावरण निहीत छ ।

४.३.४.३ संरचना

प्रकृति वर्णनमा सफल देखिएको **ऋतुदर्शन** खण्डकाव्यलाई प्रकृति काव्यको उपमा पनि दिन सकिन्छ ।[ज्ञठज्ञ] यसमा प्रकृतिलाई नै मुख्य विषय बनाइएको छ । **ऋतुदर्शन** खण्डकाव्यमा हरेक सर्ग विषयवस्तुको रूपमा हेर्दा स्वतन्त्र पनि छन् र आफ्नो पृथक् अस्तित्व कायम गर्न पनि सक्षम देखिन्छन् । कुनै एक ऋतुलाई पूर्वापर प्रसङ्ग उल्लेख नगरी अलग्गै प्रकाशन गरेपनि त्यो आफैमा पूर्ण हुन्छ; अपूर्णताको स्थिति रहँदैन । यसरी प्रकृति वर्णनलाई नै मुख्य विषयवस्तु बनाई स्वतन्त्रसमेत रहन सक्ने यिनै छ वटा सर्गहरूको

[ज्ञटढ] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत्, पृ. त ।

[ज्ञठण] ऐजन ।

[ज्ञठज्ञ] चन्द्रप्रसाद न्यौपाने, पूर्ववत् ।

संयोजनबाट **ऋतुदर्शन** खण्डकाव्य तयार भएको छ । साथै आद्यान्त प्रकृतिवर्णन रहेकाले **ऋतुदर्शन** खण्डकाव्य प्रकृति काव्यका रूपमा समेत देखिएको छ ।[ज्ञ०द्द]

जीवनको एक अंशको चित्रण गरिएको कथात्मक संरचना भएको कविताको मझौला रूपलाई नै खण्डकाव्य भनिन्छ । एउटै उद्देश्य, एउटै प्रभाव, एउटै रस र थोरै पात्र भएको र कुतूहलतापूर्ण कथानकको अपेक्षा खण्डकाव्यले गरेको हुन्छ भन्ने मान्यता रहेको छ । खण्डकाव्यको यस सैद्धान्तिक आलोकमा हेर्दा **ऋतुदर्शन**लाई खण्डकाव्य नभनेर प्रकृतिकाव्य वा कोशकाव्य भन्नु पर्ने स्थिति आउँछ । लेखनाथ पौड्यालको **ऋतुविचार** काव्यलाई खण्डकाव्यको रूपमा मानिएको छ र त्यही कथ्यगत संरचनामा **ऋतुदर्शन** काव्य पनि रहेको छ । त्यसैले यस काव्यलाई पनि खण्डकाव्यको रूपमा मानिएको छ ।[ज्ञ०घ] यसरी विषयगत हिसाबले हेर्दा यो काव्य खण्डकाव्यको रूपमा हेर्नुपर्ने देखिन्छ । सर्गगत संरचनाका हिसाबले हेर्दा **ऋतुदर्शन** खण्डकाव्यमा प्रष्टसँग प्रथमसर्ग, द्वितीयसर्ग गरी शीर्षकसमेत दिइएको छ । यसरी छ सर्गमा पूर्ण भएको काव्यलाई १८७ श्लोकमा सङ्गठित गरिएको पाइन्छ । छवटा अलग-अलग सर्गको प्रबन्ध गरिएको हुनाले यो प्रबन्धकाव्य नै हो भने यसको श्लोकगत लमाइका हिसाबले यो पुष्ट मानक खण्डकाव्य हो । यसलाई विभिन्न शीर्षकअन्तर्गत सर्ग-सर्गमा अन्तर्विभाजन गरेर लेखिएको देखिन्छ । यसको संरचनात्मकस्वरूप खण्डकाव्यका रूपमा रहेको छ ।[ज्ञ०द्ध] यसरी आलोच्य काव्यको संरचना अत्यन्त सङ्गठित रहेको छ ।

प्रथम सर्ग : वसन्त ऋतु

वसन्त ऋतुलाई सर्वश्रेष्ठ ऋतुको स्थान दिँदै ऋतुहरूको राजा मानेका छन् । जाडो मौसमलाई चिर्दै आउने यस ऋतुमा चैतेदशैं, रामनवमी जस्ता पर्वहरूसमेत पर्ने तथा सारा प्राणीजगत् यस ऋतुराज वसन्तलाई पाएर मख्ख पर्दछन् भन्ने प्रसङ्ग यस सर्गमा वर्णन गरिएको पाइन्छ । वसन्त वर्णनको एक श्लोक हेरौँ :

"निस्के केही बिखरित जरा बोट साना, खिरीला
धेरै दामी हरित पिपिरा औषधी छन् निराला ।
देख्छौं सारा सुखमय जगत् राज्य गर्दै वसन्त
राजा राम्रो असल छ भने राज्य के हुन्न शान्त ॥"

वसन्त ऋतु, श्लोक ११ ।

ज्ञ०द्द गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत्, पृ. ण-त ।

ज्ञ०घ ऐजन ।

ज्ञ०द्ध गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत्, पृ. झ ।

यहाँ प्रत्यक्षरूपमा प्रकृतिको मनोहर वर्णनका साथै अप्रत्यक्षरूपमा तत्कालीन समयमा नेपाल अशान्त रहेकाले राजा राम्रो भएमा देश शान्त हुन्छ भन्ने व्यङ्ग्यसमेत कविले गरेका छन् ।

द्वितीय सर्ग : ग्रीष्मऋतु

प्रचण्ड गर्मीलाई लिएर आउने ग्रीष्म ऋतुमा प्रकृतिको सबै वातावरण तापमय हुने भएकाले पानीको हाहाकार हुने, लु-लाग्ने आदि कार्य हुन्छन् । चारैतिर उष्णवातावरण कायम रहन्छ । जब असार लाग्छ तब बादलको टुक्रादेखी कृषक पानी पर्ने आशामा खुशी हुन्छन् भन्दै यिनै ग्रीष्मकालीन मौसम परिवर्तनसम्बन्धी विषयको वर्णन कविले यस सर्गमा अत्यन्तै वस्तुपरक ढङ्गले प्रस्तुत गरेको देखिन्छ ।

तेस्रो सर्ग : वर्षा ऋतु

वर्षा ऋतुको आगमनले पृथ्वी जगत्मा खुसीयालीको आगमन हुने, कृषकहरूमा उत्साह र उमङ्गको सञ्चार गराउने कुराको काव्यात्मक वर्णन यस सर्गमा गरिएको छ ।[ज्ञठछ] यही समयमा पर्ने साउने सङ्क्रान्ति, कृष्णाष्टमी, तीजजस्ता पर्वहरूसमेत पर्ने तथा वर्षा ऋतुको वातावरण हरियाली हुने जस्ता विषयवस्तुलाई यस सर्गमा वर्णन गरिएको छ । सबै पक्षबाट वर्षाऋतु खासगरि सुखद् समय हो भन्ने कविको मान्यता छ ।[ज्ञठट]

चतुर्थ सर्ग : शरद् ऋतु

शरद्को आगमनले प्रकृति स्निग्ध हुन्छ । आकाश खुला हुन्छ, खेतीबारीमा पहेलपुर धानका बालाभ्mुली प्रकृति रमणीय देखिन्छ । यिनै भाव काव्यको विषयवस्तुका रूपमा यस सर्गमा रहेका छन् । यही समयमा शारदीय नवरात्रमहोत्सव पनि मनाइन्छ । दशैं, तिहार जस्ता चाडपर्वको महिमा र चर्चा गर्नु चतुर्थ सर्गको विषयवस्तुको रूपमा रहेको देखिन्छ । यही शारदीय शोभालाई कविले उत्प्रेक्षा अलङ्कारमा यसरी व्यक्त गरेका छन्:

> *"पैलो भ्mुल्का रवि किरणका स्पर्शले शैल हुन्छ*
> *मानौं सारा रजत गिरि नै रक्त रक्ताम्य हुन्छ ।*
> *भ्mर्छन खोला प्रखर गतिले शैलका कोखबाट*
> *यै मौकामा शरद ऋतुले पस्न गर्दोछ आँट ॥"*

शरद् विचार, श्लोक ३ ।

[ज्ञठछ] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत्, पृ. ठ ।

[ज्ञठट] ऐजन ।

यहाँ शरद्कालीन शोभाको वर्णन गरिएको छ । कविले सूर्यको लालीमय प्रकाशले जब पर्वतमालामा स्पर्श गर्छ तब मानौं पर्वतमालाहरू रगतले रक्ताम्य भएका झैं देखिन्छन् भनी उत्प्रेक्षा अलङ्कारको प्रयोगमा आफूलाई सिद्धहस्त देखाएका छन् ।

पञ्चम सर्ग : हेमन्त ऋतु

काव्यको पाँचौ सर्गका रूपमा आएको यस हेमन्त ऋतुलाई कविले रात लामा र दिन छोटा हुँदै जाने ठण्डीयामका रूपमा वर्णन गरेका छन् । पर्वत शिखरहरूमा हिउँ जमेर सेताम्य हुने र शरद्को रम्यआभालाई हेमन्त ऋतुको जाडोले च्याप्दै लगेको, कस्तुरी मृगका वासना हराएको आदि प्राकृतिक विषयको वर्णन कविले अत्यन्त मनोहररूपमा व्यक्त गरेका छन् । जनकपुरमा मनाइने विवाह-पञ्चमी मेला पनि हेमन्त ऋतुमा नै पर्दछ भन्दै ज्यादै ठण्डी र शीतमय वातावरणको वर्णन गरेको देखिन्छ ।[ज्ञठठ]

पष्ठ सर्गः शिशिर ऋतु

काव्यको अन्तिम सर्गको रूपमा रहेको शिशिर ऋतुको आरम्भको समयमा चिसो स्याँठले मुटु नै छेड्ने गरी थर्थर् कम्प गराउने विषयको वर्णन कलात्मकरूपले गरेका छन् । हुरी-बतासको विनासकारी रूपको पनि मनोहर वर्णन गर्नमा उनी उत्तिकै सिपालु देखिन्छन् ।[ज्ञठड] यही समयमा पर्ने माघे सङ्क्रान्ति, वसन्तपञ्चमी जस्ता चाडपर्वको रमाइलो वर्णनलाई पनि यस सर्गमा समेटेको देखिन्छ ।

प्रस्तुत खण्डकाव्यमा सर्ग शीर्षक र पद्यहरूको विनियोजन यसरी गरिएको छ -

सर्ग	**शीर्षक**	**पद्य सङ्ख्या**	**पृष्ठ**
प्रथम	वसन्त ऋतु	३२	२३-३०
द्वितीय	ग्रीष्म ऋतु	३१	३१-३८
तृतीय	वर्षा ऋतु	३१	३९-४६
चतुर्थ	शरद् ऋतु	३२	४७-५४
पञ्चम	हेमन्त ऋतु	३०	५५-६२
षष्ठ	शिशिर ऋतु	३१	६३-७०
		जम्मा १८७	

वर्षचक्रमा आउने छवटा ऋतुहरूको वर्णनमा आधारित यस काव्यमा ऋतुहरूमा आउने परिवर्तनको मुख्य विषयवस्तुभित्र सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, आध्यात्मिक

[ज्ञठठ] ऐजन ।

[ज्ञठड] ऐजन ।

विषयसन्दर्भहरूको चर्चा गरिएको छ । यति हुँदा-हुँदै पनि मुलतः काव्यको विषयवस्तु प्रकृति वर्णनकै केन्द्रीयतामा रहेको देखिन्छ । खण्डकाव्यमा जीवनको एक खण्डको अभिव्यक्ति गर्दा आख्यानात्मक वा आख्यानेतर भावप्रवाहात्मक विषयवस्तुको उपयोग गर्न सकिन्छ । **ऋतुदर्शन**मा पनि समष्टि प्रकृतिको एक खण्डको रूपमा देखा पर्ने वार्षिक ऋतुचक्र परिवर्तनसम्बन्धी विषयवस्तुको उपयोग गरिएको हुँदा यसमा खण्डकाव्यको अपेक्षानुसार जीवनजगत्को एक खण्डको चित्रण हुने विषयवस्तु उपयोग भएको मान्न सकिन्छ । त्यसैले यसलाई कोशकाव्य नभनी खण्डकाव्य भन्न सकिन्छ । यसरी **ऋतुदर्शन** खण्डकाव्यमा छवटा सर्गमा १८७ वटा श्लोकको संयोजन गरी सु-सङ्गठित किसिमको संरचनामा काव्यपूर्ण गरिएको छ । वर्षचक्रमा आउने छवटा ऋतुहरूमध्ये वसन्त ऋतुको वर्णनबाट काव्यको थालनी भएको छ । सर्गगत प्रथम श्लोकहरू भूमिकाका रूपमा रहेका छन् । अन्तिम श्लोकहरू उपसंहारका रूपमा रहेका छन् र बीच भागका पद्यहरूले ऋतुका प्रवृत्ति, प्रभाव र महत्त्वको वर्णन गरेका छन् ।[ज्ञठढ] यसरी **ऋतुदर्शन** खण्डकाव्यको स-ुसङ्गठित संरचनामा पूर्ण भएको देखिन्छ ।

४.३.४.४ केन्द्रीय कथ्य

प्रकृतिको वर्णन गर्ने मूल अभिप्रायका साथमा तत्-तत् ऋतुहरूमा मनाइने धार्मिक, सांस्कृतिक चाडपर्व र नेपाली परम्पराको जगेर्ना र सम्बर्द्धन गर्नुपर्छ भन्ने उद्देश्यले यस काव्यले राखेको देखिन्छ । प्रकृतिको परिवर्तन र त्यस परिवतर्नले मानवजीवनमा पार्ने प्रभावलाई चित्रण गर्दै मानवजीवन र प्रकृतिको सह-सम्बन्धलाई प्रस्तुत गर्ने काव्यको उद्देश्य रहेको पाइन्छ ।[ज्ञडण]प्रकृति र मानवका बीच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको हुन्छ । प्रकृतिले मानवजीवनमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ । यही प्रकृतिको परिवर्तनशील नियमलाई हामीले समय सापेक्ष रूपमा अँगाल्न सक्नुपर्छ र हाम्रा चाडपर्व धर्म, संस्कृतिको जगेर्ना गर्नुपर्छ भन्ने केन्द्रीय कथ्यलाई प्रस्तुत काव्यले ग्रहण गरेको देखिन्छ ।

४.३.४.५ लयविधान र भाषाशैली

[ज्ञठढ] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत्, पृ. झ ।

[ज्ञडण] ऐजन, पृ. थ ।

ऋतुदर्शन खण्डकाव्य रसात्मक शास्त्रीय छन्दहरूको प्रयोग गरेर ऋतुहरूको आलङ्कारिक वर्णनमा रचित खण्डकाव्य हो ।[ज्ञडज्ञ] प्रस्तुत खण्डकाव्यमा शास्त्रीय वर्णमात्रिक बद्ध छन्दढाँचाको प्रयोग गर्दा छन्दको अनुशासनलाई कठोर रूपमा पालना गरिएको छ ।[ज्ञडद्द] प्रत्येक सर्गको सुरु उपजाति छन्दको श्लोकबाट गरी मुख्य कथावस्तु मन्दाक्रान्ता छन्दमा र सर्गको अन्त्य शिखरिणी छन्दको श्लोकबाट गरिएको छ ।[ज्ञडघ] यसरी वर्णमात्रिक बद्ध लयढाँचाका उपजाति, मन्दाक्रान्ता र शिखरिणी छन्दको प्रयोग काव्यमा गरिएको छ । यी तीनै थरी छन्दको प्रयोगमा यिनका नियमको पूर्ण पालना गर्दै कथ्य विषयवस्तुलाई निर्वाधरूपमा सहज हुने गरी प्रस्तुत गर्ने अभिव्यक्तिकौशल यसका स्रष्टा कवि गौतमले देखाएका छन् ।

आलोच्य खण्डकाव्यमा नल्कि, गजब, स्विमिङ्पुल, फकिर जस्ता आगन्तुक शब्दको प्रयोग पनि भएको देखिन्छ । भाषिक वर्ण योजनाका तहमा ध्वनिसाम्य, वर्णसाम्य कायम गरी आन्तरिक अनुप्रास एवम् अन्त्यानुप्रासको नियमित प्रयोग गर्ने प्रवृत्तिले लयगत सङ्गीतिक माधुर्यलाई तीव्र तुल्याउनका साथै भाषिक शैलीगत रमणीयताको पनि वृद्धि गरेको छ । छोटा, सरल शब्दका अतिरिक्त केही समासयुक्त शब्दको प्रयोग गरिएको छ । तद्भव शब्द र तत्सम शब्दको प्रयोगमा देखाइएको परिष्कारवादी चयनकौशल, श्लोकगत चरणयोजना र भाषिक वाक्य योजनाका बीचमा कायम गरिएको समानान्तरताले भाषाशैलीगत वैशिष्ट्यता अझ उजिल्याएको देखिन्छ । कविको काव्य लखेनको निरन्तरता स्वरूप आएको यस काव्यमा कविले उत्कृष्ट भाषाशैलीको नमुना दिएको देखिन्छ । काव्यमा सहजता र सरसताका साथै काव्य सृजनामा हृदय र बुद्धिको समुचित समन्वय भएको भेटिन्छ । कवितामा प्रस्तुत शब्दावलीहरूमा श्रुतिमधुरता र साङ्गीतिक ध्वनिको अन्तर्गुञ्जन पनि पाइन्छ ।[ज्ञडढ]

शैलीगत माधुर्यता र भाषाशैलीगत रम्यता यस काव्यको विशिष्ट प्राप्ति हो । यसो हुनुमा कविको शब्दज्ञान तथा व्याकरणबोध र उनको निखारिँदै आएको कवित्वको प्रभाव रहेको देखिन्छ । गौतमको काव्य सृजनामा बुद्धि र हृदयको राम्रो समन्वय पाइन्छ । शास्त्रीय चिन्तन र नैतिकताले खारिएका उहाँका कवितामा बौद्धिकताको प्रभाव पाइन्छ नै; साथै गहन

[ज्ञडज्ञ] चन्द्रप्रसाद न्यौपाने, पूर्ववत् ।

[ज्ञडद्द] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत् पृ. त ।

[ज्ञडघ] हेमराज ज्ञवाली, “ऋतुदर्शनमा एक दृष्टि”, **कान्तिपुर,** दैनिक, (सम्पा.नारायण वाग्ले), (वर्ष अङ्क) शनिबार, २०६३ पुस, पृ.७ ।

[ज्ञडढ] माधव घिमिरि, “शुभकामना”, **ऋतुदर्शन** ,(काठमाडौंः ई. राजेन्द्र गौतम, २०६३), पृ. च ।

अनुभूतिको अन्तर्मिश्रणले गर्दा ती कविता उत्तिकै हृदयसम्बेद्य पनि बनेका छन् । [ज्ञडछ] भावगाम्भीर्य र शब्दसङ्गीतले उहाँका कविता आस्वाद्य बनेका छन् । संस्कृत बहुल शब्दको प्रयोग भए पनि सरल र बोधगम्य छन् । [ज्ञडट]

४.३.४.६ उक्तिढाँचा र अलङ्कार प्रयोग

प्रकृतिको वर्णनमा केन्द्रित यस काव्यमा छवटा ऋतुको वस्तुपरक तथा आलङ्कारिक वर्णनको कथयिताका रूपमा स्वयं कवि उपस्थित देखिन्छन् । उनकै प्रौढोक्तिका रूपमा यो खण्डकाव्य आएको छ । प्रत्येक सर्गको अन्तिम श्लोकको अन्तिम चरणमा कविले प्रथम पुरुष एकवचन 'म' को प्रयोग गरी आफूलाई वक्ताको रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । एउटा उदाहरण हेरौ :

"शरत् शोभा जाँदा अनि उदित हेमन्त हुन गो
बडी, अन्धो जाडो तिमिर रजनी लम्बिन गयो ।
चिसो, मैलो, हुस्सु ऋतु जनित क्यै वर्णन गरी
थमाएँ, ऐले यो कलम, म यही बन्धन गरी ॥"

हेमन्त ऋतु, श्लोक ३० ।

यसरी आलोच्य खण्डकाव्य कविप्रौढोक्तिका साथै कविनिबद्धवक्तृप्रौढोक्ति कथनढाँचा वा उक्तिढाँचामा संरचित भएको पाइन्छ । प्रायः कविता तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित छन् र सर्गान्तमा 'म' तत्त्व पनि समाहित भएको देखिन्छ । [ज्ञडठ]

ऋतुदर्शन खण्डकाव्य गहकिलो र एक सुन्दर काव्यकृतिको रूपमा देखिन आएको छ ।[ज्ञडड] प्रकृतिको चित्रण गर्ने क्रममा आयोजित किसिमले नभई स्वतः स्फूर्त रूपमा विभिन्न बिम्ब, अलङ्कार र प्रतीकहरू काव्यमा आएका देखिन्छन् । काव्यका कतिपय स्थलहरूमा उपमा, उत्प्रेक्षा, रूपक, दृष्टान्त आदि अर्थालङ्कारसमेत स्वतः स्फूर्तरूपमा संयोजित छन् ।[ज्ञडढ] साथै यस खण्डकाव्यमा अनुप्रासका विभिन्न भेदहरूको पनि आयोजना भएको देखिन्छ । काव्यमा कतै-कैत अद्यानुप्रास (४:८), मध्यानुप्रास (२:४), छेकानुप्रास, वृत्यानुप्रास तथा सर्वत्र अन्त्यानुप्रासको सफल योजना गरिएको देखिन्छ । **ऋतुदर्शन**

[ज्ञडछ] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत्, पृ. त ।

[ज्ञडट] ऐजन ।

[ज्ञडठ] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत्, पृ. थ ।

[ज्ञडड] समीक्षक, पूर्ववत् ।

[ज्ञडढ] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत्, पृ. त ।

खण्डकाव्यमा कविका यस अघिका कृतिमा भन्दा बढी अलङ्कारको आयोजना भएको देखिन्छ । उत्प्रेक्षा (१:२१, ४:३, ६: २२), उपमा (१:२४, ३:१४, ३:१८), स्वभावोक्ति (१:२८), रूपक (५:१४), लोकोक्ति (५:१०, ६:५), वक्रोक्ति (१:११) जस्ता अलङ्कारको प्रयोगले कथ्यलाई आकर्षक बनाएको देखिन्छ । व्यङ्ग्योक्तिको प्रयोग पनि यस काव्यमा गरिएको पाइन्छ । ठाउँ-ठाउँमा गरिएको नेपाली उखान- टुक्का र बिम्ब तथा प्रतीकको प्रयोगले यस काव्यलाई व्यञ्जनात्मक र कलात्मक बनाई उभ्याएको छ ।

४.३.४.७ शीर्षकीकरण तथा सार

खण्डकाव्यको शीर्षकचयन गर्दा काव्यका नायक/नायिका, काव्यमा वर्णित कथावस्तु आदिको आधार लिइन्छ । यहाँ काव्यको विषयवस्तुसँग सम्बन्धित भएर शीर्षकविधान गरिएको देखिन्छ । **ऋतुदर्शन**को नामाकरणको विषयमा भन्नुपर्दा 'दर्शन' शब्दले समस्त ऋतुहरूको दर्शन वा नमस्कार आदिकै सामान्य अर्थ बोध गराउँदछ । दर्शनको अर्थ सिद्धान्त (Theory of Philosophy) पनि हुने हुँदा ऋतु वा ऋतुका बारेमा हुने सैद्धान्तिक वा दार्शनिक कुराहरू पनि हुन्छ । **ऋतुदर्शन** भन्नाले यिनै उपर्युक्त कुराहरूलाई जनाउने पनि देखिन्छ ।[ज्ञढण] यस काव्यको शीर्षक ऋतु र दर्शन जस्ता दुई शब्दको संयोजनबाट बनेको देखिन्छ । काव्यमा वार्षिक ऋतु-चक्रमा आउने छवटा ऋतुहरूको वर्णन र त्यसको मानव जीवनसँगको सम्बन्धलाई प्रस्ट पार्ने विषयवस्तु रहेको देखिन्छ । त्यसैले **ऋतुदर्शन** शीर्षक सार्थक र औचित्यपूर्ण रहेको देखिन्छ । शीर्षकीकरणका हिसाबले प्रस्तुत काव्य सफल रहेको पाइन्छ ।

युवराज शर्मा गौतमद्वारा रचित २०६३ सालमा प्रकाशित उत्कृष्ट प्रकृतिकाव्य **ऋतुदर्शन** कविको काव्य साधनाको तेस्रो प्राप्ति हो । कवि युवराज शर्मा गौतमले नेपाली साहित्यभण्डारमा एउटा मूल्यवान रत्न **ऋतुदर्शन** थपेका छन् ।[ज्ञढज्ञ] प्राकृतिक विषयवस्तुको केन्द्रीयतामा विभिन्न चाडपर्व, रीतिरिवाज, धर्म-संस्कृतिको चित्रण पनि काव्यमा गरिएको देखिन्छ । मानवीकृत ऋतु नै काव्यको नायक हो । यसले विभिन्न ऋतु परिवर्तनमा गर्ने कार्यबाट नै कृतिले गति प्राप्त गरेको छ । एक वर्षको समायावधि काव्यले ओगटेको छ । छवटा सर्गको सङ्गठित संरचनामा काव्य पूर्ण भएको देखिन्छ । ती छ सर्गभित्र शास्त्रीय

[ज्ञढण] युवराशर्मा गौचम, "प्राक्कथन", **ऋतुदर्शन,** (काठमाडौं: ई राजेन्द्र गौतम, २०६३), पृ.न ।

[ज्ञढज्ञ] हेमराज ज्ञवाली, पूर्ववत् ।

वर्णमात्रिक उपजाति, मन्दाक्रान्ता र शिखरिणी छन्दका जम्मा १८७ श्लोक रहेका छन् । शान्तरसलाई अङ्गीरस बनाएको यस काव्यले अन्य भावलाई पनि समेटेको देखिन्छ । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दका साथै अनुकरणात्मक शब्दको प्रयोगले काव्य मिठासपूर्ण बनेको छ । आलोच्य खण्डकाव्यमा स्वतः स्फूर्त रूपमा अलङ्कारहरू आएका छन् भने अन्त्यानुप्रासको अनिवार्य उपस्थिति काव्यमा देखिन्छ । यस काव्यको विशिष्ट प्राप्ति अनुप्रासका सबै भेदहरूलाई सफलताका साथ प्रस्तुत गर्नु रहेको छ । ऋतुहरूको वर्णन, महिमा, प्रभाव र महत्त्वको चित्रण गर्नुका साथै प्राकृतिक पर्यावरणमा देखिएका भौतिक विकृतिले सुन्दर सृष्टि र सृजनाको सभ्यता नष्ट हुन नपाओस भन्ने केन्द्रीय कथ्यलाई काव्यले समेटेको देखिन्छ । वस्तुविन्यास, संरचना र प्रस्तुतिका दृष्टिले नौलो रूपमा तयार भएको यो काव्य कविको प्रकृति पर्यवेक्षणको काव्यात्मक रूपान्तरण पनि हो । मानवजीवनलाई प्रकृतिसापेक्ष रूपमा वर्णन गर्ने **ऋतुदर्शन** खण्डकाव्यले जीवन र प्रकृतिको सह-सम्बन्धलाई समेत प्रस्तुत गरेको छ ।[ज्ञढद्द] कवितामा प्रस्तुत शब्दावलीमा श्रुतिमधुरता र साङ्गीतिक ध्वनिको अन्तर्गुञ्जन पनि पाइन्छ ।[ज्ञढघ] काव्यको भाषाशैली ओजस्वी, प्रौढ, शालीन र परिष्कारपूर्ण रहेको छ । प्रस्तुत काव्यको रूपपक्ष ज्यादै सशक्त रहेको देखिन्छ । प्रकृति र संस्कृतिको जगेर्ना गर्नु हामी सबैको कर्तव्य हो भन्ने जीवनवादी चेतना पनि काव्यमा रहेको देखिन्छ ।

ऋतुदर्शन खण्डकाव्य नेपाली साहित्यको एउटा अमूल्य सम्पत्ति बन्न पुगेको छ । यसले प्रकृतिको सुन्दरतालाई मात्र वर्णनको विषय नबनाई धर्म-संस्कृतिको पनि चर्चा गरेको छ । साथै प्रकृतिको संरक्षणमा विशेष जोड दिएको देखिन्छ । त्यसैगरी कालिदास र लेखनाथ पौड्यालको जस्तो उत्कृष्ट ऋतुवर्णनसम्बन्धी परम्परामा **ऋतुविचार**पछिको झण्डै १०० वर्षपछि यो कृति आएको देखिन्छ । यस्तो सफल कृति दिने गौतम धन्यवादका पात्र बनेका छन् ।[ज्ञढद्ध] यसरी **ऋतुदर्शन** जस्तो उत्कृष्ट काव्य रचना गर्ने सर्जक गौतम नेपाली काव्यिक परम्पराका एक कुशल कवि बनेका छन् ।

४.४ युवराज शर्मा गौतमका साहित्येतर कृतिहरूको अध्ययन

[ज्ञढद्द] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत्, पृ. थ ।

[ज्ञढघ] माधव घिमिरे, पूर्ववत्, पृ. च ।

[ज्ञढद्ध] चन्द्रप्रसाद न्यौपाने, पूर्ववत् ।

युवराज शर्मा गौतमले पुस्तकारकार कृति लेखनको प्रारम्भ अनुसन्धानमूलक कृति **नेपालमा चिया खेतीको विकास : एक विश्लेषणात्क** अध्ययनबाट गरेको देखिन्छ । यहाँ गौतमद्वारा लिखित यिनै अनुसन्धानमूलक कृतिहरूको सङ्क्षिप्त अध्ययन गरिएको छ । कृति अध्ययनको क्रम यस प्रकार रहेको छ :

क) **नेपालमा चिया खेतीको विकासः एक विश्लेषणात्मक अध्ययन** (२०४५) ।

ख) **तीर्थपयर्टन** (२०६१) ।

गौतमका यी कृतिहरू साहित्येतर भएकाले नियलाई कृतिमा निहीत विषयवस्तु उद्देश्य र शैलीका आधारमा मात्र सङ्क्षिप्त अध्ययन गरिएको छ ।

४.४.१ 'नेपालमा चिया खेतीको विकासः एक विश्लेषणात्मक अध्ययन' कृतिको समीक्षा

यो कृति युवराज शर्मा गौतमको प्रथम पुस्तकाकार कृति हो । यसै कृतिबाट गौतमले आफ्नो पुस्तकाकार कृति प्रकाशनको क्रमलाई आरम्भ गरेको देखिन्छ । यही अनुसन्धानात्मक कृतिको यहाँ सङ्क्षिप्त अध्ययन गरिएको छ ।

४.४.१.१ कृतिगत सन्दर्भ

बाराको कलैयामा प्र.जि.अ. भएका बेला गौतमलाई सह-अञ्चलाधीस बनाई इलाममा पठाइयो । इलाममा पहलिो पल्ट चियाको बोट देख्दा गौतमले चिया खेतीको बारेमा टिपोट गर्ने कार्य आरम्भ गरे । प्रशासकीय अधिकृत कृष्णप्रसाद पौडेलले अङ्ग्रेजीमा लेखिएको टिपोट दिए । तीन पटकसम्म सामग्री सङ्कलनका लागि दार्जिलिङ घुम्न गएपछि २/३ महिनाको बसाइँमा पाण्डुलिपि तयार भयो ।[ज्ञढछ] यसपछि ई.राजेन्द्र गौतमद्वारा २०४५ सालमा प्रकाशित गरेको देखिन्छ ।

४.४.१.२ विषयवस्तु

चिया नेपालमा जनजीवनको अपरिहार्य वस्तु भइसकेको प्रसङ्गमा मुलुकमा यस खेतीको विकास र विस्तार, यसको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि कस्तो छ ? यसको विकास सम्बन्धमा सरकारी नीति र अवधारणा के-के छन् ? हामी यस पेय पदार्थको कति आयात

[ज्ञढछ] युवराज शर्मा गौतमसँग उहाँकै निवास बबरमहलमा मिति २०६५/५/२२ गते भएको प्रत्यक्ष कुराकानीबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

गर्दछौं ? र स्वदेशमै पनि कतिसम्म उत्पादन गर्न सक्षम भएका छौं?[ज्ञढट] यिनै विषयवस्तुसँग सम्बन्धित रहेर यो कृति तयार भएको देखिन्छ ।

यस कृतिमा मुख्य रूपले ३५ वटा शीर्षक रहेको पाइन्छ र आवश्यक रूपमा ती शीर्षकका उपशीर्षक पनि रहेको देखिन्छ । ३४ वटा शीर्षक विषयवस्तुसँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ भने ३५औँ शीर्षक परिशिष्ट भाग हो; यसमा २ वटा उपशीर्षक रहेका छन् । यहाँ यिनै शीर्षकहरूको सङ्क्षिप्त चर्चा गरिएको छ ।

१. चियासम्बन्धी प्राग्-ऐतिहासिक पृष्ठभूमि (Pre- Historial Background)

सर्वप्रथम मानवलाई पेय पदार्थको आवश्यकता पर्दछ । मानव जन्मनासाथ आमाको स्तनपान गर्न थाल्दछ । मानिसले भोकलाई केही समयका लागि खटाउन सके तापनि प्यासलाई खटाउन गाह्रो पर्दछ । हामीलाई खाद्य पदार्थको तुलनामा पेय पदार्थ प्राथमिक रूपमा र अधिक मात्रामा चाहिने पनि देखिन्छ ।[ज्ञढठ] त्यसैले मान्छेले तुलसी, ज्वानो जस्ता वस्तुको झोल बनाई खान थाले । चिनीयाँ समाजले सयौं वर्ष अघिदेखि नै चिया भन्ने वनस्पति पत्तालगाई यसको प्रयोग गर्दै आए । वस्तुतः चिनियाँहरूले चियाको पत्ता लगाएको हुनाले सर्वप्रथम चियाको उत्पत्ति र विकास एसियाबाटै भएको हो भन्ने कुरामा दुईमत छैन । [ज्ञढड] यिनै विषयलाई यस शीर्षकमा समेटेको देखिन्छ ।

२. नेपालमा चिया पिउने परम्पराको थालनी

यस शीर्षकमा प्रथम विश्वयुद्धताका ब्रिटिस सेनामा भर्ती भएका लाहुरेहरूले सर्वप्रथम नेपालमा चिया ल्याई खान थालेको कुरा र हाल ४/५ कपदेखि १५/२० कपसम्म चिया नभई नहुने भइसकेको कुरा चर्चा गरेको देखिन्छ ।

३. चिया बनाउने र खाने तरिकाहरू (Pre Peration of Tea, Pattearn of Consumption)

यसमा चिया बनाउने विभिन्न तरिका र प्रकारहरू जस्तैः सामान्य चिया, आइस टी, भोटे चिया, जसमीन टी आदिको चर्चा गरिएको छ भने स्वीडेनका राजा गुस्ताव तृतीयले चिया र कफी खानु हानिकारक छ या छैन भनी दुई जुम्ल्याहामा गरेको परीक्षण आदि कुरा समावेश गरेको देखिन्छ ।

[ज्ञढट] युवराज शर्मा गौतम, **नेपालमा चिया खेतीको विकासः एक विश्लेषणात्मक अध्ययन**, (काठमाडौँः ई. राजेन्द्र गौतम, २०४५), पृ. १ ।

[ज्ञढठ] युवराज शर्मा गौतम, पूर्ववत्, पृ २ ।

[ज्ञढड] ऐजन ।

४. नेपालमा चियाको खपत र आयात (Consumption and Improt) गर्न करोडौ रूपैयाँ लाग्ने गरेको

यस शीर्षकमा लेखकले नेपालमा चियाको उत्पादनले माग थेग्न नसकी करिब १९ करोड रूपैयाँको ३८ लाख के.जी. चिया आयात गर्ने गरेको तथ्याङ्क प्रस्तुत गरेका छन् । साथै ADB को तथ्याङ्कलाई पनि देखाएका छन् ।

५. नेपालमा चिया खेती विकासको क्रममा छिमेकी मुलुकको प्रभाव (Impact of Neighboruing Countries)

भारतमा अङ्ग्रेजहरूको औपनिवेश रहेकाले उनीहरूले चियाको खेती दार्जिलिङ, खर्साङ आदि पहाडी भेगमा आरम्भ गरी चिया उद्योगको विकास गरेको देखिन्छ । त्यसैको प्रभावस्वरूप नेपालमा सर्वप्रथम मेची अञ्चलको इलाममा चिया खेती विकासक्रमको आरम्भ उतै दार्जिलिङबाट भएको भन्ने कुरामा दुईमत रहन सक्दैन ।[ज्ञढढ] यिनै प्रसङ्ग यस शीर्षकमा रहेको छ ।

६. चिया निर्यातक देशहरूमा भारतको प्रमुख स्थान र चियाको गुणस्तर कायम राख्ने तरिका

विश्वका विभिन्न मुलुकमा निर्यात हुने चियाको करिब ३३ प्रतिशत स्थान भारतीय चियाहरूले ओगटेको देखिन्छ ।भारतीय चिया उद्योगहरूले चियाको गुणवत्ता कायम राख्न विभिन्न विधिहरू अपनाउने गरेको पाइन्छ ।[द्दण्ण] यिनै विषयलाई यस शीर्षकमा समेटेको पाइन्छ ।

७. नेपालमा सर्वप्रथम चिया खेतीको सूत्रपात (Introduction of tea Plantation)

यस शीर्षकमा नेपालमा सर्वप्रथम वि.सं. १९२० मा इलाममा गजराज सिंह थापाले दार्जिलिङबाट बिरुवा ल्याई लगाएका थिए । इलामका अतिरिक्त सोक्तिम, लोदिया र विजयपुरको मालढुङ्गामा पनि लगाइएको थियो भन्ने कुरा चर्चा गरेको पाइन्छ ।

८. इलाम र सोक्तिम चिया बगानहरूको निजी रूपमा सञ्चालन

[ज्ञढढ] ऐजन, पृ १२ ।

[द्दण्ण] ऐजन, पृ १६ ।

जङ्गबहादुरका ज्वाइँ गजराज सिंहद्वारा निजी रूपमा लगाइएको चिया बगान उनकै नाममा बिर्ता पाएपछि बगानको चिया हातैले प्रशोधन गरी यसबाट हुने सबै आम्दानी आफूले राख्न लागेको कुरा यस शीर्षकमा गरिएको छ ।

९. मेसिनद्वारा चिया प्रशोधनको थालनी (Processing by the Machines)

हातैले प्रशोधन गर्दा गुणस्तरमा कमी आएकोले १९३५ सालमा हातेमेसिन ल्याएर प्रशोधन गर्न थालियो । १९४५ सालसम्म चिया बगान गजराजसिंह कै निजी सम्पत्तिको रूपमा चल्दै रहे ।[द्दण्ज] यिनै विषय यस शीर्षकमा रहेको देखिन्छ ।

१०. चिया कमानहरूको राष्ट्रियकरण (Nationalisation) र आम्दानी सरकारी कोषमा बाँधिन सुरु

वि.सं. १९४५ मा चिया बगान राष्ट्रियकरण गरेपछि आम्दानी सरकारी कोषमा बाधिन थाले पनि व्यवस्थापन फितलो बन्दै गएको प्रसङ्ग यसमा चर्चा गरिएको पाइन्छ ।

११. दुवै चिया बगानहरू ठेक्कामा

सरकारी स्तरबाट इलाम र सोक्तिम दुवै चियाबगान सन्तोषजनक रूपले सञ्चालन हुन नसकेपछि ठेकेदारहरूलाई ठेक्कामा दिन थालियो तर यसले पनि खासै राम्रो हुन सकेन । २०२३ सालमा नेपालमा चिया विकास निगमको गठन भई यसको सञ्चालनमा आउनुभन्दा पछिसम्म बगानहरू बेवारिसे जस्तै भई अलपत्र रहेका थिए ।[द्दण्द]

१२. नेपाल चियाविकास निगम (Nepal Tea Development Corporation Ltd.)

पञ्चायत व्यवस्थाको सूत्रपात भएपछि २०२३ सालमा कम्पनी ऐन २०२१ अन्तर्गत श्री ५ को सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा रहने गरी नेपालमा चिया विकास निगम (लिमिटेड) को स्थापना गरी चिया विकाससम्बन्धी सम्पूर्ण कार्यक्रम चलाउन थालियो ।

१३. चिया विकास समिति (Tea Development Board)

निगमको कार्य सञ्चालनमा सहयोग पुऱ्याउन सरकारी निर्णयबाट एकजना अध्यक्ष र श्री ५ को सरकारका विभिन्न मन्त्रालयबाट प्रतिनिधित्व हुनेगरी ६ जना सदस्यहरू रहने चिया विकास समितिको गठन गरिएको देखिन्छ ।

१४. समतिको काम कर्तव्य (Duties and Responsibilities of the Board)

[द्दण्ज] ऐजन, पृ २१ ।

[द्दण्द] ऐजन, पृ २३ ।

सरकारले निर्धारण गरेका चिया विकाससम्बन्धी राष्ट्रिय नीतिअन्तर्गत रही चिया विकासका सम्पूर्ण कार्यहरूमा निर्णय लिने, कार्यक्रम प्रतिवेदन अनुमोदन गर्ने, कर्मचारीहरूको दरबन्दी र नियुक्तिको व्यवस्था गर्ने आदि कार्य समितिले गर्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

१५. महाप्रबन्धक

निगमको मुख्य प्रशासकको रूपमा श्री ५ को सरकारले महाप्रबन्धकको नियुक्ति गर्ने र निगमअन्तर्गतका बगान र कर्मचारीहरूको रेखदेख गर्ने व्यवस्था गरियो ।

१६. इलाम चिया बगान

इलाम जिल्लाको सदरमुकाम इलाम बजारस्थित यो बगान पुरानो, ऐतिहासिक र प्रसिद्ध चिया बगान हो । यो बगान ३५०० देखि ४५०० फिटसम्मको उचाइमा १३५ एकड क्षेत्रफलमा विस्तार रहेको छ । यसको वार्षिक उत्पादन लक्ष्य ०४३/०४४ मा ४० हजार के.जी. रहेको देखिन्छ ।

१७. सोक्तिम चिया बगान (Soktim Tea Graden)

इलाम जिल्लास्थित यो बगान १००० देखि १४०० फिटको उचाइमा २४० एकड क्षेत्रफलमा फैलिएको छ । सि.टि.सी. चिया उत्पादन हुने यस बगानको वार्षिक उत्पादन लक्ष्य ०४३/०४४ मा असी हजार के.जी. रहेको देखिन्छ । यस शीर्षकमा यही बगानको बारेमा चर्चा गरेको पाइन्छ ।

१८. कन्याम चिया बगान

२०२२ सालमा तत्कालीन युवराज श्री ५ वीरेन्द्रबाट चियाको बोट रोषण गरेर यसको शुभारम्भ भएको हो । कन्याम चिया बगान ५३० एकडमा फैलिएको छ । ०४३/०४४ सालमा यसको उत्पादन लक्ष्य १,००००० के.जी. रहेको थियो । यिनै कुराको तथ्याङ्कसहित वर्णन गरेको पाइन्छ ।

१९. टोकला चिया बगान (Tokla Tea Garden)

२०२९ सालबाट वृक्षारोपण गरी थालनी गरिएको झापा जिल्लामा स्थित सो बगानको उत्पादन लक्ष्य एकलाख सत्तरीहजार के.जी. रहेको छ । सि.टि.सी चियाको उत्पादन यसले गर्दछ ।

२०. बर्ने चिया बगान (Barne Tea Garden)

यसमा झापा जिल्लामा २०३५ सालबाट सञ्चालनमा आएको सी.टि.सी. चिया उत्पादन गर्ने बर्ने चिया बगानको चर्चा गरिएको देखिन्छ । यो बगान ४०० एकड जमिनमा फैलिएको देखिन्छ ।

२१. चिलिङ्कोट चिया बगान

इलामको दानाबारीमा २०४० सालबाट सुरु भएको यो बगान १००० एकड जमिनमा फैलिएको छ । १०६ जना कर्मचारीहरू यसमा कार्यरत रहेका छन् । यहीँ विषयवस्तुमा यो शीर्षक केन्द्रित रहेको देखिन्छ ।

२२. साना किसान चिया विस्तार योजना

चियाको उत्पादन बृद्धि गर्न सरकारले नीजिस्तरमा पनि प्रोत्साहन गर्दै चिया खेती गर्ने किसानलाई जग्गाको हदबन्दी र मालपोत मिनाहा गर्ने नीति लियो । यसले गर्दा चियाखेतीको विस्तार हुन गयो । यही प्रसङ्गलाई यहाँ व्यापक चर्चा गरेको देखिन्छ ।

२३. चिया खेतीको विकासमा निजी क्षेत्र (Private Sector) को भूमिका

निजी क्षेत्रले पनि चियाखेतीमा भाग लिई देशलाई सहयोग गर्नुपर्ने सोँचअनुरूप सरकारले पनि यस क्षेत्रलाई समावेश गर्न विभिन्न योजनाहरू ल्याएको देखिन्छ । यसमा यिनै सरकारी नीति तथा योजनाको बारेमा चर्चा गरिएको छ ।

२४. निजी क्षेत्रका अधिकांश चिया कमानहरू नाफामा चलिरहेका अवस्थामा सरकारी क्षेत्रका कमानहरू किन घाटामा ?

गजराज सिंहको स्वामित्वपश्चात् राष्ट्रियकरण गरिएका कमानहरू घाटामा गइरहेको देखिन्छ तर निजी क्षेत्रका कमानहरू भने नाफामा रहेको देखिन्छ । यिनै विषयको चर्चा यहाँ गरेको देखिन्छ ।

२५. नेपाल चिया विकास निगम लाभ (Profit) तर्फ उन्मुख हुन सक्ने सम्भावना र उपायहरू

यस शीर्षकमा निगम नाफामा जान अनावश्यक कर्मचारीको कटौति गर्ने, प्रशासकीय कार्य छिटो-छरितो गर्ने हिसाब-किताब पारदर्शी तरिकाले राख्ने आदि उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने विचार व्यक्त गरिएको छ ।

२६. विदेशी मुद्रा आर्जनका लागि निर्यात योग्य चिया उत्पादन गरी विदेश (Export) निकासी गर्ने

संसारभरि अति महत्त्वपूर्ण पेय पदार्थको रूपमा विकसित भएको चियालाई विदेशमा निर्यात गरी विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न सकिने सम्भावनालाई यस शीर्षकमा उल्लेख गरिएको छ ।

२७. नेपालको चिया विकासमा बेलायत सरकारले (British Goverment) गरेको सहयोग

बेलायत सरकारले नेपालमा चिया विकास कार्यक्रमका लागि सन् १९७३ मा करिब आठ करोड रूपैयाँ बराबरको अनुदान सहयोग उपलब्ध गराउने निर्णय गरेको पाइन्छ ।[द्दण्घ] यिनै विषयको चर्चा यस शीर्षकमा गरेको देखिन्छ ।

२८. चिया विकाससम्बन्धी पन्ध्रवर्षे (Long Term Planning) दीर्घकालीन योजना

झापा, इलाम जिल्लाका अतिरिक्त तेह्रथुम, धनकुटा आदि जिल्लामा साना तथा मझौला कृषकहरूको माध्यमबाट करिब ५००/५०० एकड जमिनमा चियाखेती लगाउने १५ वर्षे दीर्घकालीन योजना बनाई सरकारले आवश्यक प्राविधिक र बजारको प्रबन्ध मिलाइदिने योजनाअगाडि सारेको देखिन्छ । यिनै विषयको चर्चा यसमा गरेको पाइन्छ ।

२९. चियाखेतीका लागि उपयुक्त जमिन र विरुवा सार्ने (Soil Condition, Nursery and Plantation) तरिकाहरू

कस्तो प्रकारको माटोमा कुन जातको विरुवा कसरी सार्ने ? भन्ने प्रसङ्गको चर्चा यहाँ गरिएको पाइन्छ ।

[द्दण्घ] ऐजन, पृ ६० ।

३०. नेपालमा रोपिने गरिएका (Two Types of Tea Planttation) दुई किसिमका चियाका बोट बिरुवाहरू

नेपालमा सानो पात हुने चिनियाँ हाइब्रीड ठूलो एवम् चिल्लो पात हुने आसाम चियाका दुई किसिमका बोटहरू लगाई उत्पदन गरिन्छ ।यिनैको बारेमा यस शीर्षकमा विस्तृत चर्चा गरेको पाइन्छ ।

३१. चिया प्रशोधनका लागि (दाउरा) इन्धन (Fuel) को समस्या र विकल्पको खोजी

यस शीर्षकमा चिया प्रशोधन गर्न दाउरा आवश्यक पर्ने भएकाले जङ्गल विनास हुन नदिन आवश्यक मात्रामा कमानकै जग्गामा वृक्षारोपण गरी इन्धनको सुरक्षा गर्नुपर्ने विचार व्यक्त गरेको देखिन्छ । शीर्षक ३२, ३३, ३४ र ३५ मा श्री ५ वीरेन्द्रले चिया विकासका सम्बन्धमा दिएका निर्देशन र चियाखेतीको विकासमा लिएको सरकारी निर्णयलाई बुँदागत रूपमा चर्चा गरिएको छ ।

३६. नेपालमा चियाखेतीको भविष्य (Future Prospect of Tea in Nepal)

यस शीर्षकमा नेपालमा चियाखेतीको भविष्य कस्तो रहेको छ भन्ने विषयमा एक तथ्याङ्क प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ । साथै नेपालमा यस खेतीको महत्व आगामी दिनहरूमा अझै बढ्दै जाने निष्कर्षसमेत निकालिएको देखिन्छ ।

यसपछि २ वटा परिशिष्ट रहेका छन् । परिशिष्ट १ मा यस पुस्तकमा प्रयोग भएका पारिभाषिक शब्द र तिनको अर्थ दिइएको छ भने परिशिष्ट २ मा पुस्तक तयार पार्दा सङ्कलन गरिएका सन्दर्भ सामग्रीहरूको सूची दिइएको छ ।

यसरी मुख्य विषयवस्तुसँग सम्बन्धित ३६ वटा शीर्षक र २ वटा परिशिष्ट गरी जम्मा ९५ पृष्ठमा यो कृति पूर्ण भएको देखिन्छ भने प्राक्कथन र विषयसूचीको लागि अ-ऐ सम्मका ८ पृष्ठ खर्च भएको देखिन्छ । यसरी १०३ पृष्ठमा यो कृतिको संरचना पूर्ण भएको पाइन्छ । विषयवस्तुसँग सम्बन्धित रहेका ८ वटा चित्रावलीले विषयज्ञानका लागि अझ प्रभावकारी भूमिका खेलेको देखिन्छ आवरण पृष्ठमा रहेको हरियो चियाको पत्ताको चित्रले पुस्तकलाई अझ आकर्षक बनाएको छ ।

४.४.१.३ उद्देश्य

नेपालमा चियाखेतीको विकास निरन्तर रूपमा अगाडि बढिरहेको अवस्थामा यसबारे लेखिएका पुस्तकाकार कृतिहरूको अभाव रहेको देखिन्छ । यही अभावलाई पूर्ति गर्न र

चियासम्बन्धी प्राग्-ऐतिहासिक पृष्ठभूमि खोतल्दै नेपालमा कहिलदेखि कसले यो खेती गर्न थाल्यो र हालसम्म आइपुग्दा यसको अवस्था के-कस्तो रहेको छ ? सरकारी नीति तथा कार्यक्रम के-के रह्यो ? भन्ने विषयलाई अनुसन्धान गरी प्रस्ट पार्नु यस कृतिको उद्देश्य रहेको देखिन्छ । चियाखेतीसम्बन्धी यस्तो गहकिलो पुस्तक तत्कालीन समयमा अन्य अनुसन्धाताले प्रकाशन गरेको देखिँदैन तसर्थ चियाखेतीसम्बन्धी विश्लेषणात्मक अध्ययन गरी तयार पारिएको यस कृतिले जिज्ञासु पाठकलाई अवश्य पनि सन्तुष्ट पार्नसक्ने देखिन्छ । चियाखेतीको इतिहास र नेपालमा यसको तत्कालीन विकासको स्थितिबारे तयार भएको यो पुस्तक त्यतिखेर कृषि क्षेत्रमा निकै चर्चित र विस्तारित पनि भएको हो ।[द्ण्द्ध]

४.४.१.४ शैली

नेपालमा चियाखेतीको विकासः एक विश्लेषणात्मक अध्ययन नामक कृति साहित्यिक नभएर एक अनुसन्धानमूलक कृति हो । तसर्थ यसको भाषाशैली आलङ्कारिक नभएर अभिधामूलक सरल, सहज र बोधगम्य किसिमको देखिन्छ । प्राविधिक र पारिभाषिक शब्दहरूको प्रयोगमा कृतिअगाडि नै रहेको छ, तापनि अनुसन्धानमूलक ग्रन्थ भएकोले यसो हुनु स्वभाविक नै देखिन्छ । यसका साथै अङ्ग्रेजी शब्द तथा वाक्यको प्रयोग विषयवस्तुको सन्दर्भसँग मेलखाने भएकाले अस्वाभाविक देखिँदैन । समग्रमा पुस्तकको भाषाशैली विषयवस्तु र सन्दर्भअनुकूल सरल नै रहेको देखिन्छ । नेपालमा चिया खेतीको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि र २०४५ सालसम्मको चिया विकासको स्थिति आदि विषयको विश्लेषणात्मक अध्ययन कृतिमा भएकाले विषयवस्तुअनुरूप कृतिको शीर्षक पनि सार्थक नै रहेको देखिन्छ ।

४.४.१. ५ निष्कर्ष

नेपालमा चिया खेतीको विकासः एक विश्लेषणात्मक अध्ययन नामक कृति युवराज शर्मा गौतमको प्रथम पुस्तकाकार कृति हो । यसको सार्वजनिक प्रकाशन २०४५ सालमा भएको देखिन्छ । नेपालमा चिया खेतीको आरम्भ भएदेखि २०४५ सालसम्म आउँदा के कस्तो परिवर्तन भयो भन्ने विषयसन्दर्भहरूलाई यस कृतिले समेटेको देखिन्छ । यो कृति प्रकाशन पूर्व चियाखेतीसम्बन्धी यस्तो अधिकारिक र प्रमाणिक कृति अर्को प्रकाशन भएको

[द्ण्द्ध] गोपीकृष्ण शर्मा, "युवराज शर्मा गौतम र तीर्थपर्यटन", **तीर्थपर्यटन**, (काठमाडौं: लुम्बिनी ट्रेनिङ एण्ड प्रिन्टिङ हाउस प्रा लि., २०६१) ।

देखिँदैन । तसर्थ नेपाली कृषिक्षेत्रमा यस्तो कृति दिने गौतम धन्यवादका पात्र बनेका छन् भन्दा अत्युक्ति नहोला ।

यस कृतिले चियासँग सम्बन्धित विषयमा रुचि राख्ने सम्पूर्ण जिज्ञासुलाई आवश्यक खुराक दिन सक्षम रहेको देखिन्छ । कृतिको मुख्य उद्देश्य नेपालमा चिया खेतीको आरम्भ कसले र कसरी गऱ्यो ? अहिले यसको अवस्था कस्तो रहेको छ ? भनी स्पष्ट पार्नु रहेको छ । प्राविधिक, पारिभाषिक तथा अङ्ग्रेजी शब्द तथा वाक्यको व्यापक प्रयोग भए पनि विषयवस्तुको प्रकृतिसँग सम्बन्धित भएकाले यसको भाषाशैली सरल र बाधेगम्य नै रहेको देखिन्छ । नेपालमा चिया खेतीको विकास के-कसरी गर्न सकिन्छ भन्ने सोँच र केही उपायहरूलाई समेत लेखकले कृतिमा दिएकोले यस कृतिको महत्व अझ उचाइमा पुगेको छ । वास्तवमै नेपालमा चिया खेतीको विकास गरी विदेशी मुद्रा आर्जन गर्ने हो भने युवराज शर्मा गौतमले जस्तै अन्य अनुसन्धाताले पनि यसतर्फ चासो दिनुपर्ने आवश्यकता आज पनि उत्तिकै रहेको देखिन्छ ।

४.४.२ 'तीर्थपर्यटन' कृतिको समीक्षा

युवराज शर्मा गौतमद्वारा लिखित **तीर्थपर्यटन** अनुसन्धानमूलक बृहत्ग्रन्थ हो । प्रस्तुत **तीर्थपर्यटन** नामक तेस्रो कृति अनुसन्धानमूलक गहकिलो ग्रन्थका रूपमा आएको छ ।[द्ण्छ] यस शीर्षकमा **तीर्थपर्यटन** कृतिको सङ्क्षिप्त अध्ययन गरिएको छ ।

४.४.२.१ कृतिगत सन्दर्भ

युवराज शर्मा गौतम लामो समयसम्म सरकारी सेवामा रही २०५८ सालमा सेवानिवृत्त भइसकेपछि तीर्थाटन गर्न थालेको देखिन्छ । यही तीर्थाटन गर्ने क्रममा प्राप्त सामग्रीहरूलाई सकेसम्म पौराणिक र ऐतिहासिक प्रमाणसहित प्रस्तुत गरी यो कृति २०६१ सालमा प्रकाशित भएको हो । कृति प्रकाशनको लागि पत्नी शोभा गौतमको प्रेरणा रहेको देखिन्छ । उनैको प्रेरणाबाट तीर्थाटन गरेको र सामग्री सङ्कलन गरेको लेखक स्वयं बताउँदछन् ।[द्ण्ट]

४.४.२.२ विषयवस्तु

[द्ण्छ] गोपीकृष्ण शर्मा, "युवराज शर्मा गौतम र तीर्थपर्यटन", **तीर्थपर्यटन**, (काठमाडौँ: लुम्बिनी ट्रेनिङ एण्ड प्रिन्टिङ हाउस प्रा.लि., २०६१) ।

[द्ण्ट] युवराज शर्मा गौतमसँग उहाँकै निवास बबरमहलमा मिति २०६५/५/२२ गते भएको प्रत्यक्ष कुराकानीबाट प्राप्त जानकारीअनुसार ।

नेपाल, भारत तथा तिब्बतका प्रमुख तीर्थस्थलहरूको सचित्र चिनारी रहेको यस **तीर्थपर्यटन** कृतिमा ती तीर्थस्थलको यात्रा मार्ग, वासस्थान आदि कुराहरू पनि उल्लेख गरेको देखिन्छ । यिनै विषयवस्तुलाई कृतिले आत्मसात गरेको देखिन्छ । **तीर्थपर्यटन** ग्रन्थलाई तीनवटा अध्यायमा सङ्गठित संयोजन गरिएको छ, अर्थात् हाम्रो धर्म-संस्कृतिको संवाहकस्वरूप आएको प्रस्तुत पुस्तकमा मुख्यरूपले तीन भाग वा अध्याय रहेका छन् ।[द्ण्ठ] प्रथम अध्यायमा तीर्थतत्वमीमांसा, द्वितीय अध्यायमा तिब्बत तथा भारतका प्रमुख तीर्थस्थलहरू अनि तृतीय अध्यायमा नेपालका प्रमुख तीर्थस्थलहरू भन्ने विषयगत शीर्षकहरू रहेको देखिन्छ । यिनै तीन अध्यायमा रहेका विषयवस्तुलाई सङ्क्षेपमा क्रमशः चर्चा गरिएको छ ।

प्रथम अध्यायः तीर्थतत्त्वमीमांसा

यस अध्यायमा तीर्थ र तीर्थयात्रासम्बन्धी सैद्धान्तिक पक्षको विस्तृत विवेचना गरिएको छ । तीर्थयात्रा कस्तो यात्रा हो र तीर्थ केलाई भनिन्छ ? तीर्थका के-कति भेद छन् ? तीर्थाटनका प्रयोजन र फल के हुन सक्छन् ? यस्तै विविध प्रश्नहरूका शास्त्रसम्मत प्रामाणिक उत्तरहरू यस खण्डमा समाहित भएका छन् । यसैगरी पुराण र वेदमा तीर्थको वर्णन, जैन तथा बौद्ध तीर्थहरू, ज्योतिर्लिङ्ग, पशुपतिनाथ, विदेशास्थित हिन्दू मन्दिर र तीर्थहरूजस्ता विषयमा पनि यस अध्यायले प्रकाश पारेको देखिन्छ । तीर्थयात्रा मुहूर्त, तीर्थप्राप्ति योग र तीर्थ श्राद्ध जस्ता ज्योतिष एवम् कर्मकाण्डीय विविध विधानहरू पनि यसमा समावेश भएको देखिन्छ । नेपालमा रहेका पशुपतिक्षेत्र, मुक्तिक्षेत्र, वराहक्षेत्र र रूरूक्षेत्र नेपालमा चारधाम हुन् भन्दै पुराणमा भएको प्रमाण दिँदै हामीले यसलाई प्रचार-प्रसार र संरक्षण गर्नुपर्छ भन्ने राष्ट्रवादी स्वरसमेत प्रखररूपमा उठेको पाइन्छ । ज्योतिष विद्याको चर्चाकै क्रममा फलित ज्योतिषका कतिपयि श्लोकहरू युवराजजीकै मुखबाट बेलाबखत उच्चरित पनि भएका छन् । यसरी संस्कृत व्याकरण, साहित्य र ज्योतिष विद्याको ज्ञानको पृष्ठभूमिले समेत लेखकलाई तीर्थसम्बन्धी शास्त्रसम्मत सैद्धान्तिक वर्णन र विवेचनाको ऊर्जा प्राप्त भएको अनुभव हुन्छ ।[द्ण्ड] यो अध्यायको अन्त्यमा नेपालका

[द्ण्ठ] समीक्षक, "तीर्थपर्यटन लाई हेर्दा", **देशप्रेम**, साप्ताहिक, (सम्पा.चिरञ्जिवि श्रेष्ठ), (वर्ष ६,अङ्क ३८, विहिबार, २०६१, फागुन) , पृ. ५ ।

[द्ण्ड] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत् ।

तीर्थसम्पदाको संरक्षणमा जोड दिँदै नदी-संस्कृति र वाग्मती संरक्षणको तथा तीर्थस्थल सुधारको आवश्यकतामाथि पनि प्रकाश पार्नु भएको देखिन्छ ।[द्दण्ढ]

यिनै विषयवस्तुसँग सम्बन्धित रहेर पहिलो अध्याय तीर्थतत्वमीमांसा समाप्त भएको देखिन्छ । यो अध्याय पुष्ठ सङ्ख्या १ देखि पृष्ठसङ्ख्या १०२ सम्म विस्तारित भएको छ ।

द्वितीय अध्याय – तिब्बतस्थित तीर्थहरू र भारतका प्रमुख तीर्थस्थलहरू

दोस्रो अध्यायको प्रारम्भमा लेखकले चीनको स्व-शासित क्षेत्र तिब्बतस्थित हिन्दू तीर्थस्थल मानसरोवर र कैलाशपर्वतको परिचय दिँदै त्यहाँ जाने बाटोघाटो र साथमा लग्नुपर्ने सर-सामानको बारेमा जानकारी दिइएको छ ।

त्यसपछि भारतका प्रमुख तीर्थस्थलहरूमध्ये वर्णानुक्रमले अमरनादेखि पुष्करसम्मका ४२ तीर्थस्थलको परिचय, शास्त्रीयमहत्त्व, त्यहाँ जाने बाटो र सँगै लैजानुपर्ने सामग्रीका बारेमा लेखकले जानकारी दिएको देखिन्छ । ती तीर्थहरूमा अमरनाथ, वैष्णोदेवी, यमुनोत्तरी, गङ्गोत्तरी, उत्तरकाशी, केदारनाथ, बद्रीनाथ, हरिद्वार, हृषिकेश आदि उत्तराञ्चलका तीर्थहरूको वर्णन गरिएको देखिन्छ । त्यस्तै यसै अध्यायमा अमृतसर, स्वर्णमन्दिर, कुरुक्षेत्र, मथुरा, वृन्दावन, नैमिषारण्य, गोरखनाथ मन्दिर, प्रयाग, काशी, विन्ध्याचलक्षेत्र, अयोध्या, हरिहरक्षेत्र, गया, वैद्यनाथधाम, कलकत्ता, कालीमन्दिर, दक्षिणेश्वर मन्दिर, तिरूपतिबालाजी, तथा शङ्कराचार्य पीठहरूको पनि चर्चा गरिएको देखिन्छ । रामेश्वर, मीनाक्षी, कन्याकुमारी, सत्यसाईबाबा आश्रम, नर्मदा, महाकालेश्वर, त्र्यम्बकेश्वर, गोदावरी नदी, सोमनाथ मन्दिर, द्वारका धाम र पुष्करतीर्थ यस अध्यायमा वर्णन गरिएका अन्तिम तीर्थस्थल हुन् ।[द्दज्ञण]

यसरी द्वितीय अध्यायमा तिब्बतस्थित वैदिक सनातन कालदेखि मान्यता रहँदै आएको शिवको वासस्थान कैलासपर्वत र मानसरोवर तीर्थको वर्णन रहेको पाइन्छ । त्यस्तै छिमेकी राष्ट्र भारतमा रहेका र नेपालीहरू परापूर्वकालदेखि जाने गरेका केही प्रमुख तीर्थस्थलहरूको राम्रो बखान हुनुका साथै यिनमा जाने यात्रामार्ग, वासस्थान आदि कुराहरू

[द्दण्ढ] हेमराज ज्ञवाली, “तीर्थपर्यटन एक चिनारी”, **समुदाय,** त्रैमासिक, (सम्पा. कुलेश्वर शर्मा), (वर्ष १२, पूर्णाङ्क ४८, २०६२, वैशाख , पृ. ४४ ।

[द्दज्ञण] हेमराज ज्ञवाली, “तीर्थपर्यटन एक चिनारी”, **कान्तिपुर,** दैनिक,(सम्पा. युवराज घिमिरे), (वर्ष १३, अङ्क २३, २०६१, फागुन), पृ. ७ ।

पनि उल्लेख भएको पाइन्छ ।[द्दज्ञज्ञ] यिनै विषयवस्तुमा केन्द्रित रहेर यो अध्यायको समाप्ती भएको देखिन्छ । यो अध्याय पृष्ठ सङ्ख्या १०३ देखि पृष्ठ सङ्ख्या २३८ सम्म फैलिएको देखिन्छ ।

तृतीय अध्याय : नेपालका प्रमुख तीर्थस्थलहरू

यस अध्यायमा नेपालका पूर्वदेखि पश्चिम महाकालीसम्मका प्रसिद्धिमा रहेका एक सयभन्दा बढी तीर्थस्थलहरूको शास्त्रीय आधारहरूसहित ऐतिहासिक तथ्यहरूसमेत खुलाई मनोरम ढङ्गले वर्णन गरिएको छ । वस्तुतः नेपालमा पनि मुक्तिनाथ, रूरूक्षेत्र, पशुपतिनाथ, बराहक्षेत्र जस्ता चारधाम तीथस्थलहरू छन् भन्ने प्रामाणिक विषयसन्दर्भहरू प्रस्तुत भएको देखिन्छ । त्यस्तै शैलेश्वरी, खप्तडबाबा, त्रिपुरासुन्दरी, मनकामना, हलेसी महादेव, गढीमाई, देवघाट, जनकपुर, लुम्बिनी, रेसुङ्गा, हृषिकेश, भैरवस्थान, (एसियाको सबैभन्दा ठूलो त्रिशुल भएको मन्दिर), गोसाइँकुण्ड, बूढानीलकण्ठ, पाथीभरा जस्ता तीर्थस्थलहरूको वर्णन यस अध्यायमा रहेको पाइन्छ । नेपालका तीर्थनदीहरूमा गण्डकी, बाग्मती, नारायणी र कोशी उल्लेख्य हुन् भन्दै यी सबैको मनोरमरूपमा यसै अध्यायमा वर्णन गरिएको छ ।[द्दज्ञद्द]

यो अध्यायमा नेपालका प्रमुख तीर्थस्थलहरूको राम्रो विवेचना गरिएको पाइन्छ । नेपालका कमैमात्र तीर्थस्थलहरूको वर्णन गर्न यस कृतिमा छुटेको देखिन्छ । प्राय : नेपालका महत्त्वपूर्ण तीर्थस्थलहरूको चर्चा गर्नु यस अध्यायको विषयवस्तु रहेको देखिन्छ । बद्री-केदार, जगन्नाथ, रामेश्वर र द्वारिका जस्तै नेपालमा पनि अब मुक्तिनाथ, रूरूक्षेत्र, बराहक्षेत्र र पशुपतिधामको सेवन गर्नुपर्छ भनेर यस अध्यायमा सबैलाई बुझाउनु भएको छ ।[द्दज्ञघ] यो अध्याय पृष्ठ सङ्ख्या २३९ देखि पृष्ठ सङ्ख्या ४९७ सम्म फैलिएको देखिन्छ । साथै यो नै कृतिको अन्तिम अध्याय हो । यसपछिको अन्तिम एक पृष्ठ (४९८) सन्दर्भग्रन्थसूचीले लिएको देखिन्छ ।

यसरी **तीर्थपर्यटन** कृतिले तीनवटा अध्यायभित्र तीर्थतत्त्वमीमांसा, तिब्बत तथा भारतका मुख्य तीर्थस्थथल र नेपालका प्रमुख तीर्थस्थलहरूको वर्णनलाई विषयवस्तुको

[द्दज्ञज्ञ] अज्ञात, “तीर्थपर्यटनलाई हेर्दा”, **देशप्रेम,** साप्ताहिक, (सम्पा. चिरञ्जिवि श्रेष्ठ), (वर्ष ६ अङ्क ३८, २०६१, फागुन), पृ. ५ ।

[द्दज्ञद्द] समीक्षक, “तीथपर्यटनलाई हेर्दा”, **अन्नपूर्ण पोष्ट**, दैनिक, (बर्ष १३ , अङ्क ३०६, शनिवार, २०६१, फाल्गुन), पृ. ९ ।

[द्दज्ञघ] हेमराज ज्ञवाली, पूर्ववत् ।

रूपमा लिएको पाइन्छ । **तीर्थपर्यटन**ले खासगरी नेपालका तीर्थस्थलहरूको साथै नेपालीहरू जानेगरेका भारत र तिब्बतका भूभागमा अवस्थित प्रख्यात तीर्थस्थलहरूको नालीबेली नै उतारेको छ ।[द्दज्ञढ] तीर्थहरूसँग सम्बन्धित १०३ वटा चित्र (राजाका तीनवटा तस्वीर पनि रहेका, नक्शा र चित्रावली गरी २०८ वटा चित्रहरूसमावेश गरिएको) राखिनुका साथै यिनलाई भौगोलिक मानचित्रमा देखाउन २ वटा नक्सासमेत ग्रन्थमा राखिएकाले पाठकलाई अध्ययनका लागि थप सुविधा प्रदान गरिएको छ ।[द्दज्ञछ] ४९८ पृष्ठ भएको निकै लामो संरचनामा संरचित यस पुस्तकको मूल्य रु. २५०।- मात्र भएकाले पनि यसको सर्वसुलभतामा लेखकले ध्यान पुऱ्याएको देखिन्छ । साथै आवरण पृष्ठको संयोजन निकै आकर्षक रहेको तथा स्वदेश र विदेशका गरी करिब एकसय साठीभन्दा बढी तीर्थस्थलहरूमा घुमेजस्तो गराउने यस पुस्तकले तीर्थालु भक्तजनहरूलाई यात्राका क्रममा पथप्रदर्शनको कामसमेत राम्ररी गर्नसक्ने देखिन्छ । आलोच्य कृति **तीर्थपर्यटन**ले यिनै विषयवस्तुलाई अनुसन्धानात्मक हिसाबले प्रस्तुत गरेको देखिन्छ ।

४.४.२.३ उद्देश्य

तीर्थपर्यटन कृतिले आध्यात्मिक रूपमा मोक्ष प्राप्तिका लागि गरिने तीर्थाटन र भौतिकरूपमा मनोरञ्जनका लागि गरिने पर्यटन दुवैलाई एउटै विषयवस्तुभित्र समेट्न सफल रहेको देखिन्छ । मुख्यरूपले यस कृतिको उद्देश्य पौराणिक एवं ऐतिहासिकरूपले विभिन्न तीर्थस्थलहरूको परिचय दिनु रहेको देखिन्छ । हिन्दू लगायत अन्य धर्मावलम्बीहरूका तीर्थस्थलहरूको बारेमा प्रकाश पार्नुलाई पनि कृतिले आफ्नो अभीष्ट ठानेको देखिन्छ । नेपाल, भारत तथा तिब्बतमा अवस्थित तीर्थस्थलहरूको महिमा र वर्णन गरी यसको महत्त्व र उपयोगिता बारे कृतिले प्रकाश पार्न खोजेको देखिन्छ । यसका अतिरिक्त भारतका तीर्थस्थलहरूमध्ये चारधाम भनेर सेवन गरिआएका बद्री-केदार, जगन्नाथ, रामेश्वर, द्वारका जस्तै नेपालमा पनि अब मुक्तिनाथ, रूरूक्षेत्र, बराहक्षेत्र र पशुपतिधामको सेवन गर्नुपर्छ भनी उपर्युक्त चार तीर्थस्थलहरूलाई प्रचलनमा

[द्दज्ञढ] टङ्क पन्त, “तीर्थस्थलहरुको सचित्र वर्णन”, **नेपाल समाचारपत्र**, दैनिक, (सम्पा.पुष्करलाल श्रेष्ठ), (बर्ष १०, अङ्क ६१, बिहीवार, २०६१: फागुन), पृष्ठ ७ ।

[द्दज्ञछ] ऐजन ।

ल्याई चारधामको मान्यता गराउनु लेखकको प्रमुख उद्देश्य रहेको देखिन्छ ।[द्ज्ञट] यसले लेखकमा रहेको स्वदेशप्रेम र राष्ट्रभक्तिलाई छर्लङ्ग पारेको छ । त्यसैले यस कृतिको मुख्य लक्ष्य एवं मूल सन्देश मुक्तिनाथ, रूरूक्षेत्र, बराहक्षेत्र र पशुपतिक्षेत्रलाई चारधाम सरहकै मूल्य र स्थान रहेको पुष्टि गर्न तिनका पौराणिक प्रमाणसमेत दिनु रहेको देखिन्छ । साथै तीर्थाटन गरी मन र मस्तिष्कलाई शुद्ध र प्रफुल्लित पार्नुपर्छ भन्ने आध्यात्मिक उद्देश्य पनि कृतिमा रहेको देखिन्छ ।

४.४.२.४ शैली

तीर्थपर्यटन एक अनुसन्धानमूलक बृहत् ग्रन्थ हो । युवराज शर्मा गौतम संस्कृत तथा नेपाली भाषा र व्याकरणको ज्ञाता भएकाले यिनको भाषाशैली निकै परिष्कृत किसिमको रहेको दखिन्छ । साहित्येतर कृति भए पनि यसको वर्णनको शैली निकै मिठासपूर्ण, सरल र सहज किसिमको रहेको देखिन्छ । सूचना र सन्दर्भ जनाउने यस खालका ग्रन्थहरू वस्तुपरक त हुन्छन् नै; शब्द, वाक्य र अनुच्छेदहरूको संयोजनमा पनि सजिलै अर्थबोध गराउने शैली आवश्यक हुन्छ । भाववाहिनी भाषा र शैलीमा युवराजजीको सचेतता कायमै छ । साथै सरल र प्रचलित शब्द, छोटा-छोटा वाक्य, शृङ्खलित अनुच्छेद योजना, अर्थपूर्ण सङ्कथन र प्राप्त भएसम्मका तीर्थस्थलहरूका चित्रहरू समाबेश गरिनाले ग्रन्थको उपयोगिता अझ बढाएका छन् ।[द्ज्ञठ] लेखक गौतमले हिन्दू जगत्मा प्रख्यात अति प्राचीन अठारै पुराणलाई साक्षी राखेर **तीर्थपर्यटन**को संयोजन सम्पन्न गर्नु भएको छ ।[द्ज्ञड] पुस्तक भाषाशैलीको हिसाबले निकै राम्रो र सुन्दर रहेको छ ।[द्ज्ञढ] यसरी आलोच्य कृति **तीर्थपर्यटन** को भाषाशैली उत्कृष्ट नै देखापर्छ ।

यस कृतिको शीर्षकीकरण हेर्दा यसमा 'तीर्थ' र 'पर्यटन' दुईवटा शब्दबाट निर्माण भएको देखिन्छ । साथै यी दुबै शब्दको अर्थ पनि स्वतन्त्र रहेको देखिन्छ । तीर्थको पर्यटन, तीर्थको लागि पर्यटन वा तीर्थमा पर्यटन भन्ने अर्थमा तत्पुरुष समास भएर तीर्थपर्यटन शब्द निष्पन्न भएको छ । यसैगरी तीर्थ र पर्यटन भनेर द्वन्द्व समास गर्दा पनि तीर्थपर्यटन

[द्ज्ञट] हेमराज ज्ञवाली, पूर्ववत् ।

[द्ज्ञठ] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत् ।

[द्ज्ञड] लुमडी आचार्य, "तीर्थपर्यटनको सेरोफेरो", **मिर्मिरे**, मासिक, (सम्पा. मिठा पराजुली), (बर्ष १४, अङ्क ५, पूर्णाङ्क २४०, २०६२: भदौ), पृष्ठ ९२ ।

[द्ज्ञढ] समीक्षक, पूर्ववत् ।

शब्दले तीर्थयात्रा र अध्ययन भ्रमण दुवैलाई एकैसाथ व्यक्त गरेको छ । यिनै सन्दर्भलाई समेटेर लेखकले प्रस्तुत ग्रन्थको नामाकरण **तीर्थपर्यटन** राखेको स्पष्ट हुन्छ ।[६६ण] अतः विषयवस्तुसँग मेलखाने शीर्षक विधान रहेकाले **तीर्थपर्यटन** शीर्षक सार्थक र उपयुक्त रहेको देखिन्छ ।

४.४.२.५ निष्कर्ष

युवराज शर्मा गौतमद्वारा लिखित **तीर्थपर्यटन** लुम्बिनी ट्रेडिङ्ग एण्ड प्रिन्टिङ्ग प्रा.लि. द्वारा २०६१ सालमा प्रकाशित भएको देखिन्छ । यो कृति 'तीर्थतत्व मीमांसा,' 'तिब्बत तथा भारतका प्रमुख तीर्थस्थलहरू' र 'नेपालका प्रमुख तीर्थहरू' गरी तीन अध्यायमा विभाजन गरिएको देखिन्छ । यिनै करिब १६० तीर्थस्थलहरूको सचित्र वर्णन गरी त्यहाँ जाँदा लैजानुपर्ने सामान, यातायात तथा वासस्थानको वारेमा समेत कृतिमा वर्णन गरिएको पाइन्छ । लेखकले सरकारी सेवाका क्रममा देशका विकटक्षेत्रसमेत भ्रमण गरेको अनुभव, शास्त्रहरूको गहन अध्ययन मनन गर्ने सामर्थ्य, भारतका प्रमुख तीर्थस्थलहरूका आफैले भ्रमण गरी सँगालेको यथार्थ ज्ञान अदिले यो ग्रन्थ ज्यादै यथार्थपरक र शास्त्रीय प्रमाणले भरिपूर्ण रहेको छ ।[६६ज्ञ] युवराज गौतमजीले प्रथम पटक बृहदाकार एवं पठनीय र मनन गर्न योग्य सामाग्रीले परिपूर्ण **तीर्थपर्यटन** नामक यात्रा-ग्रन्थ लेखेर नेपाली साहित्यको बृहदाकार यात्रा ग्रन्थ लेख्नेहरूमा उहाँ पहिले पङ्क्तिमा उभिनुभएको छ भन्दा अत्युक्ति नहोला यस कृतिले उहाँलाई अमर पनि तुल्याएको छ ।[६६६] विभिन्न धर्मावलम्बीहरूका तीर्थहरूको परिचय दिदै नेपालमा रहेका मुक्तिक्षेत्र, रूरूक्षेत्र, बराहक्षेत्र र पाशुपतक्षेत्रलाई चारधामको रूपमा विकसित गराउनु पर्छ भन्ने मुख्य उद्देश्य काव्यले समेटेको पाइन्छ । भारतका गङ्गा, यमुना जस्तै नेपालका गण्डकी, बाग्मती र कोशी पनि पावन र पवित्र रहेको पौराणिक प्रमाणसमेत काव्यले दिएको छ । यिनै देशभक्ति र राष्ट्रवादी स्वर काव्यमा प्रखर रूपमा उठेको देखिन्छ । हामी नेपालीले हाम्रो संस्कृति र परम्पराको जगेर्ना गर्नुपर्दछ भन्ने मुख्य सन्देश कृतिमा निहीत छ । 'नजिकको तीर्थ हेला' भने जस्तै हाम्रो देशमा पौराणिक प्रमाणले पुष्टि गरेका अति महत्त्वपूर्ण तीर्थ रहे पनि

[६६ण] गोपीकृष्ण शर्मा, पूर्ववत् ।

[६६ज्ञ] हेमराज ज्ञवाली, पूर्ववत् ।

[६६६] स्वमी प्रपन्नाचार्य, "शुभकामना", तीर्थपर्यटन, (काठमाडौँः लुम्विनी ट्रेडिङ एण्ड प्रिन्टिङ प्रा. लि., २०६१) ।

हामीले त्यसको बेवास्ता गरेकोमा लेखकले दुःख मनाउ गरेको पाइन्छ । सरल शब्द र छोटा-छोटा वाक्य गठनले काव्यको शैली वर्णनात्मक रूप प्राप्त गरेको देखिन्छ । काव्यको भाषाशैली अत्यन्त परिष्कृत रहेको छ । समष्टिगत रूपमा **तीर्थपर्यटन** नेपाली अनुसन्धानमूलक बृहदाकार यात्रा साहित्यको परम्परामा सायद प्रथम स्थानमै रहन सफल देखिन्छ । यस प्रकारको सचित्र व्याख्या गरिएको बृहत् यात्रा साहित्यको कृति नेपाली साहित्यको फाँटमा सायदै भेट्न सकिएला । यस्तो कृति दिई गौतम धन्यवादको पात्र बनेका छन् ।

४.५ युवराज शर्मा गौतमका फुटकर लेखरचनाहरूको सङ्क्षिप्त अध्ययन

युवराज गौतमले विद्यार्थी जीवन (२०१७/२०१८ साल) देखि नै विभिन्न लेखरचनाहरूको प्रकाशन गरेको बुझिन्छ तर हाल प्राप्त पहिलो लेख २०२४ सालमा **हाम्रो संस्कृति** पत्रिकामा प्रकाशित 'वर्णाश्रम व्यवस्था' रहेको छ । २०२४ सालदेखि २०६५ सालसम्म विभिन्न पत्र-पत्रिकामा प्रकाशित गौतमका फुटकर लेख- रचनाहरूमध्ये २१ वटा मात्र प्राप्त भएका छन् । यहाँ यिनै प्राप्त लेखहरूलाई विषयवस्तुअनुरूप तीनवटा समूहमा वर्गीकरण गरी अध्ययन गरिएको छ । ती समूहहरू यस प्रकार रहेका छन् :-

१) धर्म, संस्कृति र सम्पदा विषयक लेखरचनाहरू

२) जीवनी विषयक लेखरचनाहरू

३) शुभकामना कविता र लेख

यिनै तीनवटा शीर्षकहरूमा २१ वटा लेखहरूलाई तिनीहरूको विषयवस्तु, प्रकृति र सन्दर्भका आधारमा विभाजन गरिएको छ । यसमा क्रमशः यिनै शीर्षकको आधारमा २१ वटै लेखहरूको सङ्क्षिप्त अध्ययन गरिएको छ ।

४.५.१ धर्म, संस्कृति र सम्पदा विषयक लेखरचनाहरू

यस समूहमा पर्ने धार्मिक, संस्कृतिपरक तथा नेपालका सम्पदाहरूको विषयहरूमा केन्द्रित १२ वटा फुटकर लेखरचनाहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

१) वर्णाश्रम व्यवस्था

२) बडीमालिका तीर्थक्षेत्र

३) बाग्लुङ्गको प्राकृतिक सम्पदा मालिका जङ्गल

४) थरगोत्र

५) हृषिकेश मन्दिर

६) गोसाइँकुण्ड

७) नेपालका चारधाम

८) सनातन वैदिक संस्कृतिमा चारधाम तीर्थको अवधारणा

९) यक्षप्रश्न

१०) नदी संस्कृति र वाग्मती संरक्षण

११) साहित्यमा सिमसार क्षेत्र

१२) सनातन वैदिक संस्कृतिमा चारधाम तीर्थको अवधारणा

धर्म, संस्कृति र सम्पदा विषयका यिनै १२ वटा लेखहरूको सङ्क्षिप्त अध्ययन यहाँ गरिएको छ ।

४.५.१.१ 'वर्णाश्रम व्यवस्था' लेखको समीक्षा

युवराज शर्मा गौतमको हालसम्म प्राप्त पहिलो फुटकर लेखरचना यही 'वर्णाश्रम व्यवस्था' हो । यो लेख २०२४ सालको **हाम्रो संस्कृति** नामक पत्रिका (वर्ष २ अङ्क ३, पृ.६३-६५) मा प्रकाशित भएको देखिन्छ ।

यस लेखमा 'स्वाबलम्बनको पाठ' भन्ने उप-शीर्षकसमेत राखी हिन्दू संस्कृतिमा रहेको वर्णाश्रम व्यवस्थाको बारेमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । आफ्नो प्रगति र उन्नतिको लागि स्वावलम्बी बन्नुपर्छ भन्ने धारणा यस लेखमा रहेको पाइन्छ । हिन्दू संस्कृतिको मूल ग्रन्थ वेदमा 'शतं जीवेम : शरद : शतं श्रृणुयाम शरद :' भनी हाम्रो आयु सय वर्ष होस् भन्दै २५ बर्ष बराबरको एक आश्रम बनाएको देखिन्छ । २५ बर्षसम्मको पहिलो आश्रममा 'ब्रह्मचर्याश्रम' पालना गरी गुरुकुलीय आश्रममा अध्ययन गर्ने, ज्ञान प्राप्त गर्ने आदि कार्य गरिन्थ्यो । २५-५० वर्षसम्मको दोस्रो आश्रम 'गृहस्थाश्रम' हो । यो ज्यादै महत्वपूर्ण आश्रम मानिएको छ । यस आश्रममा विवाहादि कर्म गरी, धन-आर्जनसमेत गरी सबै दीन, दु:खी, किटपतङ्ग आदिलाई चाहिने अन्नादिहरू उब्जाउ गर्ने गरिन्थ्यो । ५१-७५ वर्षसम्मको तेस्रो आश्रम 'वानप्रस्थाश्रम' हो । यो तीर्थव्रतादि जप, तप, ध्यान, दान आदि गर्ने समय हो । चौथौ ७६-१०० वर्षसम्मको अन्तिम आश्रम 'सन्यासआश्रम' हो । यस आश्रममा संसार र सांसारिक पदार्थदेखि विरक्त लिई शेष जीवनयापन गर्दथे भन्ने पूर्वजहरूको मान्यतालाई लेखमा प्रस्ट पारिएको छ ।

यसरी आफ्ना सबै आश्रमसम्बन्धी कर्तव्यहरू पूरागरी प्राचीन आर्यहरूले अन्त्यमा परमधामको मार्ग अपनाउँथे । यसबाट उनीहरूलाई शाश्वत शान्ति प्राप्त हुन्थ्यो ।[६६घ] प्रचीन वैदिक कालमा जातिगत कट्टरता थिएन । शुद्ध कार्यगत विभाजन गरी चार जातिको निर्माण गरिएको थियो भन्ने कुरालाई समेत लेखमा विशेष जोड दिइएको पाइन्छ । प्राचीन हिन्दू-संस्कृतिमा वर्णाश्रम व्यवस्था, आदर्श एवं व्यावहारिकतामा आधारित थियो । आदर्श समाजको सृजनाको लागि पूर्वजहरूले यस किसिमको वर्ण व्यवस्था कायम गरेका थिए । वर्णाश्रम व्यवस्था किञ्चित् मात्र पनि कट्टरपनामा आधारित थिएन । साथै प्रचीन कालमा वर्णाश्रम व्यवस्था हिन्दू सभ्यता र संस्कृतिको आधारशिला रहेको कुरालाई पनि यस लेखमा उठाइएको छ । वर्णाश्रम व्यवस्थाले व्यक्तिलाई स्वावलम्बी बन्न ठूलो प्रेरणा दिने भएकाले यसको महत्त्वलाई लेखले प्रस्ट पार्न खोजेको देखिन्छ ।

४.५.१.२ 'बडीमालिका तीर्थ क्षेत्र' लेखको समीक्षा

प्रस्तुत लेख **मधुपर्क** (वर्ष १३, अङ्क १२, २०३८, बैशाख, पृ. ३४-३८) मा प्रकाशित भएको हो । यसमा कर्णाली अञ्चलको कालिकोट र सेती अञ्चलको बाजुरा जिल्लाको सीमामा पर्ने रमणीय पर्यटकीय तथा धार्मिक तीर्थस्थलको बारेमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । आलोच्य लेखमा रासकोटे राजा मलय बर्माले बनाएको बडीमालिका भगवतीको मन्दिर, त्यहाँ गरिने नित्य पूजा, जुम्ला र डोटीबाट प्रहरी जवान र सरकारी कर्मचारीले लिङ्गाहरू ल्याएर मन्दिर वरिपरि गाड्ने परम्पराको वर्णन रोचक ढङ्गले विस्तृत रूपमा गरिएको देखिन्छ । भगवतीको गजूर त्रिवेणीमा नुहाउने समयमा कर्णाली र सेती अञ्चलका मानिसहरूबीच हुने तानातान र हो-हल्लाको वर्णन पनि लेखमा रहेको देखिन्छ । आफ्नोतर्फ गजूर तानेमा शुभ हुन्छ भन्ने विश्वास त्यहाँका जनतामा रहेको देखिन्छ । यसका साथै मन्दिरमा चढ्ने भेटीको विषयमा त्यहाँ ठूलो विवाद हुने र त्यसले हिंसात्मक रूपसमेत लिने गरेको मार्मिक प्रसङ्गलाई पनि लेखले उठाएको पाइन्छ । बडीमालिका तीर्थस्थलको महिमागान गर्दै यसको महत्त्वलाई जीवन्त राख्न र त्यहाँ हुने झै-झगडा कमगर्न लेखकले केहि उपाय र सुझउ बुँदागत रूपमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । हाम्रा अमूल्य सम्पत्तिको रूपमा रहेका संस्कृति र सम्पदाको प्रचार-प्रसार र संरक्षणमा जुटौं भन्ने मुख्य सन्देश यस लेखले दिएको पाइन्छ ।

[६६घ] युवराज शर्मा गौतम, "वणाश्रम व्यवस्था", **हाम्रो संस्कृति,** (सम्पा.), (बर्ष २, अङ्क ३, २०२४: अश्विन), पृ. ६४ ।

४.५.१.३ 'बाग्लुङको प्राकृतिक सम्पदा मालिका जङ्गल' लेखको समीक्षा

यो लेख **सङ्गालो** (२०४२) मा प्रकाशित भएको देखिन्छ । यस लेखमा बाग्लुङ् जिल्लाको विशाल डाँडामा अवस्थित रमाइलो मालिका जंगल प्रकृतिको बरदान हो भन्ने विषयलाई वर्णन गरेको देखिन्छ । मालिका जङ्जलमा पाइने सल्लाको बिशेष जात, गुराँसलगायतका अन्य वनस्पतिको बारेमा यसलेखमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । लेखकको चिन्ता यस जङ्जलमा भएको अतिक्रमण र जङ्गल फडानीले बारम्बार आउने दैवीप्रकोपको न्यूनिकरणमा रहेको देखिन्छ । लेखमा यसको संरक्षणमा बिशेष जोड दिनु पर्ने कुरालाई मुख्यरूपमा चर्चा गरिएको पाइन्छ ।

४.५.१.४ 'थरगोत्र' लेखको समीक्षा

यो लेख २०५६ सालमा प्रकाशित **गौतम समाज स्मारिका** (वर्ष १, अङ्क १, पृ. ५२-५४) मा समावेश भएको देखिन्छ । यस लेखमा थर र गोत्रको अर्थ र महत्त्व एउटै नभएर भिन्न-भिन्न हो । 'थर' दैनिक व्यवहार सञ्चालनको लागि आवश्यक कुरा हो भने 'गोत्र' हिन्दू धर्मका सोह्रै संस्कारका लागि अनिवार्य कुरा हो भन्ने विषयलाई चर्चा गरिएको पाइन्छ । 'थर' गाउँ-घर, बासस्थान तथा मान, पदवी, दर्जा, कामको प्रकृतिबाट पनि प्रभावित हुन्छ भन्दै केही थरहरूको उदाहरणसमेत दिएर प्रस्तुत लेखमा थरको विषयमा प्रस्ट पारिएको छ । 'गोत्र' प्राचीन मुनिहरूको नामसँग जोडिएको पाइन्छ । गोत्रले हाम्रा समस्त संस्कार विशेषमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । गोत्र तथा थरले पूर्व मेचीदेखि पश्चिम महाकालीसम्मका मान्छेहरूमा बन्धुत्वको भावना जागृत गराउन सफल देखिन्छ भनी लेखकले यसको महत्त्व, उपयोगिता र प्रकारहरूको समेत चर्चा गरेका छन् । लेखकको अन्तिम छ वटा अनुच्छेदमा गौतम थरको बारेमा केही चर्चा गरी **गौतम वंशावली** प्रकाशनको लागि सहयोग गरिदिनुहुन अनुरोधसमेत गरेको देखिन्छ । अन्तिम एक श्लोकमा गौतम थरको चर्चा गरी लेखलाई टुङ्ग्याइएको छ । यस लेखबाट थर र गोत्रको महत्त्वको बारेमा स्पष्ट जानकारी प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

४.५.१.५ 'हृषिकेश मन्दिर' लेखको समीक्षा

यो लेख २०५९ सालको **झङ्कार** (वर्ष ५२, संयुक्ताङ्क १-२, बैशाख-चैत्र, पृ.४४-४८) मा प्रकाशित भएको देखिन्छ । संस्कृति विषयक यस लेखमा नेपालका चारधामअन्तर्गत पर्ने

रूरूक्षेत्रमा अवस्थित इन्द्रियका अधिष्ठाता, नियामक र शक्तिसञ्चारक चतुर्बाहु भगवान हृषिकेशको बारेमा विस्तृत चर्चा गरेको पाइन्छ । यस लेखमा हृषिकेश मन्दिर भएको रूरूक्षेत्रलाई पौराणिक प्रमाणसहित प्रख्यात तीर्थस्थलको रूपमा परिचय दिँदै पाल्पा, गुल्मी र स्याङ्जा गरी तीन जिल्लामा फैलिएको बृहत्तर रूरूक्षेत्रको वर्णन गरिएको छ । हृषिकेश मन्दिरको उत्पत्तिका विषयमा हिमवत् खण्डमा गरिएको वर्णन यस लेखमा उद्धृत गरिएको छ । 'गलफूल' गुफामा तपस्यारत देवदत्तको तपस्या भङ्ग गर्न स्वर्गबाट आएकी प्रम्लोचा अप्सराबाट एक कन्याको जन्म हुन्छ । यो घटनाले देवदत्तलाई पश्चाताप हुन्छ र तुरुन्त त्यस ठाउँलाई छोडी भृगुतुङ्गेश्वरमा गई शिवको आराधना गर्न थाल्दछन् । यता प्रम्लोचा पनि छोरीलाई छोडी स्वर्ग जान्छिन् । घनघोर जङ्गलमा बालिकालाई 'रूरू' नाम गरेको मृगले दुध खुवाई पालन पोषण गर्दछ । त्यही बालिकाको नाम रूरूकन्या रहन्छ । पछि उनको कठोर तपस्याबाट विष्णु प्रसन्न भई हृषिकेशको रूपमा आफू त्यही क्षेत्रमा प्रकट हुने र बालिकाकै नामबाट यस क्षेत्रको नाम रूरूक्षेत्र रहने कुरा बताउँछन् । यो प्रसङ्गलाई लेखमा निकै कलापूर्ण तरिकाले वर्णन गरिएको छ । तीन फिट नौ इन्च उचाई भएको यो मूर्ति अपौरुषेय अनादि ईश्वर प्रदत्त वा स्वयम्भू हो भन्ने कुरामा धेरै विषेशज्ञ सहमत भएको देखिन्छ ।[ददद्ध]

यसका अतिरिक्त लेखमा हृषिकेश मन्दिरको निर्माण, यसको पूजा, रथयात्रा, मन्दिरपरिसर आदिका बारेमा व्यापक वर्णन गरिएको देखिन्छ । साथै रूरूक्षेत्रमा रहेका अन्य महत्त्वपूर्ण मठमन्दिर गुफा आदिका बारेमा पनि निकै रमणीय तरिकाले वर्णन गरिएको पाइन्छ । लेखको अन्त्यमा रूरूक्षेत्रको पौराणिक महत्त्वको बारेमा समेत चर्चा गरिएको पाइन्छ । लेखले हाम्रो धार्मिक सम्पदाको संरक्षणमा जोड दिँऊ, यसको प्रचार-प्रसारसमेत गरौँ भन्ने विषयलाई मुख्य सन्देशको रूपमा उठाएको देखिन्छ ।

४.५.१.६ 'गोसाइँकुण्ड' लेखको समीक्षा

२०६० सालको **झङ्कार** (वर्ष ५३, संयुक्त अङ्क, २०६०, पृ. ९३-९५) मा प्रकाशित यो लेखमा रसुवा जिल्लाको उत्तरी भेग हिमाली क्षेत्रमा रहेको प्रसिद्ध तीर्थस्थल गोसाइँकुण्डको बारेमा पौराणिक प्रमाण दिएर सचित्र वर्णन गरिएको पाइन्छ ।

ददद्ध युवराज शर्मा गौतम, "हृषिकेश मन्दिर", **झङ्कार**, मासिक, (सम्पा.बमबहादुर थापा जिताली), (बर्ष ५२, संयुक्ताङ्क १-२, बैशाख - चैत्र: २०५९) , पृ. ४४ ।

यस लेखमा गोसाइँकुण्डको नामाकरणको बारेमा चर्चा गर्दै समुन्द्रमन्थन गर्दा निस्केको 'कालकूट' बिषको सेवनले छट्पटाएका शिवजी नेपालको उत्तराखण्डको रमणीय दृश्य देखी एकैछिन थकाइ मार्ने र पानी पिउने विचारले त्यहाँ पुगेको र आफ्नो दीब्य आयुध त्रिशुलले हिमालको चट्टान फोरेर तीनतिर नदी बगाएको र त्रिशुली नदीको उत्पत्ति भएको कुरालाई पौराणिक प्रमाणसमेत राखी ज्यादै मनमोहक किसिमले वर्णन गरेको देखिन्छ । यसका साथै गोसाइँकुण्डमा स्नान् गर्न जाने उपयुक्त महिना तथा उत्तम पुण्यकाल 'ऋषितर्पणी' रहेको कुरालाई पनि वर्णन गरिएको पाइन्छ । त्यहाँ जाने मोटरबाटो तथा पैदल यात्रा, लग्नुपर्ने कुराहरू र बसोवास आदिका बारेमा पनि लेखमा वर्णन गरिएको देखिन्छ । यसलेखले पनि हाम्रा धार्मिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरूको प्रचार-प्रसार र संरक्षण गर्नु हाम्रो मुख्य कर्तव्य हो भन्ने विचार बोकेको देखिन्छ ।

४.५.१.७. 'नेपालका चारधाम' लेखको समीक्षा

यो लेख २०५३ सालको **कान्तिपुर** (वर्ष, अङ्क , १९ फागुन, पृ.७) मा प्रकाशित भएको हो । यस लेखमा मुक्तिनाथ, रूरूक्षेत्र, बराहक्षेत्र र पशुपतिनाथलाई चारधाम तीर्थको मान्यता र प्रतिष्ठा दिनुपर्छ भन्ने विचार व्यक्त भएको देखिन्छ । यस लेखको विषयलाई गौतमकै **तीर्थपर्यटन** नामक बृहत् अनुसन्धानात्मक ग्रन्थमा नै व्यापक चर्चा-परिचर्चा गरेको पाइन्छ । अघिल्लो अध्यायमा यस कृतिको अध्ययन भैसकेकाले यहाँ यस लेखको बारेमा खासै चर्चा गर्नु उपयुक्त देखिँदैन । त्यसैले यसको बारेमा व्यापक चर्चा अघिल्लो अध्यायमा भएको जानकारी गराइन्छ ।

४.५.१.८ 'सनातन वैदिक संस्कृतिमा चारधाम तीर्थको अवधारणा' लेखको समीक्षा

यो लेख २०६२/२०६३ सालको **झङ्कार** (वर्ष ५३, संयुक्ताङ्क, पृ. ९३ - ९६) मा प्रकाशित भएको हो । यसमा सनातन वैदिक आर्य संस्कृतिमा चारधाम तीर्थको प्राचीन अवधारणालाई स-प्रमाणसहित वर्णन गरेको पाइन्छ । लेखमा चारधाम तीर्थको मूल्य, मान्यता र उपयोगितालाई **वेद**, **पुराण**, **गीता** आदिको प्रमाणसहित व्याख्या गरिएको पाइन्छ । लेखले भारतका यमुनोत्तरी, गङ्गोत्तरी, केदारनाथ, बद्रिनाथलाई छुट्टै चारधाम तीर्थहरू भन्ने गरेको पाइन्छ । त्यस्तै महत्त्व भएका चारधामहरू नेपालमा पनि रहेका छन् भन्ने कुरा यस लेखमा रहेको छ । नेपालका मुक्तिक्षेत्र (मुक्तिनाथ), पाशुपतक्षेत्र

(पशुपतिनाथ), रूरूक्षेत्र (भगवान हृषिकेश), बराहक्षेत्र पनि पौराणिक रूपले चारधाम तीर्थको मूल्य र मान्यता बोकेका छन् भन्दै यो लेखमा यिनै चारधामको महत्त्व र विशेषताको व्याख्या गरेको पाइन्छ । हामी हिन्दू वैदिक सनातन धर्मावलम्बीले यसको प्रचार-प्रसार गर्नुपर्छ भन्ने धारणालाई लेखले मुख्य विषयवस्तु बनाएको पाइन्छ । राज्यले पनि आन्तरिक पर्यटनमात्र नभई विदेशी पर्यटनलाई समेत बृद्धि गर्न पहल गर्नुपर्ने धारणा लेखमा उजागर भएको पाइन्छ । **सिसार** (विशेष अङ्क २०६४, बैशाख, पृ. ३७-४१) मा पनि यसै शीर्षकमा एक लेख प्रकाशित भएको पाइन्छ । यी दुबै लेखको विषय र प्रस्तुति एउटै भएकाले यसलाई पुनः समीक्षा गर्नु उपयुक्त नठानी सङ्केत मात्र गर्नु उपयुक्त देखिन्छ र यहाँ यसै गरिएको छ ।

४.५.१.९ 'यक्षप्रश्न' लेखको समीक्षा

धर्म, संस्कृति विषयक यो लेख २०६० सालको **समुदाय** (वर्ष १४, पूर्णाङ्क ६४, २०६३, कात्तिक, पृ.३४-३६) मा प्रकाशित भएको देखिन्छ । यो लेख **महाभारत**को वनपर्वमा वर्णित युधिष्ठिर र यक्षको वार्तालापको विषयसँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । पाण्डवहरूको बनवासको क्रममा एकदिन अग्निहोत्री ब्राह्मणको अग्नि मृगले आफ्नो सिङ्मा राखेर भाग्छ । पाण्डवहरू मृगको पिछा गर्दै जान्छन् तर मृग भेटिँदैन । भोक र प्यासले थकित बनेका पाण्डवहरूमध्ये कान्छा भाइ सहदेव पानी खोज्न जान्छन् तर फर्किंदैनन् । यसैगरी नकुल, अर्जुन र भीम पनि नफर्केपछि आफै युधिष्ठिर खोज्न जान्छन् । एउटा तलाउको छेउमा भाइहरू मुर्छित् अवस्थामा फेला पार्छन् । प्यासले छट्पटिएकाले पहिले पानी पिएर हेरौँ भनी तलाउतर्फ जाँदा चराको रूप धारण गरेको यक्षले भन्छ- "पहिले मेरो प्रश्नको उत्तर देउ अनि मात्र पानी खाउ नत्रभने तिम्रो पनि भाइहरूको झैँ गति होला ।' यस्तो सुनेपछि युधिष्ठिरले धर्म, दर्शन, विज्ञान, न्याय आदि सबै विषयका जटिल प्रकारका सयौं प्रश्नहरूको शास्त्रसम्मत तर्कपूर्ण उत्तरहरू दिन्छन् । यिनै प्रश्नमध्येका चारवटा महत्त्वपूर्ण दार्शनिक प्रश्नको चर्चा यस लेखमा गरेको पाइन्छ । यी प्रश्नको उत्तर दिइसकेपछि यक्षले युधिष्ठिरलाई 'एक भाइ मात्र ब्युँताइदिन्छु कुन भाइलाई ब्युँताइदिँऊ ?" भन्दा युधिष्ठिरले नकुललाई बचाइदेऊ भन्दछन् । यस भनाइले युधिष्ठिरको विवेकशीलता र कर्तव्यनिष्ठता कति रहेछ ? र मान्छे कस्तो हुनुपर्दो रहेछ ? भन्ने कुरालाई लेखले प्रमुख महत्त्व दिएको देखिन्छ ।

४.५.१.१० 'नदी संस्कृति र वाग्मती संरक्षण' लेखको समीक्षा

यो लेख २०६४ सालको **सिसार** (अङ्क ६,२०६४, कात्तिक, पृ. ४२-४४) मा प्रकाशित भएको हो । नेपालका नदीहरू हाम्रा अमूल्य सम्पदा हुन्, यसको संरक्षण गर्नुपर्छ भन्ने विषयलाई यस लेखले लक्ष्य बनाएको देखिन्छ । धार्मिक सम्पदाहरूमा प्राकृतिक नदी संस्कृति प्रमुख तत्त्व हो । नदी मानवजातिको जीवनाधार भएकाले मानव सभ्यताको आरम्भ नदीका तटीय क्षेत्रहरूबाटै भएकाले यसको महत्त्व र उपयोगिता ज्यादै सघन रूपमा रहेको देखिन्छ ।[९९] नदी तीर्थहरू विभिन्न जात-जाती, भाषा, धर्म र संस्कृति भएका मानिसहरूमा भावनात्मक एकता ल्याउने स्थल हुन् भन्दै नदीको महत्त्व र उपयोगिताको बारे यस लेखमा विस्तृत चर्चा भएको पाइन्छ । लेखकले काठमाडौँस्थित वाग्मतीको संरक्षण गर्न आवाज उठाएको पाइन्छ । वाग्मतीमा मल-मूत्रका ढल, कल-कारखानाका जहरिला पदार्थ, अस्पताल तथा नर्सिङ् होमका घातकपदार्थहरू फालेर दुर्गन्धित बनाएकाले यसको व्यवस्थापनमा सरकारले विशेष जोड दिनुपर्ने कुरा लेखमा सशक्त आवाज उठाएको देखिन्छ । नदीका तटीय क्षेत्रहरूको अतिक्रमण भएकाले भोली दैवीविपत्ति पर्दा कहाँ आश्रय लिने ? भन्ने दूरदर्शी प्रश्न लेखकले गरेको देखिन्छ । यसै लेखमा नदीको संरक्षण गरी दुर्गन्ध हटाउन गर्नुपर्ने सातवटा कार्यहरूको समेत उल्लेख गरिएको छ । लेखक हाम्रो धर्म, संस्कृति र सम्पदाको संरक्षणमा कति चिन्तित रहेछन् भन्ने कुरा यस लेखवाट छर्लङ्ग देख्न सकिन्छ ।

४.५.१.११ 'साहित्यमा सिमसार क्षेत्र' लेखको समीक्षा

यो लेख **Wetlands And Culture** (2006, Page– 101-104) मा प्रकाशित भएको हो । यसमा सिमसार क्षेत्र भनेर केलाई भनिन्छ भन्ने विषयलाई चर्चा गर्नुका साथै नेपालका कोशीटप्पु, जगदीशपुर जलाशय, रारा माललगायत प्रमुख सिमसार क्षेत्रहरूको नामाबेलीसमेत दिइएको छ । पुराण र महाभारतमा वर्णित मानसरोवर, दामोदरकुण्ड, गोसाइँकुण्ड र माईपोखरीको बारेमा छुट्टा-छुट्टै अनुच्छेदमा विस्तृत चर्चा गरी अतिकमण र गुणस्तरमा ह्रास हुन नदिन हामी सबैले पहल गर्नुपर्ने धारणा यस लेखमा व्यक्त भएको पाइन्छ ।

---

[९९] युवराज शर्मा गौतम, "नदी संस्कृति र वाग्मती संरक्षण", **सिसार**, (सम्पा. ज्ञाननिष्ठ ज्ञावली), (अङ्क ६,२०६४, कात्तिक), पृ. ४२ ।

यसरी धर्म, संस्कृति र सम्पदाविषयक यी लेखहरूमा शीर्षकअनुसारको विषयवस्तु र विषयवस्तुअनुरूपको भाषाशैलीको प्रयोग गरी विषयवर्णनलाई परिष्कृत शैलीमा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । गौतमले भाषाको परिष्कृत रूप काव्यकृतिमा मात्र नभई फुटकर लेखरचनामा पनि दिन सफल रहेको देखिन्छ ।

४.५.२ जीवनी विषयक लेखरचनाहरू

यस समूहमा विभिन्न ऐतिहासिक तथा पौराणिक पात्रहरूको जीवनीका बारेमा तथा उनीहरूले गरेका कार्य र रचना गरेका कृतिको परिचय भएका फुटकर लेखहरू समावेश गरिएको छ । यस शीर्षकअन्तर्गत युवराज शर्मा गौतमका छवटा फुटकर लेखहरू प्राप्त भएका छन् । ती लेखहरू यस प्रकार प्रस्तुत गरिएको छ ।

१) दानवीर स्वर्गीय श्री हरिहर गौतम

२) भक्ति सिद्धान्तका कर्मयोगी श्री कविप्रसाद गौतम

३) नीलगिरिमा अत्रिआश्रम

४) सत्गुरू कबीर

५) सत्यवादी कबीर

६) पण्डित श्री धनञ्जय गौतम र उनका भक्ति काव्यहरू

अबको क्रममा यिनै जीवनीमूलक छवटा फुटकर रचनालाई समयक्रमअनुसार तिनको विषयवस्तु, उद्देश्य र शैलीका दृष्टिले सङ्क्षिप्त अध्ययन गरिएको छ ।

४.५.२.१ 'दानवीर स्वर्गीय श्री हरिहर गौतम' लेखको समीक्षा

यो लेख **गौतम वंशावली-२०५८** (पृ. ३८-३९) मा प्रकाशित भएको हो । यस लेखमा हरिहर गौतमको सङ्क्षिप्त परिचय प्रस्तुत गरिएको छ ।[६६८] १९५८ सालमा महोत्तरीको जलेश्वरमा जन्मिएका हरिहर गौतमको स्थायी बसोवासको घर अर्घाखाँचीको खिदिम हो । ज्यादै सम्पन्न परिवारमा जन्मेका गौतमको तराईमा १६०० बिघा जमिन रहेको थियो । यिनको आर्थिक हैसियतमाथि उठाउने ठूलो महत्त्वाकाङ्क्षा भएकाले यत्रो जमिन आर्जन गर्नसमेत सफल रहे । यिनले यो सम्पत्तिबाट मोजमस्ती नगरी शिक्षा क्षेत्रमा ठूलो योगदान गरेको पाइन्छ । यस लेखमा यिनै प्रसङ्गलाई उठाएको देखिन्छ ।

---

[६६८] युवराज शर्मा गौतम, "दानवीर स्वर्गीय श्री हरिहर गौतम" **गौतम वंशावली**, (सम्पा.हरिप्रसाद शर्मा र अन्य),(काठमाण्डौः गौतम समाज, २०५८), पृ. ३८ ।

तत्कालीन अवस्थामा हरिहर संस्कृत पाठशालाको स्थापना गर्नु महान् कार्य हो । त्यसैले उहाँलाई महान् शिक्षाप्रेमी, शिक्षा प्रवर्तक र शिक्षा प्रवर्द्धक भन्नु अत्युक्ति नहोला ।[६६०] हरिहर गौतमले शिक्षाक्षेत्रमा दिएको योगदानबाहेक धार्मिक जीवनशैलीका क्रियाकलाप र केही विकाससम्बन्धी कार्यहरू पनि उल्लेखनीय रहेका छन् । यिनै विषयलाई जीवनीपरक समालोचनाका दृष्टिले यस लेखमा परिचय दिइएको पाइन्छ ।

४.५.२.२ 'भक्ति सिद्धान्तका कर्मयोगी श्री कविप्रसाद गौतम' लेखको समीक्षा

गौतम समाज स्मारिका (वर्ष २, अङ्क २, २०५९, पृ. २७-२८) मा प्रकाशित यस लेखमा १९६० सालमा काठमाडौँमा जन्मिएका कवि प्रसाद गौतमको सङ्क्षिप्त जीवनी र उनले रचना गरेका कृतिहरूको समेत सङ्क्षिप्त परिचय दिइएको पाइन्छ । कविप्रसाद हिन्दू वैदिक संस्कृतिका अनुयायी थिए । उनले रचना गरेका अनगिन्ति धर्मसम्बन्धी कृतिहरूमध्ये **भागवत कुञ्ज** अति महत्त्वपूर्ण रहेको कुरा पनि यस लेखमा महत्त्वका साथ प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । **भागवतकुञ्ज**का केही श्लोक र अर्थसमेत यसमा उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

४.५.२.३ 'नीलगिरिमा अत्रिआश्रम' लेखको समीक्षा

यो लेख पनि **गौतम स्मारिका** (वर्ष ४, अङ्क २, २०६१, पृ. ६-७) मा प्रकाशित भएको पाइन्छ । ब्रह्माजीका मानसपुत्र अत्रि ऋषिको बारेमा यस लेखमा चर्चा गरेको पाइन्छ । अत्यन्त प्रभावशाली दैवी गुणसम्पन्न व्यक्तित्त्व अत्रि र अनुसूयाको पौराणिक सन्दर्भ र प्रमाणलाई पनि यस लेखमा चित्रण गरिएको पाइन्छ । लेखमा अत्रि-अनुसूयाले समाजमा गरेका कार्य तथा अत्रिले स्थापना गरेका आश्रम र गुरुकुलहरूको बारेमा पनि वर्णन गरिएको पाइन्छ । ती आश्रममध्ये पश्चिम नेपाल, मुस्ताङ्, मुक्तिनाथक्षेत्र नीलगिरिपर्वतनजिकमा पनि एउटा अत्रि-आश्रम थियो भन्नेकुरा स्कन्द पुराणमा पनि उल्लेख भएको पौराणिक प्रसङ्गलाई यस लेखमा उठाइएको देखिन्छ । यिनै विषयसन्दर्भलाई लेखले अँगालेको पाइन्छ ।

४.५.२.४ 'सद्गुरु कबीर' लेखको समीक्षा

यो लेख **कबीर दृष्टि** (वर्ष ५, अङ्क २०, चैत्र-भाद्र, २०६०, पृ.११-१२) मा प्रकाशित भएको हो । यसमा करिब ६०० वर्षअघि भारतको वनारस वरिपरिको कुनै गाउँमा जन्मेका

[६६०] ऐजन ।

महान् व्यक्तित्व सन्त कबीरको चर्चा गरिएको पाइन्छ । कबीरले शास्त्र पढेर मात्र हुँदैन, तदनुरूप आचारशील, र विवेकशील भई काम गर्न सक्नुपर्छ र सत्यको पक्षलाई अँगाल्न सक्नु पर्छ । भन्ने दर्शनलाई अँगालेको पाइन्छ । कबीरले सत्य के हो ? भन्ने विषयलाई महत्त्वपूर्ण रूपमा उठाएकाले उनलाई सत्यवादीसमेत भन्ने गरिन्छ । यिनै विषयलाई यो लेखले समेटेको पाइन्छ । गौतमकै अर्को लेख 'सत्यवादी सन्त कबीर' **कबीर दृष्टि** (वर्ष ६, अङ्क २१, अश्विन-कार्तिक, २०६१, पृ २३-२४) मा प्रकाशित भएको देखिन्छ । यस लेखमा एउटै व्यक्तिको चर्चा गरिएकाले पछिल्लो लेखलाई छुट्टै अध्ययन गर्नु आवश्यक देखिँदैन । यी दुवै लेखको उद्देश्य सत्यवादी व्यक्तित्व कबीरको बारेमा प्रकाश पार्नु र उनको जस्तो जीवनदृष्टि अँगाल्नु पर्ने विचार व्यक्त भएको देखिन्छ ।

४.५.२.५ 'पण्डित श्री धनञ्जय मरासिनी र उनका भक्ति काव्यहरू' लेखको समीक्षा

जीवनी विषयक यो लेख **धनञ्जय स्मृति-ग्रन्थ-२०६४** मा प्रकाशित भएको देखिन्छ । अर्घाखाँची जिल्लाको खिदिममा जन्मेका धनञ्जय मरासिनीको सङ्क्षिप्त जीवनीलाई प्रस्तुत गर्नुका साथै मरसिनीद्वारा रचित **सत्यामृतम्, स्तुतिकुसुमाञ्जली हरिहर प्रार्थना पुष्पाञ्जली:** जस्ता संस्कृत भाषामा रचित भक्ति काव्यहरूको केही विस्तारमा चर्चा गर्नु यस लेखको उद्देश्य रहेको देखिन्छ ।

युवराज शर्मा गौतमले जीवनी विषयक यी सबै लेखहरूमा परिष्कृत र वर्णनात्मक शैलीलाई अपनाएको देखिन्छ । यी लेखहरूले यिनै महान् पुरुषहरूको जीवनीलाई चर्चा गरी सोही मार्ग अवलम्बन गर्दै देश र जनताको भलाई गर्न सबैलाई आग्रह गरेको देखिन्छ ।

४.५.३ शुभकामना कविता र लेख

यस शीर्षकमा राजपरिवारका सदस्यहरूको जन्मोत्सवका अवसरमा युवराज शर्मा गौतमद्वारा दिइएको शुभकामनाका दुईवटा कविताहरू रहेका छन् । साथै राजासम्बन्धी एक लेखलाई पनि यसै शीषकमा समेटिएको छ ।

१. जीवन्त राजा रहून् (**सङ्गालो**, छैटौं पुष्प, पुष्स २०४२)

२. हिन्दू संस्कृतिमा राजा (**माटो**, अङ्क ८,पुष, २०६०)

३. चिरायु कामना (**माटो**, अङ्क १७,आषाढ, २०६१)

४. रानी ! बाँच युगौंयुग (**लालीगुराँस**, वर्ष २५, अङ्क १, फागुन,२०६१)

यिनै शीर्षकलाई यहाँ समष्टीगत रूपमा सङ्क्षिप्त चर्चा गरिएको छ । 'जीवन्त राजा रहून्', 'चिरायु कामना' र 'रानी ! बाँच युगैंयुग' यी तीनवटै कविता हुन् । युवराज शर्मा गौतम उच्च पदस्थ सरकारी व्याक्ति भएकाले राजा, रानी तथा युवराजको जन्मोत्सवको अवसरमा विभिन्न पत्र-पत्रिकामा शुभकामना कविता प्रकाशित गरेको देखिन्छ । यी तीनवटै कविता शास्त्रीय छन्दोबद्ध लय 'शार्दूलविक्रीडित' मा संरचित छन् । यी कवितामा निकै गहकिलो र उत्कृष्ट कवित्वको झलक देख्न सकिन्छ । युवराज शर्मा गौतम एक कुशल कवि भएको प्रमाण काव्यहरूका अतिरिक्त यी कविताहरूले समेत दिएका छन् । यसै समूहमा राखिएको 'हिन्दू संस्कृतिमा राजा' शीर्षकको लेखमा हाम्रो वैदिक हिन्दू संस्कृतिमा राजाको स्थान र राजाले प्रजामाथि गर्नुपर्ने कर्तव्यलाई विभिन्न पौराणिक प्रमाण र नमूनासहित प्रस्तुत गरिएको छ । वास्तवमै यही मान्यताअनुरूप चलेमा राजा र प्रजाको उन्नति र प्रगति हुने विचार व्यक्त गरिएको पाइन्छ ।

यसरी यी लेखहरूमा राजपरिवारसँग सम्बन्धित शुभकामना कविता र विषयसन्दर्भहरूलाई जोडिएको पाइन्छ । कविताको प्रस्तुति निकै मिठासपूर्ण र लयबद्ध रहेको पाइन्छ ।

४.५.३.४ निष्कर्ष

युवराज शर्मा गौतमका २०४२ सालदेखि २०६५ सालसम्म प्रकाशित र प्राप्त १२ वटा लेखरचनाहरूलाई विषयवस्तुको प्रस्तुतिका हिसाबले तीनवटा समूहमा विभाजन गरी तिनको विषयगत प्रस्तुति, उद्देश्य र शैलीका दृष्टिकोणबाट सङ्क्षिप्त अध्ययन गरियो । यसरी हेर्दा युवराज शर्मा गौतमले धर्म, संस्कृति र सम्पदाको प्रचार-प्रसार, संरक्षण र संवर्द्धन गरौँ भन्ने मूलभाव उनका १२ वटा लेखहरूमा समेटिएको देखिन्छ । हाम्रो संस्कृतिप्रति गौतमको स्नेहभाव र यसको बिनासले लेखकमा पारेको चिन्तालाई पनि लेखमा स्पष्ट देख्न सकिन्छ । लेखकले केवल समस्याहरूको व्याख्या मात्र नगरी यी धरोहरहरूको संरक्षणका लागि आवश्यक सुझावहरू पनि लेखहरूमा दिएकाले गौतमका यी लेखहरू निकै सान्दर्भिक र उत्कृष्ट रहेका छन् । जीवनी विषयक लेखहरूमा अनुसरण गर्न योग्य पौराणिक तथा ऐतिहासिक पात्रहरूको जीवनीको बारेमा प्रकाश पारी उनीहरूकै पथमा हिड्न प्रेरणासमेत दिएका छन् । शुभकामना कविताहरू पनि उत्कृष्ट नै देखिन्छन् ।

समग्रमा गौतमका फुटकर लेखरचनाहरूमा परिष्कारपूर्ण भाषा, वर्णनात्मक शैली एवम् आवश्यक ठाँउमा गरिएको विषयवस्तुको कलात्मक वर्णनले गौतमका फुटकर

लेखरचनाहरू अत्यन्त मिठासपूर्ण रहेका छन् । गौतमका फुटकर लेखरचनाहरूमा रहेको महत्त्वपूर्ण प्राप्ति विषयवस्तुसँग सम्बन्धित पौराणिक तथा ऐतिहासिक प्रमाण दिनु नै रहेको छ । निबन्धात्मक लेखहरू पढ्दा पाठकालाई दिक्क लाग्ने, निद्रा लाग्ने हुन्छ तर गौतमका यी निबन्धात्मक लेखरचनाहरूमा अँगालिएको वर्णनात्मक शैलीले पर्याप्त मात्रमा पाठकमा कुतूहलता जगाउन सक्षम रहेका छन् । त्यसैले युवराज शर्मा गौतमका यी लेखरचनाहरू उनका अन्य कृतिहरू सरह उत्कृष्ट नै रहेको मान्न सकिन्छ ।

पाँचौँ परिच्छेद

उपसंहार

पाँचौँ परिच्छेद

उपसंहार

युवराज शर्मा गौतमको जन्म वि.सं. १९९६ साउन २२ गते म्यानमारको 'मेमियो' सहरमा पिता जीवनाथ उपाध्याय र माता कान्तीमतीका जेष्ठ सुपुत्रका रूपमा भएको हो । प्रारम्भिक शिक्षा घरमै हासिल गरेका गौतमले नेपालीमा स्नातकोत्तर, कानुनमा स्तानक र संस्कृत व्याकरणमा आचार्यसम्मको अध्ययन गरेका छन् । वि.सं. २०२४ बाट सरकारी सेवामा प्रवेश गरेका गौतमले विभिन्न जिल्लामा प्र.जि.अ. भएर श्री ५ को सरकारको विशिष्ट श्रेणीको विशेष सचिव पदमा का.मु हुँदै वि.सं. २०५८ बाट सेवानिवृत्त भई बसेका छन् । गो.द.वा. तेस्रा, शुभराज्याभिषेक पदक, दैवीप्रकोप उद्धार सेवापदक, जनमत सङ्ग्रह सेवापदकजस्ता मानपदवीबाट विभूषित गौतम साहित्यिक तथा अनुसन्धानमूलक कृतिहरू प्रकाशित गरी नेपाली भाषासाहित्यका क्षेत्रमा परिचित हुनपुगेका छन् ।

विद्यार्थी जीवनदेखि नै साहित्यसृजनामा संलग्न रहेका गौतम वि.सं. २०१७/२०१८ तिर बनारसबाट प्रकाशित हुने **बिहानी पख** पत्रिकामा 'महात्मा गान्धीप्रति' कविता प्रकाशित गरी लेखनयात्रको सुरुवात गरेका व्यक्तिप्रतिभा हुन् । उनका पत्रपत्रिकामा प्रकाशित फुटकर लेखकका अतिरिक्त पाँचओटा पुस्तकाकार कृति प्रकाशित भएका छन् । ती कृतिहरूमा **नेपालमा चिया खेतीको विकासः एक विश्लेषणात्मक अध्ययन** (२०४५), **अत्रिवंश शतक** (२०५९), **तीर्थपर्यटन** (२०६१) **कालीगण्डकी** (२०६२), **ऋतुदर्शन** (२०६३) रहेका छन् । साहित्यिक क्षेत्रमा कवि, निबन्धकार, जीवनीकार, समालोचक व्यक्तित्वका धनी उनी साहित्येतर क्षेत्रमा प्रशासक, शिक्षक, समाजसेवी, संस्कृतिसेवी, बहुभाषी, अनुसन्धाता आदि व्यक्तित्वका रूपमा चिनिएका छन् ।

युवराज शर्माका साहित्य र साहित्येतर कृतिहरू प्रकाशित भएको देखिन्छ । साहित्यिक कृतिहरूमा **अत्रिवंश शतक** (२०५९), **कालीगण्डकी** (२०६२), **ऋतुदर्शन** (२०६३) पर्दछन् । **अत्रिवंश शतक** (२०५९) खण्डकाव्यस्तरीय कृति हो । यसमा अत्रि र अनुसुयाबाट विकसित अत्रि वंशका विभिन्न ऐतिहासिक पुरुष र थरहरूको चर्चा गरिएको छ । वंशको परिचय दिने हेतुले लेखिएको यस कृतिमा प्रशस्त साहित्यिकता प्राप्त गर्न सकिन्छ । आख्यान र कवितालाई सहज ढङ्गबाट समन्वित गरी लेखिएको यस कृतिमा तत्समनिष्ठ शब्दहरूको प्रयोग, अलङ्कारहरूको उचित संयोजन, छन्दको स्वतस्फूत प्रवाह तथा भाववेगी सूक्तिमय

भाषाशैलीको आयोजना भेटिन्छ । उनको अर्को साहित्यिक **कालीगण्डकी** (२०६२) कृतिमा कालीगण्डकीको उत्पत्तिदेखि यसको तटीय क्षत्रेमा रहेका विभिन्न धार्मिक स्थलहरूको वर्णन पाइन्छ । यस कृतिमा पौराणिक प्रसङ्ग र किम्बदन्तीसँगै छन्दको पूर्वीय मान्यताअनुसार प्रयोग, अनुकरणात्मक शब्दको कुशल संयोजन तथा प्रसाद गुण र वैदर्भी रीतिको उचित समन्वय प्राप्त गरिन्छ । **ऋतुदर्शन** (२०६३) कृतिमा छवटा ऋतुको शृङ्खलात्मक वर्णन भेटिन्छ । यसमा अनुप्रासीय शब्द संयोजनको स्वतः स्फूत प्रयोग मानिसको बाह्य आडम्बरले प्रकृतिमा नकारात्मक असर नपुगोस् भन्ने चाहना, बुद्धि र भावनाको उचित अन्तर्मिश्रण, जीवन र प्रकृतिको अन्योन्याश्रित सम्बन्ध प्राप्त गर्न सकिन्छ । यस्तै उनका विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित लेखहरूले वस्तुपरक वर्णनबाट विषयवस्तुलाई निष्कर्षमा पुऱ्याएका छन् ।

युवराज शर्माका गौतमका साहित्येतर कृतिहरूमा **नेपालमा चिया खेतीको विकासः एक विश्लेषणात्मक अध्ययन** (२०४५) र **तीर्थपर्यटन** (२०६१) पर्दछन् । उनको पहिलो कृतिमा नेपालमा चिया खेतीको आरम्भ, विकास, उत्पादन क्षमता, प्रमुख बगान, सरकारले चियाखेतीको उत्थानका लागि लिएको नीति, कार्यक्रम र अवधारणाजस्ता विषयवस्तु उठाउँदै रोचक र कौतूहलतापूर्ण शैलीको आयोजनासहित सटिक विश्लेषण प्राप्त गर्न सकिन्छ । **तीर्थपर्यटन** (२०६१) कृतिमा गौतमले पौराणिक प्रमाणसहित नेपालका मुक्तिक्षेत्र, रूरूक्षेत्र, पाशुपतक्षेत्र र वराहक्षेत्रलाई चारधाम मानेका छन् । यसैगरी नेपाल, भारत तथा तिब्बतमा रहेका हिन्दू तथा अन्य धर्मावलम्बीका प्रमुख तीर्थस्थलहरूको सचित्र वर्णन पनि गरेका छन् ।

युवराज शर्मा गौतम बहुआयामिक व्यक्तित्वका धनी देखिन्छन् । उनका कृतिहरूमा कलामूल्यको सहज र विनोदपूर्ण आयोजना भेट्न सकिन्छ । आफ्ना विचारहरूलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउन चिन्तनपरक ढङ्गबाट प्रस्तुत हुनु उनको मौलिक विशेषता हो । उनका हरेक साहित्यिक कृतिहरूमा राष्ट्रवादी अभिव्यक्तिहरू प्रस्तुत भएको पाइन्छ । उनी समाजभित्रको सामाजिक असमानतालाई पटक्कै रुचाउँदैनन् र जातीय तथा वर्गीय असमानतालाई त्यागी भातृत्वपूर्ण व्यवहार अँगाल्न सके मात्र उन्नत सामाजिक संरचना निर्मित हुन पुग्दछ भन्ने धारणालाई आफ्ना कृतिमा राख्दछन् ।

विशेषतः कवि व्यक्तित्वका धनी शर्माका रचनाहरूमा प्राकृतिक, धार्मिक र सांस्कृतिक विषयवस्तुहरू भेटिन्छन् । यी विषयवस्तुलाई वस्तुपरक ढङ्गबाट अगाडि बढाउने गौतम परिष्कारवादी साहित्यकारमा गनिन्छन् । उनका सृजनामा प्रकृतिप्रेम र यसको

संरक्षणलाई उठाइएको हुन्छ र यसलाई वस्तुपरक शिल्पपद्धतिमा आबद्ध गरिएको हुन्छ । यसैले उनी शास्त्रीयतावादी बन्न पुगेका छन् । कृतिभित्र नैतिक सन्देश प्रवाह गर्न सक्ने विचार भेटिने गौतम पूर्वीय काव्य सिद्धान्तलाई अवलम्बन गरी काव्य सृजना गर्ने व्यक्तिप्रतिभा हुन् ।

गौतमले खण्डकाव्यभित्र पात्रको चरित्रचित्रणमा भन्दा विषयवस्तुको प्रस्तुतिमा जोड दिएको पाइन्छ । मझौला आकारका पुष्ट कृतिहरूसँगै उनी आन्तरिक संरचनालाई सुसङ्गठित ढङ्गले अगाडि बढाउँछन् । अर्थान्तरन्यास अलङ्कारभित्रका सूक्तिहरूले उनका काव्यलाई कलात्मक उच्चताका साथै मर्मस्पर्शी र हृदयसंवेद्य बनाएका छन् ।

गौतमका कृतिभित्र विभिन्न शास्त्रीय छन्दहरूको सचेत आयोजना भेटिन्छ । धेरै छन्दहरू प्रयोग गरे पनि उनी विशेषतः शार्दूलविक्रीडित, मालिनी र स्रग्धरा छन्दप्रिय स्रष्टा देखिन्छन् । उनी छन्दभित्र कहिल्यै नियन्त्रित हुँदैनन् । उनका शब्दसंयोजनमा स्वतस्फूर्त ढङ्गको अभिव्यक्ति देखिन्छ । विविध शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कारको प्रयोगले श्रुतिमधुर बन्न पुगेका उनका रचनाभित्र अनुप्रास अलङ्कारका सम्पूर्ण भेद-उपभेद अन्तर्मिश्रित बन्न पुगेका छन् । उनी संस्कृत भाषाका ज्ञाता भएकैले कृतिभित्र तत्समवहुल शब्दहरूको प्रयोग गर्न रुचाउँछन् । तद्भव र आगन्तुक शब्दको संयोजनमा पनि उनले सचेतता अपनाएका छन् । आगन्तुक शब्दभित्र उनले हिन्दी र फारसी भाषाका शब्दहरूको प्रयोग बढी गरेका छन् । सरल र सम्प्रेषणीय शैली रुचाउने शर्मा माधुर्य गुण र वैदर्भी रीतिलाई आफ्ना रचनामा अटाउन पुग्छन् । यसैगरी विषयवस्तु सुहाउँदा उखान तथा टुक्काहरूको संयोजनले कृतिलाई अझै बढी मनोरम बनाएका छन् ।

गौतमका कृतिभित्र व्यङ्ग्यचेत प्रबल भेटिन्छ । सामाजिक अस्तव्यस्तता, राष्ट्रिय कमजोरी, संस्कृतिमा पर्न गएको मूल्यह्रास, नैतिकताबाट विमुख रहँदै वैयक्तिक विसङ्गतिलाई प्रश्रय दिने चरित्र आदि प्रवृत्तिहरूप्रति उनी काव्यमा कडा व्यङ्ग्य प्रहार गर्दछन् । उनका काव्यहरूलाई बिम्ब तथा प्रतीकको यथोचित प्रयोगले ओजस्वी बनाएका छन् । कृतिभित्र रसका अनेक सन्दर्भहरू जोडिएका भए पनि मूलतः उनी शमभावप्रधान शान्त रसलाई सामान्यीकृत अवस्थामा पुऱ्याउन रुचाउँछन् । शालीन, स्पष्ट, प्रभावपूर्ण, प्रौढ भाषाशैलीलाई अपनाउने गौतम भाषाप्रयोगमा त्रुटि हुनुहुँदैन भन्ने सचेततालाई अँगाल्छन् र त्यसलाई काव्यव्यवहारमा समेत प्रयोग गर्दछन् । उनले रोजेको विषयवस्तुभित्र धार्मिक, ऐतिहासिक, पौराणिक आदि मिथकलाई दृष्टान्तका रूपमा अघि सारिएको पाइन्छ । यस्ता

दृष्टान्तको प्रयोगबाट हरेक कृतिले प्रस्तुत गर्न चाहेको उद्देश्य सार्थक बनेको छ । उनी साहित्यभित्र कला वा रूप पक्षको संयोजन त गर्दछन् तर साहत्यि कलाकै पृष्ठपोषणका लागि मात्र हो भन्ने विचारबाट भने टाढै रहन चाहन्छन् । साहित्यले समाजको प्रतिनिधित्व गर्नुपर्दछ । समाजभित्र अनेकन असमानता हुन्छन् । जीवनसँगै विभिन्न अन्तर्विरोधहरू जोडिएका हुन्छन् । यसैले साहित्य जीवनमुखी हुनुपर्दछ भन्ने धारणा स्पष्ट रूपमा उनका कृतिभित्र अभिव्यञ्जित भएको हुन्छ । यसैले उनी "कला कलाका लागि नभई कला जीवनका लागि हो" भन्ने मतका पक्षपाती देखिन्छन् ।

युवराज शर्मा गौतमका कृतिको बाह्य संरचना पनि उत्तिकै आकर्षक र प्रभावपूर्ण देखिन्छ । आवरण पृष्ठको चित्राङ्कनले शीर्षक र विषयवस्तुको तादात्म्यलाई बहन गर्नसक्ने क्षमता बोकेका छन् । यसैगरी कृतिभित्र प्रसङ्ग सुहाउँदा चित्रावलीको प्रयोग गरेर वस्तुसन्दर्भलाई बोधगम्य बनाउनु गौतमको वैशिष्ट्य नै देखिन्छ ।

युवराज शर्मा गौतमका अनुसन्धानमूलक साहित्येतर कृतिहरू र अन्य फुटकर लेखहरूमा पनि प्रशस्तै मौलिकता पाइन्छ । अनुसन्धानलाई तार्किक मूल्याङ्कनमा पुऱ्याउन सामग्री छनौट तथा त्यसका प्रभावकारितामा उनी सदैव सचेत रहन्छन् । साहित्येतर लेखहरू भए पनि ती निरस भने देखिँदैनन् । तथ्यपरक तथा सत्यनिष्ठ आयोजनाबाट लेखलाई पूर्ण गर्नै उनका रचनामा कुतूहलता पाइन्छ र यही कुतूहलताले लेखहरू रसपूर्ण बन्न पुगेका छन् ।

यसरी साहित्यिक तथा साहित्येतर कृतिबाट गौतमको मूल्याङ्कन गर्दा युवराज शर्मा गौतम परिष्कारवादी वस्तुपरक ढङ्गबाट प्रकतिको वर्णन गर्न रुचाउने, प्राकृतिक, धार्मिक तथा सांस्कृतिक विषयवस्तुलाई अपनाउने, गुण, अलङ्कार र रीतिको सकुशल संयोजन गर्ने, जातीय र वर्गीय असमानताको विरोध गर्ने, नीतिवादी राष्ट्रिय चिन्तन अभिव्यक्ति गर्ने, पूर्वीय काव्यचिन्तनलाई अवलम्बन गर्ने एक कुशल सफल व्यक्तिप्रतिभाका रूपमा नेपाली भाषासाहित्यका क्षेत्रमा सुपरिचित बन्न पुगेका छन् ।

सम्भावित शोधशीर्षकहरू

- युवराज शर्मा गौतमको खण्डकाव्यकारिता
- पूर्वीय काव्यचिन्तनका दृष्टिले युवराज शर्मा गौतमका खण्डकाव्यहरू
- युवराज शर्मा गौतमको **ऋतुदर्शन**मा प्रकृति ।

सन्दर्भग्रन्थसूची

पुस्तकसूची

अवस्थी, महादेव, **आधुनिक नेपाली महाकाव्य र खण्डकाव्यको विमर्श,** काठमाडौंः इन्टेलेक्चुअल बुक प्यालेस, २०६४ ।

अधिकारी, हेमाङ्गराज र बद्रीविशाल भट्टराई (सम्पा.), **प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश,** दो.सं., काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि.,२०६३ ।

आचार्य, कृष्णप्रसाद, **आधुनिक नेपाली खण्डाव्य र महाकाव्य,** काठमाडौंः क्षितिज प्रकाशन, २०६४ ।

ओझा, दशरथ,**समीक्षाशास्त्र**, दिल्लीः राजपाल एण्ड सन्, ई. १९७५ ।

उपाध्याय, केशवप्रसाद, **पूर्वीय साहित्य सिद्धान्त ,** काठमाडौंः साझा प्रकाशन, २०५५ ।

गौतम, युवराज शर्मा, **नेपालमा चिया खेतीको विकासः एक विश्लेषणात्मक अध्ययन,** काठमाडौंः ई. राजेन्द्र गौतम, २०४५ ।

..........., **अत्रिवंश शतक** काठमाडौंः श्रीमती शोभा गौतम, २०५९ ।

..........., **तीर्थपर्यटन,** काठमाडौंः लुम्बिनी ट्रेडिङ एण्ड प्रिन्टिङ हाउस प्रा.लि, २०६१ ।

..........., **कालीगण्डकी,** काठमाडौंः श्रीमती शोभा गौतम, २०६२ ।

........., **ऋतुदर्शन,** काठमाडौंः ई. राजेन्द्र गौतम, २०६३ ।

ढुङ्गाना, लावण्यप्रसाद र घनश्याम दाहाल, **खण्डकाव्य सिद्धान्त र नेपाली खण्डकाव्य,** काठमाडौंः भूडी पुराण प्रकाशन, २०५७ ।

त्रिपाठी, वासुदेव र अन्य (सम्पा.), **नेपाली कविता भाग ४,** काठमाडौंः साझा प्रकाशन, २०४६ ।

पौडेल, विष्णुप्रसाद, **संस्कृत काव्यशास्त्र,** काठमाडौंः भुँडी पुराण प्रकाशन, २०५७ ।

रिसाल, राममणि, **नेपाली काव्य र कवि, दो.सं.,** काठमाडौंः साझा प्रकाशन, २०६४ ।

लुइँटेल, खगेन्द्रप्रसाद, **कविता सिद्धान्त र नेपाली कविताको इतिहास,** काठमाडौंः नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०६० ।

शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइँटेल, **शोधविधि,** दो.सं., ललितपुरः साझा प्रकाशन, २०५५ ।

शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइँटेल, **पूर्वीय तथा पाश्चात्य समालोचनाको सिद्धान्त,** ललितपुरः साझा प्रकाशन, २०५५ ।

सापकोटा, नारायणप्रसाद, **छन्दोऽलङ्कारमाला,** वाराणसीः नारायणप्रसाद सापकोटा, २०५२ ।

पत्रपत्रिकासूची

आचार्य, लुमडी, "तीर्थपर्यटन सेरोफेरो", **मिर्मिरे,** (वर्ष १४, अङ्क ६, पूर्णाङ्क २४०, भदौः २०६२), पृ. ९१-९३ ।

गौतम, युवराज शर्मा, "जीवन्त राजा रहुन", **सङ्गालो**, छैटौ पुष्प, पौषः २०४२), पृ. १ ।

……. , "थरगोत्र", **गौतम समाज स्मारिका,** (वर्ष १, अङ्क १, फागुनः २०५६), पृ. ५२-५४ ।

……. , "हिन्दू संस्कृतिमा राजा", **माटो,** (अङ्क ८, पुसः २०६०), पृ. १-२ ।

……. , "सद्गुरु कविर", **कबीर दृष्टि,** (वर्ष ५, अङ्क २०, चैत्र-भाद्रः२०६०), पृ.११-१२ ।

……., "चिरायु कामना", **माटो,** (अङ्क १७, आषाढः २०६१), पृ. २१ ।

……. , "सत्यवादी सन्त कबीर", **कबीर दृष्टि,** (वर्ष ६, अङ्क २१, असोज-मङ्सिरः २०६१), पृ. २३-२४ ।

……. , "सनातन वैदिक संस्कृतिमा चारधाम तीर्थको अवधारणा", **झङ्कार,** (वर्ष ६, अङ्क २१, असोज-मङ्सिरः २०६१), पृ २३-२४ ।

……. , "रानी ! बाँच युगौँयुग", **लालीगुराँस,** (वर्ष २५, अङ्क १,२०६१ फागुन), पृ. ९ ।

……., "यक्षप्रश्न", **समुदय,** (वर्ष १४, अङ्क ५४, कार्तिकः २०६३) पृ.३४-३६ ।

……. , "नेपालका चारधाम", **कान्तिपुर,** (वर्ष , अङ्क , फागुनः २०६३), पृ. ७ ।

……. , "नदी संस्कृति र वाग्मती संरक्षण", **सिसार,** (अङ्क ६, कार्तिकः२०६४), पृ.४२-४४ ।

……. , "साहित्यमा सिमसार क्षेत्र", Wetlands And Calture, Page 101-104 ।

ज्ञवाली, ज्ञाननिष्ठ, "तीर्थपर्यटन : पाठकका लागि तीर्थ", **सचेत नेपाल,** (वर्ष २, अङ्क २, वैशाखः २०६२), पृ. ४१-४२ ।

ज्ञवाली, हेमराज, "तीर्थपर्यटन एक चिनारी", **कान्तिपुर,** (वर्ष १३, अङ्क २३, फागुनः २०६१), पृ. ७।

…….., "तीर्थपर्यटन एक चिनारी", **समुदय,** (वर्ष १२, अङ्क ४८, वैशाखः २०६२), पृ. ४४-४६ ।

………., "कालीगण्डकी खण्डकाव्य", **कान्तिपुर,** (वर्ष १३, अङ्क ३४७, माघः २०६२), पृ. ७ ।

.........., "ऋतुदर्शनमा एक दृष्टि", **कान्तिपुर,** (वर्ष १४, अङ्क ३१६, पुसः २०६३), पृ. ७।

न्यौपाने, चन्द्रप्रसाद, "ऋतुदर्शनमा काव्य", **मधुपर्क,** (वर्ष ४०, अङ्क ५, पूर्णाङ्क ४६०, असोजः २०६४), पृ. १७।

पन्त, टङ्क, "तीर्थस्थलको सचित्र वर्णन", **नेपाल समाचारपत्र,** (वर्ष १०, अङ्क ६१, फागुनः २०६१), पृ. ख ।

पन्थी लक्ष्मीकान्त, "कालीगण्डकी खण्डकाव्य : एक परिशीलन", **दायित्व** (वर्ष २१, अङ्क ५७, वैशाखः २०६४), पृ. २१-२७।

भट्टराई, यादव, "तीर्थपर्यटन", **रोडम्याप,** (वर्ष १, अङ्क ४०, चैत्रः २०६१), पृ. ७।

.........., "प्रकृति काव्यः कालीगण्डकी", **छलफल,** (वर्ष २४, अङ्क १६, माघः २०६२), पृ. ६ ।

शर्मा, मुक्तिनाथ, "कालीगण्डकी खण्डकाव्य पढेपछि", **युगसम्वाद,** (वर्ष १९, अङ्क ६,साउनः २०६३), पृ. ४ ।

शर्मा, मुक्तिनाथ, "सुन्दर काव्य बगैंचाः ऋतुदर्शन", **घटना र विचार,** (वर्ष १२, अङ्क ४२, वैशाखः २०६४), पृ. ६ ।

समीक्षक, "गौतमको ऋतुदर्शन लोकार्पित", **हिमालय टाइम्स,** (वर्ष १२, अङ्क २४८, पुसः २०६३), पृ. ८ ।

समीक्षक, "ऋतुमाथि काव्य", **अन्नपूर्ण पोष्ट,** (वर्ष ५, अङ्क २४८, पुसः २०६३), पृ. ७।

समीक्षक, "तीर्थपर्यटनलाई हेर्दा", **अन्नपूर्ण पोष्ट,** (वर्ष ३, अङ्क ३०६, फागुनः २०६१), पृ. ९ ।

समीक्षक, "तीर्थपर्यटनलाई हेर्दा", **देशप्रेम,** (वर्ष ६, अङ्क ३८, फागुनः २०६१), पृ. ५ ।

शोधसूची

अर्याल, कलाधर, **दिल सहानीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन,** अप्रकाशित, स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि., कीर्तिपुर, २०५८ ।

ज्ञवाली, खिमानन्द, **वेणीमाधव ढकाललको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन,** अप्रकाशित, स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि., कीर्तिपुर, २०६३ ।

दाहाल, विदुरप्रसाद, **यादव खरेलको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन,** अप्रकाशित, स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि., कीर्तिपुर, २०५५ ।

लुइँटेल, खगेन्द्रप्रसाद, **क्षेत्रप्रताप अधिकारीका काव्य प्रवृत्ति,** अप्रकाशित, स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि., त्रि.वि., कीर्तिपुर, २०४६ ।

परिशिष्ट – १

शोधनायक युवराज शर्मा गौतम

परिशिष्ट–२

श्रीः

स्वस्तिश्री गिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविध विरूदावली विराजमान मानोन्नत महेन्द्रमाला परमनेपालप्रतापभास्कर ओजस्विराजन्य परम गौरवमय तेजस्वी त्रिभुवनप्रजातन्त्रश्रीपद परम उज्ज्वल कीर्तिमय नेपालश्रीपद परम प्रोज्ज्वल नेपालतारा परम पवित्र ॐरामपट्ट परम ज्योतिर्मय सुविख्यात त्रिशक्तिपट्ट परम सुप्रसिद्ध प्रबल गोरखादक्षिणबाहु परमाधिपति अतिरथी परम सेनाधिपति श्री श्री श्री श्री श्रीमन्महाराजाधिराज वीरेन्द्र वीर विक्रम शाह देव देवानाम् सदा समरविजयिनाम् ।

आगे शाखा अधिकृत श्री युवराज शर्मा गौतम के यथोचित उप्रान्त सुम्पिएको कार्य प्रशंसनीय ढङ्गबाट गरे बापत प्रबल गोरखादक्षिणबाहुको मानपदवी लाउनाको अधिकार र सो सम्बन्धी मानमर्यादा श्री हकसमेत बक्सन योग्य ठहऱ्याई सो प्रदान गरिबक्सेका छौं । श्री ईश्वरका अनुग्रहले चिरकाल पर्यन्त सुख आनन्दपूर्वक मातृभूमि र निमकको सोझो चिताई यो इज्जतको उपभोग गर्न मिलोस् ।

श्री ५ महाराजाधिराजका हुकूमले

पृथुलाधीश

अध्यक्ष

विभूषण समिति

२०३०।६।१४।७

गो.द.बा चौथो

प्रमुख सचिव

परिशिष्ट - ३

श्रीः

स्वस्तिश्री गिरिराजचक्रचूडामणि नरनारायणेत्यादि विविध विरूदावली विराजमान मानोन्नत महेन्द्रमाला परम नेपालप्रतापभास्कर ओजस्विराजन्य परम गौरवमय तेजस्वी त्रिभुवनप्रजातन्त्रश्रीपद परम उज्ज्वल कीर्तिमय नेपालश्रीपद परम प्रोज्ज्वल नेपालतारा परम पवित्र ॐरामपट्ट परम ज्योतिर्मय सुविख्यात त्रिशक्तिपट्ट परम सुप्रसिद्ध प्रबल गोरखादक्षिणबाहु प्रमाधिपति अतिरथी परम सेनाधिपति श्री श्री श्री श्री श्रीमन्महाराजाधिराज वीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेव देवानाम् सदा समरविजयिनाम् ।

आगे सह सचिव श्री युवराज शर्मा, रक्षा मन्त्रालय के यथोचित उप्रान्त सुम्पिएको काम प्रशंसनीय ढङ्गले गरे बापत सुप्रबल गोरखादक्षिणबाहुको मानपदवी लाउनाको अधिकार र सो सम्बन्धी मानमर्यादा श्री हकसमेत बक्सन योग्य ठहऱ्याई सो प्रदान गरिबक्सेका छौं । श्रीईश्वरका अनुग्रहले चिरकाल पर्यन्त सुख आनन्दपूर्वक मातृभूमि र निमकको सोझो चिताई यो इज्जतको उपभोग गर्न मिलोस् ।

श्री ५ महाराजाधिराजका हुकुमले

मुलुकी (signature)
मुख्यालयी

प्रधानमन्त्री तथा राजदरबार सम्बन्धी मन्त्री
एवं
अध्यक्ष, विभूषण समिति

(signature)
सचिव
प्रमुख सचिवालय, राजदरबार

२०५४।८।१४।२

गो.द.बा तेस्रो